

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЖУК АНДРІЙ АНДРІЙОВИЧ

УДК 343.121

**ДИСЕРТАЦІЯ
ОХОРОНА ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ
ПІДОЗРЮВАНОВОГО ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО
ЗАХОДУ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ**

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **А. А. Жук**

Науковий керівник: **Галаган Олександр Іванович,**
кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2022

АНОТАЦІЯ

Жук А. А. Охорона прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2022.

У дисертації здійснено комплексне дослідження процесуального порядку охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування тримання під вартою, з огляду на нормативні положення чинного кримінального процесуального законодавства й теорію кримінального процесуального права України.

Акцентовано на тому, що повідомлення особі про підозру – це одне з важливих процесуальних рішень, яке приймає прокурор або слідчий за погодженням із прокурором до закінчення розслідування в кримінальному провадженні, є початковим моментом реалізації функції обвинувачення та забезпечення кримінальної відповідальності особи, винуватої в учиненні кримінального правопорушення.

Запропоновано уніфікувати рішення про надання особі статусу підозрюваного, що полягає в заміні такого процесуального документа, як «повідомлення особі про підозру», на винесення слідчим за погодженням із прокурором або прокурором постанови про залучення особи як підозрюваного, з обов'язковим врученням копії цієї постанови та пам'ятки про роз'яснення прав. У зв'язку із цим особу будуть визнавати підозрюваним з моменту складення постанови про залучення особи як підозрюваного. Зазначені зміни запропоновано внести до глави 22 Кримінального процесуального кодексу України, доповнивши статтею 276-1 «Постанова про визнання особи як підозрюваного».

Схарактеризовано поняття «охорона та захист прав», а також їх забезпечення. Визначено, що охорона прав і свобод людини спрямована на попередження та недопущення порушень прав і свобод кожного учасника кримінального провадження. Захист прав здійснюють у разі їх порушення, погрози порушення або перешкоджання їх здійсненню. Тому не можна ототожнювати ці різнопланові категорії, оскільки «охорона прав» означає статичний стан норм права, що спрямований безпосередньо на попередження порушень прав учасників кримінального провадження. Порушення цих прав призводить до динамічного стану реалізації права на захист (до захисту прав громадяни вимушені вдаватися лише тоді, коли порушено їхні права чи інтереси, охоронювані законом).

Доведено, що «забезпечення», яке здійснюють за допомогою правового регулювання, реалізують у формах превенції, охорони, захисту, відповідальності, що застосовують окремо або одночасно, й охоплює такі елементи: сприяння реалізації прав і свобод людини (шляхом позитивного впливу на формування їх загальносоціальних гарантій); охорону прав і свобод людини (шляхом упровадження заходів, зокрема юридичних, для попередження порушень прав і свобод людини); захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правового стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності).

Окреслено такі напрями діяльності в межах охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного в кримінальному провадженні: 1) створення умов, необхідних для реалізації прав, дотримання свобод і здійснення законних інтересів; 2) обмеження прав виключно уповноваженими на те суб'єктами, за наявності до того підстав й умов, у передбаченому законом порядку; 3) відшкодування шкоди, завданої порушенням прав, свобод і законних інтересів учасників провадження.

Констатовано, що тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовують до підозрюваних, зазначених у ч. 2 ст. 183 Кримінального процесуального кодексу України, за наявності обґрунтованої

підозри у вчиненні ними злочину, ризиків, передбачених ст. 177 Кримінального процесуального кодексу України, і за умови, що прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти цим ризикам. Умовами застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є: відомості про кримінальне правопорушення та підозрювану у його вчиненні особу внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань; наявність письмового повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину, за який, відповідно до статті 183 Кримінального процесуального кодексу України, може бути застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою; запобіжний захід не може бути більш суворим, ніж ступінь кримінального покарання, який загрожує підозрюваному у разі доведеності його вини у вчиненні певного кримінального правопорушення; застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є допустимим лише на підставі ухвали слідчого судді (суду).

Виокремлено п'ять видів засобів забезпечення кримінальних процесуальних гарантій прав підозрюваного під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема: а) права підозрюваного, що можуть бути гарантіями інших його прав; б) повноваження слідчого з охорони та захисту прав підозрюваного; в) діяльність захисника та законного представника щодо забезпечення прав підозрюваного; г) прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва за дотриманням прав підозрюваного; д) судовий контроль за дотриманням прав підозрюваного.

Обґрунтовано, що правомірність обмеження прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою забезпечують дотриманням таких вимог: законність обмеження (а саме відповідність положень закону міжнародним стандартам) без зміни сутності права; наявність правової процедури, що передбачає спосіб дій уповноважених державних органів; правовий механізм реалізації цього права та гарантії його реалізації.

Сформовано теоретичну модель механізму охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою, що становить сукупність правових засобів, які визначають зміст і впливають на кримінально-процесуальні відносини під час застосування такого заходу; її висвітлено крізь призму процесуальних гарантій, практики Європейського суду з прав людини, прокурорського нагляду й судового контролю.

За своїм правовим характером і наслідками рішення Європейського суду з прав людини сприяють ефективному відновленню порушеного права. У зв'язку із цим їх реальне втілення в практичну площину забезпечує дотримання засад верховенства права й законності в кримінальному провадженні, що є запорукою ефективності досягнення його мети й завдань. З метою забезпечення практичного застосування зазначених положень у практичній діяльності правоохоронних органів, слідчих суддів і судів під час затримання, обрання та застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою запропоновано внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України, відповідно до яких для вирішення питання про обрання та продовження строку дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою врахування практики Європейського суду з прав людини є обов'язковим.

З'ясовано, що оскільки більшість заходів забезпечення кримінального провадження, передусім запобіжні заходи, частково обмежують права та свободи осіб, яких підозрюють у вчиненні кримінальних правопорушень, проте їх застосування необхідне для реалізації остаточних завдань кримінального провадження, саме прокурор відіграє особливу роль у застосуванні конкретних заходів щодо осіб у кожному окремому випадку. Саме від нього залежить вид обраного запобіжного заходу та рівень забезпеченості кримінального провадження, оскільки щодо клопотання слідчого він може не погодити його, пом'якшити або, навпаки, застосувати більш суворий.

Встановлено, що суд (слідчий суддя, суддя) може бути повноправним гарантом прав і свобод підозрюваного під час застосування запобіжного заходу

тримання під вартою лише за таких взаємопов'язаних умов: а) правових – норми кримінального процесуального закону, неухильне дотримання яких суб'єктом правозастосування не дозволить піддавати сумніву його процесуальне рішення, давати підстави для оскарження (права й обов'язки слідчого судді, суду щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження, гарантії незалежності суддів, які визначені Законом України «Про судоустрій і статус суддів», а також іншими правовими актами); б) соціальних – які створюють внутрішнє переконання судді в правильності прийняття ним процесуального рішення про обмеження права особи на свободу й не суперечать стандартам у сфері судочинства, Кодексу суддівської етики, Бангалорським принципам поведінки суддів тощо; в) морально-вольових – чесність, справедливість, некорумпованість, непідкупність, принциповість, патріотизм, професіоналізм, старанність тощо, а також наявність внутрішньої стійкої вольової сили судді для протистояння будь-якому впливу.

З метою посилення гарантій охорони прав, свобод й інтересів підозрюваного в кримінальному провадженні загалом і під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема тримання під вартою, запропоновано внести доповнення до ч. 1 ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України, а саме: «15-1) судовий контроль за дотриманням прав, свобод і законних інтересів підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні». Главу 2 КПК України доповнити ст. 22-1 «Судовий контроль за дотриманням прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні».

Ключові слова: підозрюваний, досудове розслідування, тримання під вартою, слідчий, прокурор, слідчий суддя, захисник, охорона, гарантія, механізм.

SUMMARY

Zhuk, A. A. Protection of the rights, freedoms and legitimate interests of a suspect in the application of a preventive measure of detention. – *Qualifying paper published as manuscript.*

Thesis for a PhD in the specialty «081 – Law». – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2022.

A comprehensive study of procedural procedures for the protection of rights and freedoms and legitimate interests of the suspect in the application of detention, taking into account the provisions of the criminal procedure legislation in force and the theory of criminal procedure law of Ukraine, has been conducted.

It has been emphasized that reporting suspicion to a person is an important procedural decision made by the prosecutor or investigator in agreement with the prosecutor pending investigation in criminal proceedings, is the initial point of the implementation of the function of prosecution and ensuring the criminal responsibility of the perpetrator of a criminal offence.

It has been proposed to unify the decision to grant a person the status of suspect, which lies in replacing such a procedural document as a “notification of suspicion” with the issuance by the investigator in agreement with the prosecutor of an order on the involvement of a person as a suspect, with the mandatory delivery of a copy of this resolution and leaflets on explaining rights. In this regard, a person will be recognized as a suspect from the moment of drawing up a resolution on involving a person as a suspect. The specified changes have been proposed to be made to Chapter 22 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, adding Article 276-1 “Order recognizing a person as a suspect”.

The concept of «protection and defense of rights» and its provision has been characterized. It has been determined that the protection of human rights and freedoms is aimed at preventing and deterrence of violations of the rights and freedoms of each participant in criminal proceedings. Protection of rights is carried out in case of their violation, threat of violation or obstructing their implementation.

Therefore, these diverse categories cannot be equated, since protection of rights means a static state of the law aimed directly at preventing violations of the rights of participants in criminal proceedings. Violation of these rights leads to a dynamic state of implementation of the right to protection (citizens have to resort to the protection of rights only when their protected rights or interests are violated).

It has been proven that the “provision”, which is carried out with the help of legal regulation, is implemented in the forms of prevention, protection, defense, responsibility, which are applied separately or simultaneously, and includes the following elements: promotion of the implementation of human rights and freedoms (through a positive influence on the formation of their general social guarantees); protection of human rights and freedoms (by implementing measures, in particular legal ones, to prevent violations of human rights and freedoms); defense of human rights and freedoms (restoration of the violated legal status, bringing violators to legal responsibility).

The following areas of activity within the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of a suspect in criminal proceedings have been outlined: 1) creation of conditions necessary for the exercise of rights, observance of freedoms and implementation of legitimate interests; 2) restriction of rights exclusively by authorized actors, if there are relevant grounds and conditions in the manner prescribed by law; 3) compensation for damage caused by violation of the rights, freedoms and legitimate interests of the participants in the proceedings.

It has been established that detention is an exceptional preventive measure, which is applied to the suspects specified in Part 2, Art. 183 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, if there is a reasonable suspicion that they have committed an offence, the risks foreseen in the Art. 177 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, and provided that the prosecutor proves that none of the more lenient measures of restraint can prevent these risks. The conditions for applying a preventive measure in the form of detention are: information on a criminal offense and a person suspected of having committed it are submitted to the Unified Register of Pretrial Investigations; notification in writing of a person suspected of having

committed an offence for which, in accordance with Article 183 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, a preventive measure in the form of detention may be applied; the preventive measure cannot be more severe than the level of criminal punishment that threatens the suspect if proven guilty of a specific criminal offence; the application of a preventive measure in the form of detention is admissible only on the basis of the decision of the investigating judge (court).

Five types of means of ensuring criminal procedural guarantees of the rights of the suspect in the application of measures to support criminal proceedings have been distinguished, in particular: a) rights of the suspect, which may be guarantees of other rights; b) powers of the investigator to protect and defend the rights of the suspect; c) activities of defense counsel and legal representative to safeguard the rights of suspects; d) prosecutorial supervision in the form of procedural guidance on the observance of the suspect's rights; e) judicial control over the observance of the suspect's rights.

It has been substantiated that the legality of the restriction of the rights, freedoms and legitimate interests of the suspect during the application of the preventive measure of detention is ensured by compliance with the following requirements: the legality of the restriction (namely, compliance of the provisions of the law with international standards) without changing the essence of the law; the existence of a legal procedure providing for the manner of action of the authorized State bodies; the legal mechanism of implementation of this right and guarantees of its realization.

A theoretical model of the mechanism of protection of the rights, freedoms and legitimate interests of the suspect during the application of the preventive measure of detention, which constitutes a set of legal means that determine the content and affect criminal procedural relations during the application of such a measure, has been formulated; it has been highlighted through the prism of procedural guarantees, the practice of the European Court of Human Rights, prosecutorial supervision and judicial control.

The decisions of the European Court of Human Rights contribute to the effective restoration of the violated right by their legal nature and consequences. In this regard, translating them into action ensures respect for the rule of law and legality in criminal proceedings, which is a guarantee of the effectiveness of achieving its goals and objectives. In order to ensure the application of the specified provisions in the practical activities of law enforcement agencies, investigative judges and courts during the arrest, selection and application of the preventive measure of detention, it has been proposed to make changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine, according to which to decide on the choice and extension of the preventive measure in the form of detention it is mandatory to take into account the practice of the European Court of Human Rights.

It has been found that most of the measures to ensure criminal proceedings, primarily preventive ones, partially limit the rights and freedoms of persons suspected of committing criminal offenses, however, their application is necessary for the implementation of the final tasks of criminal proceedings; the prosecutor plays a special role in the application of specific measures regarding persons in each individual case. The type of preventive measure chosen and the level of security of the criminal proceedings depend on him (her), since, at the request of the investigator, he or she may not agree on it, mitigate it or vice versa, apply a more severe one.

It has been established that a court (investigating judge, judge) can be a full-fledged guarantor of the rights and freedoms of a suspect during the application of a preventive measure of detention only under the following interrelated conditions: a) legal ones – rules of the criminal procedure law, whose compliance by the enforcer will not allow to question his (her) procedural decision, provide grounds for appeal (rights and duties of the investigating judge, the court regarding the application of the measures to ensure criminal proceedings, guarantees of the independence of judges determined by the Law of Ukraine “On the Judiciary and the Status of Judges”, as well as other legal acts); b) social ones, which create an internal conviction of the judge in the correctness of his (her) procedural decision to restrict a person’s right to

freedom and do not contradict standards in the field of justice, the Code of Judicial Ethics, the Bangalore Principles of Judicial Conduct, etc.; c) moral-volitional – honesty, justice, incorruptibility, integrity, patriotism, professionalism, diligence, etc., as well as a judge’s internal stable willpower to resist any influence.

In order to strengthen the guarantees of protection of the rights, freedoms and interests of the suspect in criminal proceedings in general and during the application of measures to ensure criminal proceedings (in particular, detention) it has been proposed to supplement Part 1, Art. 7 of the Criminal Procedure Code of Ukraine by “Par. 15-1) judicial control over the observance of the rights, freedoms and legitimate interests of the suspect (accused) in criminal proceedings”. Chapter 2 of the Criminal Procedure Code of Ukraine should be complemented by Art. 22-1 “Judicial control over the observance of the rights, freedoms and legitimate interests of a suspect, accused in criminal proceedings”

Key words: suspect, pre-trial investigation, detention, investigator, prosecutor, investigating judge, defender, protection, guarantee, mechanism.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Жук А. А. Судовий контроль за дотриманням прав, свобод та законних інтересів підозрюваного при застосуванні запобіжного заходу тримання під вартою. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 116–121. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2020/11/41.pdf>.

2. Жук А. А. Процесуальний статус підозрюваного у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 71–78. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2020/12/39.pdf>.

3. Жук А. А. Класифікація гарантій прав і свобод підозрюваного під час застосування запобіжного заходу «тримання під вартою». *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 243–248. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2021/2/44.pdf>.

4. Жук А. А. Роль прокурора в механізмі охорони прав, свобод та законних інтересів підозрюваного в разі застосування запобіжного заходу «тримання під вартою». *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 254–259. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2021/3/43.pdf>.

5. Жук А. А. Значення судового контролю у дотриманні прав, свобод та законних інтересів підозрюваного при застосуванні запобіжного заходу тримання під вартою на основі аналізу вітчизняної та міжнародної судової практики. *KELM*. 2021. № 6. С. 152–156 (Республіка Польща). URL: <http://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/7293>.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Жук А. А. Повідомлення особі про підозру як початковий етап реалізації функції обвинувачення: проблеми та перспективи. *Актуальні питання криміналістики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 20 груд. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 357–360.

7. Жук А. А. Судовий контроль як механізм охорони прав, свобод та законних інтересів підозрюваного при застосуванні запобіжного заходу тримання під вартою. *Актуальні проблеми кримінального права* : тези доп. X Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 22 листоп. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 351–353.

8. Жук А. А. Проблеми забезпечення гарантій прав і свобод підозрюваного при застосуванні запобіжного заходу «тримання під вартою». *Актуальні проблеми кримінального права* : тези доп. Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 20 листоп. 2020 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 298–301.

9. Жук А. А. Повноваження слідчого судді щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Актуальні питання правового та патріотичного виховання здобувачів вищої освіти ЗВО зі специфічними умовами навчання в умовах воєнного стану* : матеріали наук.-теорет. конф., присвяч. Дню науки та пам'яті С. М. Легуші (Київ, 19 трав. 2022 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 228–230.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	16
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. СУТНІСТЬ ОХОРОНИ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ	27
1.1. Стан теоретичної розробленості проблем охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження	27
1.2. Процесуальний статус підозрюваного в кримінальному провадженні	48
1.3. Поняття та сутність охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного.....	64
1.4. Місце і роль запобіжного заходу тримання під вартою в системі заходів забезпечення кримінального провадження	77
Висновки до розділу 1	95
РОЗДІЛ 2. ГАРАНТІЇ ОХОРОНИ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ	98
2.1. Правовий зміст і поняття гарантій прав та свобод підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою.....	98
2.2. Класифікація гарантій прав і свобод підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою в кримінальному провадженні	109
2.3. Процесуальні гарантії забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного в змагальному кримінальному провадженні.....	122
Висновки до розділу 2	142
РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ ОХОРОНИ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ПІД ЧАС ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ	145

3.1. Практика Європейського суду з прав людини під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою	145
3.2. Роль прокурора в механізмі охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою	159
3.3. Судовий контроль за дотриманням прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою	180
Висновки до розділу 3	200
ВИСНОВКИ.....	203
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	210
ДОДАТКИ.....	245

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄРАУ	Єдиний реєстр адвокатів України
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЗЗКП	заходи забезпечення кримінального провадження
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
МВС	Міністерство внутрішніх справ

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У статті 3 Конституції України закріплено вихідну засаду правової демократичної соціальної держави про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнані в Україні найвищою соціальною цінністю; утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Тобто на державу покладено обов'язок не тільки визнавати, а й гарантувати та забезпечувати дотримання прав людини і громадянина, сприяти їм у реалізації їхніх особистих прав, основні з яких визначено в розділі II Основного Закону, що є одним з аспектів здійснення правоохоронної функції держави.

Як фундаментальне право людини право на свободу й особисту недоторканість не є абсолютним і в передбачених законом випадках, для досягнення мети та з огляду на принцип пропорційності, може бути обмежене під час кримінального провадження. Однак таке обмеження, зокрема шляхом застосування тримання під вартою як запобіжного заходу, може бути застосованим лише у випадках, коли іншими запобіжними заходами реалізувати завдання кримінального провадження неможливо. Також слід констатувати, що сфера застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні загалом і тримання під вартою зокрема як найсуворішого з них завжди була й залишається однією з найсуперечливіших і проблемних. Обумовлено це тим, що тримання під вартою супроводжується застосуванням примусу, а отже, має правообмежувальний характер.

Водночас органи досудового розслідування відступають від вимог закону, що призводить до необґрунтованого обмеження прав і свобод особи, яку притягують до кримінальної відповідальності. Зокрема, 2019 року з 3669 звернень, що надійшли до Уповноваженого з прав людини та в яких ішлося про порушення прав і свобод під час досудового розслідування, 272 – скарги на порушення права на захист, 176 – скарги на незаконне затримання,

решта – скарги на рішення, дії, бездіяльність слідчого, прокурора тощо [319]. Натомість під час здійснення кримінального провадження поширеним у застосуванні є саме запобіжний захід у вигляді тримання під вартою (2019 року було подано до суду 22 473 клопотання, відмовлено в задоволенні – 4556; 2020 року подано – 23 567 клопотань, відмовлено – 5856; 2021 року подано – 25 237 клопотань, відмовлено – 7709), попри суттєві зміни щодо його регулювання внаслідок прийняття КПК України 2012 року та визначення винятковості характеру.

Аспекти забезпечення прав людини в різних сферах державної діяльності досліджували: Г. Г. Абасов, О. М. Бандурка, Т. В. Варфоломеєва, О. Є. Кутафін, В. М. Капіцин, А. М. Колодій, А. Т. Комзюк, В. В. Копейчиков, Є. А. Лукашев, В. В. Лисенко, М. І. Матузов, В. С. Нерсисянц, О. В. Негодченко, А. Ю. Олійник, В. Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, О. Ф. Фрицький, Ю. С. Шемшученко та ін.

Вагомий внесок у розвиток вітчизняної кримінальної процесуальної доктрини щодо правового регулювання досудового розслідування зробили такі провідні вчені, як: Ю. П. Алєнін, В. І. Галаган, О. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, В. Г. Дрозд, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Маляренко, М. М. Михєєнко, В. Т. Нор, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, О. Ю. Татаров, В. М. Тертишник, А. Р. Туманянц, Д. Б. Сергєєва, М. С. Строгович, С. М. Стахівський, Л. Д. Удалова, В. І. Фаринник, П. В. Цимбал, С. С. Чернявський, М. С. Цуцкірідзе, В. П. Шибіко, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, О. О. Юхно, О. Г. Яновська та ін.

Проблематику підозрюваного розглянуто в роботах, що присвячені: охороні його прав, свобод і законних інтересів у кримінальному провадженні (А. Б. Ахундова, М. І. Дерев'янка, А. В. Дунаєва, Ю. В. Лисюк, В. П. Любавіна, О. С. Мазур, Д. А. Пеший, А. С. Черкєсова, О. В. Фараон); застосуванню заходів забезпечення кримінального провадження (С. Є. Абламський, О. В. Винокуров, А. Л. Даль, Д. В. Колодчин, А. Е. Руденко, К. О. Серєда, В. І. Фаринник); процесуальному механізму охорони його прав, свобод і

законних інтересів під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження (О. В. Бурлака, Т. Г. Ільєва, М. А. Макаров, І. І. Митрофанов, А. І. Палюх, І. В. Рогатюк, А. С. Степанов, С. В. Шапутько, В. М. Юрчишин).

Попри високий рівень наукової розробленості питань охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, досі не сформовано єдиного підходу до тлумачення поняття та сутності забезпечення прав, свобод особи під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою, чітко не регламентовано єдиний процесуальний механізм дотримання прав підозрюваного під час його застосування. Системного вивчення та нового переосмислення потребує питання забезпечення гарантій захисту прав і законних інтересів підозрюваного під час застосування тримання під вартою. Крім того, питання охорони прав і свобод підозрюваного в контексті чинного кримінального процесуального законодавства ще не були предметом комплексного дисертаційного дослідження. Зазначені вище обставини засвідчують актуальність теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015), Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020), Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021), Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки (постанова загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року), Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ Міністерства внутрішніх справ (МВС) України від 11 червня 2020 року № 454); Пріоритетних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021–2024 роки (рішення Вченої ради від 21 грудня 2020 року, протокол № 23).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ 29 вересня 2020 року (протокол № 20) і

zareestrowano Koordynacijnym bureau Nacijonalnoji akademiji prawowix nauk Ukraini (№ 803, 2020 rik).

Meta i zawdannya doslidження. *Metou* disertsacijnoho doslidження є rozroblennja ta obgruntuwannya polozhenj teorētichnoho i praktičnoho sprjamuwannya, pow'jazanih iz wiznačenням prawowogo zmistu ochoroni praw, swobod i zakonnih interesiw pidozruwanogo pid čas zastosuwannya zapobizhnogo zaxodu trimannja pid wartou, na cij pidstawі – formuluwannya naukowo obgruntuwanih propozicij ta rekomendacij z udoskonalennja kriminalnoho procesualnoho zakonodawstwa j praktiki joho zastosuwannya w aspekti predmeta doslidження.

Dlja dosjagnennja zaznačenoji meti neobxidno wikonati takі *zawdannya*:

– z'jasuwati stan teorētichnoji rozroblenosti problem ochoroni praw, swobod i zakonnih interesiw pidozruwanogo pid čas zastosuwannya zaxodiv zabezpečennja kriminalnoho prowadження;

– okresliti procesualnij status pidozruwanogo w kriminalnoму prowadженні;

– sxarakterizuwati ochoronu praw, swobod i zakonnih interesiw pidozruwanogo pid čas zastosuwannya zaxodiv zabezpečennja kriminalnoho wprowadження;

– wiznačiti misce ta rolj zapobizhnogo zaxodu trimannja pid wartou w sistemі zaxodiv zabezpečennja kriminalnoho prowadження;

– wiswitliti prawowij zmist, поняття та класифікацію kriminalnih procesualnih garantij zaxistu praw i zakonnih interesiw pidozruwanogo pid čas zastosuwannya zapobizhnogo zaxodu trimannja pid wartou;

– zdійsniti класифікацію garantij praw i swobod pidozruwanogo pid čas zastosuwannya zapobizhnogo zaxodu trimannja pid wartou w kriminalnoму prowadженні;

– nadati funkcionalnju sxarakteristiku procesualnim garantijm ochoroni praw, swobod i zakonnih interesiw pidozruwanogo w zmagalnoму kriminalnoму prowadженні;

– вивчити практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою;

– сформулювати концептуальне бачення ролі прокурора в контексті предмета дослідження;

– здійснити аналіз судового контролю за дотриманням прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що складаються у сфері кримінальної процесуальної діяльності під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Предмет дослідження – охорона прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою.

Методи дослідження. Для досягнення мети й виконання поставлених завдань було застосовано сукупність методів наукового пізнання, що надали можливість усебічно дослідити об'єкт дослідження. За допомогою *історико-правового методу* розглянуто стан наукової розробленості проблеми та розвиток процесуального статусу підозрюваного в кримінальному процесі України (підрозділ 1.1); становлення процесуального статусу підозрюваного в кримінальному провадженні й інституту тримання під вартою (підрозділи 1.2, 1.4). *Метод системного аналізу*, а також *системно-структурний* та *формально-логічний* методи дали змогу з'ясувати поняття та сутність охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, запропонувати процесуальний механізм їх охорони під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою (підрозділ 1.3, розділ 3). Завдяки *порівняльно-правовому методу* проаналізовано погляди вчених щодо окремих ознак й аспектів охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, а також норми чинного кримінального процесуального законодавства України й законодавства інших держав (Грузії, Республіки Білорусь, Республіки Молдова, Республіки Узбекистан, Латвійської Республіки, Великої Британії, США, Франції, ФРН та інших країн) у межах предмета дослідження (підрозділи 1.3, 3.2, 3.3). За

допомогою *формально-юридичного методу* досліджено норми Конституції України, Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, інших законів, з'ясовано зміст і значення використаних у них понять і термінів, обґрунтовано висновки та пропозиції щодо їх зміни й доповнення (підрозділи 1.3, 2.3, 3.2). *Структурно-функціональний метод* було використано для аналізу гарантій прав і свобод підозрюваного під час застосування заходів забезпечення в кримінальному провадженні (розділ 2). На підставі *соціологічного методу* вивчено погляди й позиції слідчих, прокурорів, адвокатів і суддів з досліджуваних питань, а за допомогою *статистичного* – узагальнити результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень й анкетування. *Методи моделювання та прогнозування* застосовано, щоб сформулювати конкретні пропозиції з удосконалення чинного КПК України (підрозділи 1.2, 1.4, 2.1, 2.2, 3.2, 3.3).

Емпіричну базу дослідження становлять систематизовані матеріали офіційної статистичної звітності Офісу Генерального прокурора, МВС України, Національної поліції, Державної судової адміністрації України за 2015–2021 роки, а також матеріали практики ЄСПЛ; результати вивчення 115 кримінальних проваджень за цей період, у яких відбулося порушення прав, свобод й інтересів підозрюваного та було застосовано тримання під вартою; зведені дані анкетування 120 слідчих Національної поліції України, 75 прокурорів, 60 адвокатів, 45 суддів з різних регіонів України. Під час вивчення матеріалів практики і виокремлення ключових аспектів обраної проблеми використано слідчу, прокурорську й адвокатську практику, а також особистий досвід роботи в практичних підрозділах органів досудового розслідування.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексних монографічних досліджень охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою, з огляду на сучасний стан законодавства та правоохоронної діяльності, міжнародні правові стандарти в

галузі кримінального судочинства та практику ЄСПЛ. У роботі обґрунтовано низку нових концептуальних положень, висновків і рекомендацій, зокрема:

вперше:

– виокремлено п'ять видів засобів забезпечення кримінальних процесуальних гарантій прав підозрюваного під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема: а) права підозрюваного, що можуть бути гарантіями інших його прав; б) повноваження слідчого з охорони та захисту прав підозрюваного; в) діяльність захисника й законного представника із забезпечення прав підозрюваного; г) прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва за дотриманням прав підозрюваного; д) судовий контроль за дотриманням прав підозрюваного;

– систематизовано вимоги щодо правомірності обмеження прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою: законність (відповідність обмежень вітчизняним та міжнародним стандартам); процедурність (дотримання правової процедури, що передбачає спосіб дій уповноважених державних органів); забезпеченість (правовий механізм реалізації такого права та гарантії його реалізації);

– сформовано кримінальну процесуальну модель механізму охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою, який містить сукупність правових засобів визначаючих зміст і впливаючих на кримінальні процесуальні відносини під час застосування такого заходу; охорону прав і свобод людини крізь призму процесуальних гарантій; практику ЄСПЛ; прокурорський нагляд й судовий контроль;

удосконалено:

– на підставі сучасного стану законодавства та з метою конкретизації конституційних положень у КПК України сформовано співвідношення понять «охорона прав» і «захист прав» підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою; поняття заходів кримінального процесуального примусу шляхом порівняння та узгодження положень КПК

України й іноземного законодавства, а також систему ознак, які відображають їх правовий зміст і дозволяють ці заходи із сукупності інших процесуальних дій;

– види засобів кримінальних процесуальних гарантій прав підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою, зокрема: за поширеністю (національні, міжнародні); правовим статусом особи (загальні, окремі);

– форми й методи прокурорського нагляду під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою, зокрема щодо періодичності та строковості ознайомлення з матеріалами кримінального провадження;

– норми КПК України з питань: судового контролю за дотриманням прав, свобод та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні (ст. 22-1); підтвердження повноважень захисника (ст. 50); підтвердження отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом (ст. 136); постанови про визнання особи як підозрюваного (ст. 276-1); закріплення повноважень слідчого судді під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження (ст. 132-1); порядок розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу (ст. 193).

дістало подальший розвиток:

– наукові підходи до характеристики загальних правил застосування запобіжного заходу тримання під вартою в контексті імплементації у кримінальне процесуальне законодавство міжнародних стандартів захисту прав і свобод людини;

– концептуальні положення щодо реалізації процесуальних гарантій забезпечення прав сторони захисту, зокрема процесуальних гарантій участі захисника в стадії досудового розслідування;

– механізм охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою в контексті прокурорського нагляду та судового контролю.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки та пропозиції впроваджено й надалі можуть бути використані у:

– *науково-дослідній роботі* – під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, методик правоохоронної діяльності, аналітичних оглядів тощо (акт Національної академії внутрішніх справ від 19 січня 2022 року);

– *законотворчій діяльності* – під час опрацювання проєктів змін і доповнень до кримінального процесуального законодавства (довідка Інституту законодавства Верховної Ради України від 12 січня 2022 р. № 22/704-1-15);

– *практичній діяльності* – під час розроблення та вдосконаленні відомчих нормативно-правових актів і методичних рекомендацій з питань охорони прав, свобод та законних інтересів підозрюваного під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження (акти Головного слідчого управління Національної поліції України від 15 грудня 2021 року; Департаменту карного розшуку Національної поліції України від 23 грудня 2021 року);

– *освітньому процесі* – для підготовки лекцій, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з кримінального процесу, а також під час проведення різних видів занять за відповідною дисципліною в системі підвищення кваліфікації слідчих, прокурорів, суддів й адвокатів (акт Національної академії внутрішніх справ від 10 листопада 2021 року).

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки роботи оприлюднено на міжнародних, всеукраїнських і міжвідомчих науково-практичних конференціях, серед яких: «Актуальні питання криміналістики» (м. Київ, 20 грудня 2019 року); «Актуальні проблеми кримінального права» (м. Київ, 22 листопада 2019 року); «Актуальні проблеми кримінального права» (м. Київ, 20 листопада 2020 року); «Актуальні питання правового та патріотичного виховання здобувачів вищої освіти ЗВО зі специфічними умовами навчання в умовах воєнного стану» (м. Київ, 19 травня 2022 року).

Структура та обсяг дисертації. Робота містить анотацію, перелік умовних позначень, вступ, три розділи, що мають десять підрозділів, висновки, список використаних джерел (330 найменувань на 35 сторінках) і дев'ять додатків на 24 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 268 сторінок, обсяг основного тексту дисертації – 194 сторінки.

РОЗДІЛ 1

СУТНІСТЬ ОХОРОНИ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

1.1. Стан теоретичної розробленості проблем охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження

Підозрюваний, якого законодавець відніс до сторони захисту, – це передусім окрема особа, на яку внаслідок її політико-правової приналежності до держави (громадянства) або перебування на території держави як іноземного громадянина чи особи без громадянства частково поширюється юрисдикція цієї держави. Підозрюваний, залучений до кримінальних процесуальних відносин, навіть зазнаючи суттєвого обмеження конституційних прав, продовжує бути носієм статусу особистості [161].

Підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення в спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень (ч. 1 ст. 42 КПК України) [133; 130, с. 96].

Така процесуальна фігура, як підозрюваний, завжди перебуває в центрі уваги науковців і практиків. Пильна увага до нього зумовлена тим, що він є головним суб'єктом, проти якого спрямовано кримінальне провадження.

Вітчизняне досудове слідство вже давно потребує ґрунтовного реформування. Воно є тією ланкою системи кримінального судочинства, на

якій найчастіше порушують права людини. Очевидно, головна причина цього полягає в незадовільному рівні його організованості, про що слушно зауважує М. Є. Шумило [318, с. 162]. Одним з провідних напрямів реформування кримінального судочинства на сучасному етапі є забезпечення процесуальної рівності та змагальності сторін у кримінальному провадженні, посилення гарантій захисту прав підозрюваного й інших учасників кримінального провадження. У зв'язку із цим головним завданням кримінального провадження є створення рівних можливостей для кожної зі сторін у кримінальному процесі та реальне впровадження в кримінальне судочинство засади змагальності, за якої результат розгляду судом конкретного випадку притягнення особи до кримінальної відповідальності буде залежати виключно від обґрунтованості позиції сторін.

Із цією метою сторонам кримінального провадження за КПК України надано рівні права щодо подання доказів безпосередньо до суду. Слідчого та прокурора необхідно позбавити фактично «монопольного» права на подання доказів, оскільки кожна зі сторін кримінального провадження повинна мати рівні можливості в збиранні доказів, отриманні допомоги суду в збиранні доказів у разі наявності складнощів їх отримання, а також наданні зібраних доказів суду для доведення винуватості чи невинуватості особи в учиненні злочину [10, с. 12].

Процесуальний порядок реалізації гарантій прав і свобод людини під час їх обмеження в кримінальному провадженні є найважливішим структурним елементом процедури дотримання та захисту прав і свобод підозрюваного під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження (ЗЗКП), зокрема тримання під вартою. Дослідженню питань охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження у контексті прямування України до європейських стандартів захисту прав й основоположних свобод людини присвячує свої праці чимало науковців.

Однак, попри достатньо високий рівень наукової розробленості питань охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження, досі не сформовано єдиного підходу до визначення поняття та сутності забезпечення прав, свобод особи під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження, чітко не регламентовано єдиний процесуальний механізм дотримання прав підозрюваного під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Системного вивчення й переосмислення потребує питання забезпечення гарантій захисту прав і законних інтересів підозрюваного під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Крім того, питання охорони прав і свобод підозрюваного під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження в контексті кримінального процесуального законодавства ще не були предметом комплексного дисертаційного дослідження. У зв'язку із цим, у науці кримінального процесу та практичній діяльності слідчих підрозділів є низка невирішених питань, які потребують теоретичного осмислення.

Стан теоретичної розробленості проблем охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження необхідно досліджувати за такими напрямками:

- а) проблеми охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного в кримінальному провадженні;
- б) аналіз правозастосовної практики, нормативно-правових актів і літературних джерел комплексного дослідження проблеми застосування ЗЗКП;
- в) процесуальний механізм охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування ЗЗКП.

Попри те, що діяльність органів кримінальної юстиції в Україні поступово набуває форм, які гарантують охорону прав й інтересів особистості, правова регламентація кримінальних процесуальних відносин, пов'язаних з участю в них підозрюваного, потребує подальшого вдосконалення з метою реального забезпечення її майнових та інших прав і законних інтересів. Саме

тому ще 2008 року О. С. Мазур довів доцільність прийняття Закону України «Про порядок короткочасного затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину», до якого потрібно включити норми, що визначають завдання та принципи затримання, правовий статус затриманих, початок перебігу строку затримання особи за підозрою в учиненні злочину, режим і внутрішній розпорядок у місцях тимчасового тримання, побачення затриманого із захисником, родичами й іншими особами, право на особисту безпеку та листування, отримання передач і грошових переказів, матеріально-побутове й медичне забезпечення, участь затриманих у цивільно-правових угодах тощо; внесення доповнень до КПК України про право підозрюваного вимагати вжиття заходів щодо опіки або піклування за неповнолітніми дітьми, інвалідами, близькими родичами або членами сім'ї, що потребують догляду, а також охорони житла й майна, залишених без нагляду; доповнень до ст. 40 Закону України «Про нотаріат», щоб до нотаріально посвідчених прирівнювати заповіт і доручення, посвідчені начальниками ізоляторів тимчасового тримання [156, с. 5].

Щодо проблеми охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного в кримінальному провадженні слушно зазначає Ю. В. Лисюк, що у зв'язку з прийняттям КПК України 2012 року серед учасників кримінального провадження особливе місце посідає підозрюваний, проте не завжди особа, яка отримує статус підозрюваного, є такою насправді, а встановлення під час проведення процедури кримінального провадження необґрунтованості набуття статусу підозрюваного або порушення його прав і свобод уже в цьому статусі є поширеним явищем. Тому особливості набуття процесуального статусу підозрюваного, а також його правові передумови потребують посиленої уваги, оскільки підозрюваний має специфічний статус, який залежно від якості проведеного досудового розслідування може отримати статус обвинуваченого або, навпаки, його винуватість може бути не доведена та кримінальне провадження закрито [150, с. 57].

В Україні нині триває період комплексного реформування кримінального та кримінального процесуального законодавства, спрямованого на його гармонізацію з європейськими та міжнародними стандартами. Логічним результатом діяльності нашої держави на цьому шляху є закріплення пріоритету положень міжнародно-правових актів, ратифікованих Україною, над нормами національного кримінального процесуального законодавства. Цим зумовлено необхідність ретельного вивчення норм (стандартів) міжнародно-правових актів у галузі забезпечення прав і свобод особи під час здійснення щодо неї кримінального переслідування, зокрема в процесі визнання такої особи в кримінальному процесі як підозрюваного. Чинний КПК України, зазначає М. Гузела, закріплює підозрюваного як єдиного суб'єкта кримінального провадження, щодо якого триває кримінальне переслідування в стадії досудового розслідування. Саме тому предметом ретельного наукового аналізу постає проблема забезпечення прав підозрюваного в контексті стандартів, закріплених у нормах міжнародно-правових актів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [56].

В умовах прийняття КПК України 2012 року однією з перших наукових праць, яка дотично стосується теми нашого дисертаційного дослідження, стала монографія О. Ю. Татарова «Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС)» [276], у якій розглянуто найсуттєвіші теоретичні та прикладні проблеми діяльності слідчих, оперативних підрозділів й інших уповноважених осіб щодо реалізації положень КПК України на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень як самостійно, так і у взаємодії між собою та з іншими суб'єктами кримінального судочинства, з унесенням пропозицій до чинного законодавства.

Проблеми діяльності захисника щодо захисту прав підозрюваного в кримінальному провадженні, у якому враховано положення КПК України 2012 року, а також сучасні тенденції адаптації вітчизняного законодавства до положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

дослідила у своїй дисертації А. А. Ахундова (2013) [10]. Дисертант дійшов висновку, що будь-які права на захист у «підслідної» особи (а так само й у її захисника) виникають лише після визнання цієї особи підозрюваним: якщо особу затримано за підозрою в учиненні кримінального правопорушення або якщо їй повідомлено про підозру в учиненні кримінального правопорушення.

Акцентовано на тому, що залучення захисника до кримінального провадження на початковому етапі розслідування (у разі повідомлення, зміни чи доповнення про підозри) загалом відповідає інтересам як підозрюваного, так й особи, що здійснює розслідування. Участь захисника підвищує об'єктивність затримання, надає можливість слідчому виваженіше й усебічно оцінити доведеність епізодів злочинної діяльності, у яких звинувачують особу, сприяє своєчасному запобіганню слідчих помилок та їх усуненню [9, с. 9–10].

Дотичними до змісту завдань нашого дослідження є результати дисертаційної роботи А. В. Дунаєвої «Діяльність слідчого щодо розшуку підозрюваного» (2013) [70], у якому досліджено та схарактеризовано дії слідчого, спрямовані на виявлення підозрюваного, місцезнаходження якого невідоме органам досудового розслідування, до оголошення його розшуку; а в разі неможливості встановлення місцезнаходження підозрюваного наявними заходами – процедуру оголошення розшуку. На підставі аналізу положень чинного кримінального процесуального законодавства, позицій практичних працівників органів досудового розслідування та наукової літератури ухилення підозрюваного від органів досудового розслідування визначено як будь-які умисні дії/бездіяльність як самого підозрюваного, так й інших осіб за його дорученням, що вживають з метою уникнення підозрюваним відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення. Зазначено, що найчастіше слідчий встановлює факт ухилення підозрюваного від органів досудового розслідування тоді, коли останній починає переховуватися від провадження за кримінальним правопорушенням. Тому акцентовано на необхідності застосування слідчим попереджувальних заходів, спрямованих на запобігання ухиленню підозрюваного від участі в кримінальному провадженні. У межах переліку

заходів цієї категорії запропоновано визнати їх заходами забезпечення кримінального провадження, що усуне поширену серед органів Національної поліції України неправильну думку про те, що заходи попередження ухилення осіб від органів досудового розслідування застосовують лише у вигляді запобіжних заходів. Увагу спрямовано на дослідження процедури застосування приводу й запобіжних заходів до підозрюваного, який може або вже ухиляється від органів досудового розслідування, у межах чого розглянуто домашній арешт і тримання під вартою. З метою забезпечення ефективності застосування та можливості обрання до підозрюваного домашнього арешту й тримання під вартою відповідно пропонуємо контроль за виконанням запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту покласти на прокурора, а слідчому судді, суду надати право розглядати клопотання щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та обирати такий захід щодо підозрюваного, який перебуває в розшуку, з огляду на його особистість і тяжкість учиненого ним злочину [70, с. 10–11].

У контексті виявлення ефективності реалізації на практиці принципів кримінального процесуального законодавства, охорони прав і свобод людини відповідне теоретико-пізнавальне й прикладне значення має дисертація Д. А. Пешого «Засада законності та її забезпечення у досудовому кримінальному провадженні» (2016) [199], у якій обґрунтовано, що забезпечення засади законності вимагає вирішення питань гуманізації кримінального провадження, основними напрямками якої визнано: гуманізацію мети й завдань кримінального провадження, узгодження їх з ідеями правового гуманізму, визначених насамперед у міжнародних актах з прав людини; розвиток змагальних засад досудового кримінального провадження; розширення меж використання відновних і примирних процедур; удосконалення правового статусу кожного учасника кримінального провадження; запровадження механізму формування гуманістичного світогляду в осіб, які здійснюють кримінальне провадження [199, с. 6–7]. Аналізуючи норми кримінального процесуального закону, що регламентують порядок

здійснення судового контролю в досудовому кримінальному провадженні, доходимо висновку, що судовий контроль як засіб забезпечення законності в досудовому кримінальному провадженні, на відміну від прокурорського нагляду (процесуального керівництва досудовим розслідуванням) і відомчого контролю, має інший правовий зміст, і контролем у традиційному значенні не є. Контроль передбачає не тільки перевірку або моніторинг чого-небудь, а й забезпечення того, що будуть прийняті коригувальні заходи або заходи із застосуванням санкцій, якщо результати перевірки або моніторингу засвідчать таку необхідність. Контроль передбачає керівництво, спрямування, допомогу у виборі рішення чи дії з метою досягнення найкращого результату, запобігання допущенню помилок і порушень [199, с. 16].

Важливе значення має дисертаційна робота О. В. Фараон «Повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення» (2017). У дисертації висвітлено поняття та генезу повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, визначено особливості набуття процесуального статусу підозрюваного на стадії досудового розслідування та співвідношення таких нормативних категорій, як «повідомлення особі про підозру» і «притягнення як обвинуваченого» в кримінальному процесі України. У контексті сучасної правозастосовної практики схарактеризовано випадки повідомлення особі про підозру, з'ясовано сутність процесуальної форми письмового повідомлення особі про підозру, а також його вручення на підставі аналізу практики діяльності органів досудового розслідування, визначено її оптимальне відображення в положеннях кримінального процесуального закону. Розглянуто підстави зміни повідомлення особі про підозру та правові наслідки прийняття цього процесуального рішення. Схарактеризовано процесуальну форму діяльності сторін обвинувачення та захисту в разі повідомлення особі про підозру в кримінальному провадженні. Розроблено пропозиції та рекомендації з удосконалення правового регулювання повідомлення про підозру в кримінальному провадженні [294, с. 18].

Гарантіям прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою присвячена робота М. І. Дерев'янка «Гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою» (2015) [66]. У кандидатській дисертації «Гарантії прав і свобод людини при їх обмеженні у кримінальному провадженні» (2018) крім питань, що становлять предмет її дослідження, А. С. Черкесова дослідила процедуру становлення та розвитку гарантій прав і свобод підозрюваного в разі їх обмеження в кримінальному провадженні. Авторка висвітлює поняття, сутність, значення, предмет гарантій прав і свобод людини в кримінальному провадженні, запропонувала власне визначення поняття кримінальних процесуальних гарантій прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого. У дисертації розглянуто різні підходи науковців до питання класифікації гарантій прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого в процесі кримінального провадження. Теоретично обґрунтовано й досліджено питання обмеження конституційних прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні. З'ясовано процесуальні особливості процедури обмеження прав і свобод. Запропоновано авторську дворівневу систему суб'єктів обмеження прав і свобод людини. На підставі судової практики проаналізовано процесуальний порядок реалізації гарантій прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого на різних стадіях кримінального провадження. Виявлено недоліки в практичній реалізації гарантій прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого та прогалини в чинному кримінальному процесуальному законодавстві України. Сформульовано науково обґрунтовані пропозиції з удосконалення положень КПК України. Доведено доречність упровадження міжнародного досвіду в національне законодавство України [308, с. 19]. Також запропоновано дворівневу систему суб'єктів обмеження прав і свобод підозрюваного, яка охоплює сторону обвинувачення та органи правосуддя, які на досудовому розслідуванні представляє слідчий суддя. Акцентовано, що система суб'єктів обмеження конституційних прав і свобод у кримінальному провадженні має

чітко виражену ієрархічну структуру, стійкі взаємообумовлені зв'язки та єдині завдання [308, с. 16].

Однією з основних умов побудови правової держави в Україні є реформування кримінального процесуального законодавства відповідно до положень, що закріплюють зміст презумпції невинуватості й забезпечення доведеності вини з метою посилення захисту основоположних прав і свобод усіх учасників кримінального провадження. Презумпція невинуватості особи, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, є чи не основною засадою в здійсненні кримінального провадження не лише в Україні, а й інших державах світу. Водночас це одна з базових демократичних засад кримінального судочинства, яка має самостійне значення та виконує роль «захисного бар'єра» від незаконного засудження та передчасних суб'єктивних міркувань як учасників кримінального провадження, так і громадськості. Тому не випадково питання, що стосуються дії презумпції невинуватості й забезпечення доведеності вини, є актуальними та привертають увагу як науковців, так і правознавців-практиків.

Для виконання завдань кримінальної процесуальної діяльності з реалізації презумпції невинуватості теоретико-прикладний інтерес становить дисертаційна робота В. П. Любавіної «Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини як засада кримінального провадження» (2018). Схарактеризовано презумпцію невинуватості як одну з конституційних засад здійснення кримінального провадження, обґрунтовано, що презумпція невинуватості й забезпечення доведеності вини діє на всіх стадіях кримінального провадження: як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового розгляду кримінального провадження, забезпечуючи кожному, кого підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, гідного ставлення до себе як до невинуватого доти, доки його вина не буде доведена в законному порядку і встановлена судом. Акцентовано, що презумпція невинуватості визначає правовий статус особи, яку притягують до кримінальної

відповідальності, не тільки в кримінальному процесі, а й в усіх інших суспільних відносинах, у яких вона є суб'єктом [155, с. 13–14].

У контексті другого напряму теоретичної розробленості проблем охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження аналіз правозастосовної практики, нормативно-правових актів і літературних джерел дослідження проблеми застосування заходів забезпечення кримінального провадження засвідчив слушність твердження А. Е. Руденко стосовно того, що заходи забезпечення кримінального провадження, які обмежують права підозрюваного, дають змогу ефективно реалізувати завдання кримінального судочинства загалом і досудового розслідування зокрема. Оскільки заходи забезпечення кримінального провадження обмежують конституційні права та свободи громадян ніби всупереч головному завданню кримінального судочинства щодо неухильного дотримання прав особи в процесі діяльності органів, уповноважених розслідувати кримінальні злочини відповідно до вимог Конституції України, то необхідні переконливі процесуальні гарантії для забезпечення законності й обґрунтованості під час їх застосування [231, с. 1].

Головним завданням слідчого, прокурора є організація розслідування щодо встановлення обставин у кожному кримінальному провадженні так, щоб не страждали права, свободи й законні інтереси громадян – суб'єктів кримінального судочинства. У зв'язку із цим актуальними для науки питаннями є розроблення, по-перше, процедури застосування заходів забезпечення кримінального провадження, що обмежують права підозрюваного, по-друге, рекомендацій щодо процесуальних, етичних засад їх провадження з метою якомога ефективнішого забезпечення прав людини в кримінальному судочинстві [231].

У чинному КПК України законодавець, дбаючи про права і свободи людини, ураховуючи численні проблеми, ускладнив як у якісному, так і в кількісному аспектах нормативне регулювання запобіжних заходів, правову регламентацію підстав, умов і процесуального порядку їх застосування в

кримінальному провадженні. Тому в цьому контексті важливе значення для нашого дослідження має дисертаційна робота К. О. Середи «Правове регулювання запобіжних заходів у кримінальному провадженні» (2018). У праці визначено, що запобіжні заходи в кримінальному провадженні мають власне функціональне призначення, що втілюється шляхом виконання таких функцій: забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого під час кримінального провадження; забезпечення доказової діяльності в кримінальному провадженні; гарантування змагальності кримінального провадження; забезпечення законного обмеження прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого під час кримінального провадження; забезпечення ефективності кримінального провадження; відокремлення процесу кримінального провадження від результату кримінального провадження; забезпечення реалізації кримінальної процесуальної відповідальності [239].

Комплексному розробленню проблем нормативної регламентації та практики застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, з огляду на новелізацію кримінального процесуального законодавства України, присвячено дисертаційну роботу Д. В. Колодчина «Тримання під вартою як запобіжний захід» (2018) [106; 107]. У контексті предмета нашого дослідження інтерес становить з'ясування причини недотримання в Україні порядку тримання під вартою в контексті забезпечення права особи на свободу й особисту недоторканість, які відповідно до їх специфіки поділено на такі блоки: а) недосконалість нормативної регламентації інституту тримання під вартою; б) помилки та порушення, яких припускаються в правореалізаційній практиці; в) недостатнє врахування практики ЄСПЛ, зокрема в частині змістового наповнення загальних міжнародних стандартів [106; 107].

Найбільш наближеною до теми нашого дослідження є монографія В. І. Фаринника «Застосування заходів забезпечення кримінального провадження: теорія та практика» (2017) [197], у якій досліджено проблеми застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Розглянуто особливості реалізації заходів забезпечення кримінального провадження в

кримінальному провадженні України й іноземних країн. Теоретичні положення поєднано з прикладами помилок, порушень законності й позитивного досвіду, які є найпоширенішими в процесуальній діяльності сторони захисту й обвинувачення (слідчих, прокурорів).

У дисертації В. І. Фаринника «Теоретичні, правові та праксеологічні проблеми застосування заходів забезпечення кримінального провадження в кримінальному процесі України» (2018) на підставі положень теорії кримінального процесу, узагальнення слідчої та судової практики розроблено сучасну концепцію застосування заходів забезпечення кримінального провадження, з огляду на необхідність гармонізації кримінального процесуального законодавства з європейськими стандартами в галузі прав людини та здійснення правосуддя [298].

Концепцію розроблено з метою гармонізації кримінального процесуального законодавства з європейськими стандартами в галузі прав людини та здійснення правосуддя. Запропоновані напрями та шляхи реалізації наукових висновків і пропозицій у законотворчій роботі та практичній діяльності органів кримінальної юстиції стосуються широкого спектру найбільш дискусійних, неоднозначних у науковому та правозастосовному вимірах питань, що потребують концептуального осмислення та вирішення саме відповідно до радикально нового, європейського зразка кримінального процесуального законодавства. Науково обґрунтовано доцільність запровадження в національне кримінальне процесуальне законодавство певних елементів іноземного досвіду правової регламентації та практики розв'язання окремих проблем застосування заходів процесуального примусу.

Автор доводить, що процесуальні обов'язки до підозрюваного не можуть бути застосовані окремо від неізоляційного запобіжного заходу (особистого зобов'язання, особистої поруки чи застави), оскільки саме дотримання таких обов'язків є сутнісним компонентом нормативного змісту відповідного запобіжного заходу. Становлять інтерес запропоновані автором зміни й доповнення до КПК України з метою уникнення неоднозначного розуміння

понять «безпосередності» та «щойності» в контексті нормативного змісту ст. 208 КПК України. У зв'язку з чим запропоновано регламентувати просторо-часові параметри правомірності здійснення затримання особи, зокрема, якщо з моменту вчинення злочину (а в разі злочину, вчиненого в умовах неочевидності, – з моменту його виявлення) і до моменту фактичного затримання особи, підозрюваної в учиненні злочину, пройшло не більше 6 годин. З огляду на ключове завдання кримінального провадження – охорону прав, свобод й інтересів учасників кримінального провадження, доведено, що вирішення питання про обрання запобіжного заходу слід здійснювати відповідно до засад презумпції невинуватості, насамперед щодо тлумачення усіх сумнівів у доведеності обставин, на яких ґрунтуються клопотання, і відповідних ризиків, на користь підозрюваного (ч. 4 ст. 17 КПК України). Доведено, що істотним порушенням прав людини є застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою з обґрунтуванням виключно тяжкості можливого покарання. У зв'язку із цим, висловлено застереження щодо «безальтернативного» застосування інших запобіжних заходів (окрім тримання під вартою) за вчинення окремих видів злочинів (ч. 5 ст. 176 КПК України). Така практика суперечить міжнародним стандартам, відповідно до яких тяжкість злочину або суворість санкції статті кримінального закону, яку інкримінують підозрюваному, не може бути єдиною підставою для тримання особи під вартою [298].

Деякі аспекти предмета нашої роботи висвітлено в дисертаційній роботі О. В. Винокурова «Захист прав підозрюваного при затриманні та застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою» (2018) [30 ; 31], у якій вперше сформульовано висновок про те, що захист під час затримання та застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є складовою і невіддільною частиною діяльності захисника проти висунутої підозри чи пред'явленого обвинувачення в конкретному кримінальному провадженні, яка має специфічні особливості, обумовлені її предметом і метою, що дає підстави розглядати її як порівняно самостійний напрям діяльності захисника.

Також слід зауважити про роботу В. І. Мірковець «Забезпечення права на свободу та особисту недоторканість при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження» [171], у якій сформульовано низку теоретичних положень і висновків щодо забезпечення права на свободу й особисту недоторканість під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження з огляду на стан наукового розроблення відповідної проблематики в різних галузях юридичної науки, міжнародного, національного законодавства, практики ЄСПЛ, національної правозастосовної практики. Зокрема, визначено поняття права на свободу й особисту недоторканість під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження, висвітлено механізм його забезпечення, умови правомірного обмеження, особливості прокурорського нагляду та судового контролю за відповідним напрямом.

Щодо третього напрямку теоретичної розробленості проблем охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження в контексті процесуального механізму охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного своєчасним і таким, що надає певні орієнтири щодо видозміни кримінальної процесуальної діяльності прокуратури, став навчальний посібник В. М. Юрчишина (2014) «Процесуальні функції прокурора в досудовій стадії кримінального провадження: призначення, система» [323]. Водночас слід зазначити, що в науковій праці кримінальна процесуальна діяльність прокуратури звужена та не стосується тих стратегічних завдань, які виконують суб'єкти розслідування, – охорони прав і законних інтересів особи, затриманої за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення.

Аналогічний підхід застосував В. М. Юрчишин у своїй монографії «Місце і роль прокурора в досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці» (2013) [322]. Він усебічно та повно дослідив ті моменти, що є дотичними до кримінальної процесуальної діяльності охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного й важливими під час з'ясування правового механізму цих питань, а саме: завдання координаційного

характеру та організаційного забезпечення діяльності органів досудового розслідування, які за функціональною ознакою в науці відносять до суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, що було використано в дослідженні як методологічне підґрунтя під час висвітлення відповідних питань з означеної проблеми.

Певне методологічне підґрунтя в цьому напрямі сформовано в інших наукових і навчально-методичних виданнях. Зокрема, ґрунтовно висвітлено питання місця прокуратури в системі органів державної влади в Україні, а також нормативно-правового забезпечення та реалізації функцій прокуратури в колективній монографії І. І. Митрофанова, С. В. Степаненко «Прокуратура як суб'єкт запобігання злочинам» [167], що привертає увагу в контексті видозміни змісту діяльності прокуратури у зв'язку з прийняттям Верховною Радою України нової редакції Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VI [218].

У дисертації А. І. Палюха «Участь прокурора в доказуванні під час досудового розслідування» (2016) дістало подальшого розвитку положення про те, що повідомлення про підозру слід розглядати як інститут кримінального процесуального права та кримінальну процесуальну гарантію прав підозрюваного [196].

Своєю чергою монографія А. Л. Даля та С. Є. Абламського присвячена комплексному вивченню теоретичних, законодавчих і прикладних питань, пов'язаних із застосуванням тримання під вартою в кримінальному провадженні. У роботі розглянуто теоретико-методологічні засади інституту тримання під вартою, процесуальний порядок його застосування, проаналізовано правовий механізм захисту прав, свобод і законних інтересів особи, щодо якої обирають зазначений запобіжний захід. На підставі дослідження чинного кримінального процесуального законодавства України, а також з огляду на практичний досвід авторів, виокремлено проблеми застосування тримання під вартою [61].

У дисертаційному дослідженні «Теоретичні, правові та праксеологічні основи кримінальної процесуальної діяльності прокурора у досудовому розслідуванні» (2018) І. В. Рогатюк слушно зауважує, що свою процесуальну функцію прокурор здійснює від імені та в інтересах держави, тобто діє *ex officio*, що сприяє реалізації головного конституційного обов'язку держави щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини (ст. 3 Конституції України). Кримінальна процесуальна діяльність прокурора безпосередньо позначається на ефективності реалізації державної політики у сфері протидії злочинності. Важливе значення має діяльність прокурора під час досудового розслідування, оскільки саме на цій стадії кримінального провадження під керівництвом прокурора здійснюються процесуальні дії, спрямовані на розкриття кримінального правопорушення, збирання доказів причетності конкретної особи до його вчинення та формується база майбутнього публічного обвинувачення [229, с. 1].

Автор на підставі узагальнення практики обґрунтовує необхідність удосконалення нормативної моделі повідомлення про підозру окремим категоріям осіб, щодо яких здійснюються особливий порядок кримінального провадження, а також наукові підходи щодо механізму реалізації прокурором кримінального процесуального законодавства під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема, виклику слідчим і прокурором, приводу, накладення грошового стягнення, тимчасового обмеження в користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасового доступу до речей і документів, тимчасового вилучення й арешту майна, затримання особи та інших запобіжних заходів [229, с. 8]. Ці та інші засади кримінальної процесуальної діяльності прокурора на стадії досудового розслідування І. В. Рогатюк розглянув у монографії «Процесуальна діяльність прокурора на стадії досудового розслідування» [228].

Доцільність повернення дворівневого порядку оскарження учасниками кримінального провадження рішень, дій чи бездіяльності слідчого чи прокурора із залученням механізму нагляду прокурора та судового контролю, що

сприятиме ефективному захисту прав, свобод й інтересів учасників кримінального провадження, оперативності відновлення їх порушеного становища розглянув А. Б. Степанов у дисертаційній роботі «Співвідношення прокурорського нагляду, відомчого та судового контролю під час досудового розслідування» (2018) [272].

У контексті дослідження судового контролю за дотриманням прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження слід зазначити про монографію М. А. Макарова «Судовий контроль у кримінальному провадженні» (2016) [159] та його дисертацію «Судовий контроль у кримінальному процесі: теоретичні та правові основи» (2018) [160], у якій автор пропонує власне бачення шляхів вирішення низки складних питань, пов'язаних із прийняттям слідчим суддею рішень про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Визначено, що судовий контроль у кримінальному процесі – це діяльність слідчого судді на стадії досудового розслідування та під час екстрадиційної процедури зі здійснення в порядку, передбаченому КПК України, наданих йому повноважень, метою якої є своєчасне забезпечення захисту й охорони прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. Акцентовано, що застосування заходів забезпечення кримінального провадження не допускається, якщо слідчий, прокурор не доведе, що: існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження; потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання в права й свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, прокурора; може бути виконано завдання, для реалізації якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням [160].

Кандидатські дисертації Т. Г. Ільєвої «Функція судового контролю у кримінальному процесі» (2014) [92], О. В. Бурлаки «Забезпечення реалізації слідчим суддею функції захисту прав, свобод та інтересів особи у кримінальному провадженні» (2018) [22], С. В. Шапутько «Повноваження

слідчого судді щодо судового контролю у кримінальному провадженні» (2018) [310], у яких з'ясовано порядок прийняття рішення про застосування запобіжних заходів, відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів, застосування інших заходів забезпечення кримінального провадження та досліджено основні загальні проблеми, що виникають під час прийняття слідчим суддею відповідних рішень; досліджено забезпечення реалізації слідчим суддею функції захисту прав, свобод й інтересів особи в кримінальному провадженні; реалізації повноважень слідчим суддею щодо судового контролю в кримінальному провадженні.

Не вдаючись до надмірної деталізації, у межах розгляду стану теоретичної розробленості проблеми доречно зауважити про монографію «Захист прав і свобод людини при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні України» (2013) [114] і навчальні посібники «Заходи забезпечення кримінального провадження» (2014) [3], «Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя» (2015) [303], «Функція судового контролю у кримінальному процесі» (2015) [305], «Судовий контроль під час досудового розслідування у кримінальному провадженні» (2016) [275] тощо.

Крім цього, під час написання цієї дисертаційної роботи використано монографії, наукові статті Ю. П. Аленіна, І. В. Гловюк (наприклад, «Повідомлення про підозру: загальна характеристика та проблеми удосконалення» [7]); В. В. Бабкової («Проблеми здійснення прокурором наглядових повноважень у формі процесуального керівництва під час проведення досудового розслідування» [11]); А. Ф. Бондюк («Захист прав та свобод людини і громадянина на досудовому слідстві в світлі дотримання слідчим суддею основоположних принципів» [16]); Ю. В. Бубир («Система гарантій прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів» [19]); В. Я. Горбачевського («Судовий контроль на стадії досудового розслідування» [45]); К. Г. Горелкіної («Особливості процесуального статусу слідчого судді: порівняльний аналіз» [46]); Ю. М. Грошевого («Проблеми

законності та обґрунтованості обраних запобіжних заходів, не пов'язаних із взяттям під варту, і перспективи їх подальшого розвитку» [54]); О. М. Гуміна («Система заходів забезпечення кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України» [58]); І. І. Заболотного («Судовий контроль у механізмі забезпечення прав людини під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою» [81]); В. А. Завтура («Прокурор як суб'єкт доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження» [82]); М. І. Зеленської («Класифікація гарантій прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою» [89]); І. Г. Івасюка («Інститут «повідомлення про підозру» нового кримінального процесуального законодавства України» [91]); О. В. Капліної «Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність» [93]); М. І. Карпенка та К. І. Омельчука («Заходи забезпечення кримінального провадження» [96]); Т. В. Корчевої («Щодо питання забезпечення права на захист особи у кримінальному провадженні за новим Кримінальним процесуальним кодексом України» [115]); О. П. Кучинської («Механізм забезпечення прав особи в кримінальному процесі» [143]; «Поняття гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження» [144]); Ю. В. Лисюка («Окремі аспекти набуття процесуального статусу підозрюваного у досудовому розслідуванні» [150]); О. С. Мазур («Засоби забезпечення прав та законних інтересів підозрюваного: поняття і система» [157]); Ю. Д. Москалюка («Процесуальний контроль і нагляд за законністю та обґрунтованістю обрання запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту та тримання під вартою» [177]); М. Г. Моторигіної («Процесуальні гарантії забезпечення прав сторони захисту у змагальному кримінальному провадженні» [178]); С. А. Паршака («Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження у контексті правозахисної функції держави» [198]); В. В. Ребезюка («Правова природа, зміст та ознаки механізму охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження» [224]); М. М. Руденка («Процесуальне керівництво досудовим

розслідуванням як нова функція прокуратури України: поняття, зміст і структура» [233]); С. М. Смокова («Види обмежень конституційних прав громадян у новому Кримінальному процесуальному кодексі України» [246]); Ю. П. Тимошенка («Історія розвитку інституту запобіжних заходів у кримінальному процесі України» [282]); О. В. Фірмана («Заходи забезпечення кримінального провадження та їх класифікація» [299]); О. Г. Яновської («Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні» [324]) тощо.

Отже, наразі у вітчизняній науці немає комплексних ґрунтовних дисертаційних досліджень, які були б присвячені проблемі охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження в межах кримінальної процесуальної діяльності. Більшість наукових напрацювань стосується окремих аспектів проведення досліджуваних дій або моментів, щодо яких автор дослідження має власну позицію (зокрема щодо сутності забезпечення, дотримання та гарантій захисту прав і законних інтересів підозрюваного під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження), унаслідок чого й дотепер не розроблено концептуальної моделі процесуального механізму охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема єдиного підходу до ролі прокурора в механізмі охорони та судовому контролю за дотриманням прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Отже, зазначене актуалізує необхідність провести ґрунтовне спеціалізоване дослідження, що передбачатиме розв'язанням кримінальної процесуальної проблеми охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

На підставі здійсненого вище аналізу наукової літератури доходимо висновку, що вчені на монографічному рівні не розглядали охорону прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування ЗЗКП, зокрема

тримання під вартою, хоча це питання має не тільки теоретико-прикладний характер, а й практичне значення, оскільки від його вирішення залежить ефективність процесу розслідування кримінальних правопорушень у частині визначення заходів, спрямованих на забезпечення дієвості кримінального провадження, застосовуваних щодо конкретної особи та які пов'язані з покладенням на неї певних обов'язків й обмеженням її прав і свобод.

1.2. Процесуальний статус підозрюваного в кримінальному провадженні

Серед учасників кримінального провадження особливе місце посідає підозрюваний, проте не завжди особа, яка отримує статус підозрюваного, є такою, а встановлення під час проведення процедури кримінального провадження необґрунтованості набуття статусу підозрюваного або порушення його прав і свобод уже в цьому статусі є поширеним явищем і не втрачає актуальності [129, с. 57; 150]. Тому акцентуємо на набутті процесуального статусу підозрюваного, а також його правових передумовах.

Ідея підозри у вітчизняному кримінальному процесі була закладена ще на початку XVIII ст. як причина появи в кримінальній процесуальній діяльності підозрюваного, до середини XX ст. на практиці стала парадоксальною: за наявності в органі кримінального переслідування фактичних даних, що дають підставу підозрювати особу в учиненні злочину, її наділяють статусом обвинуваченого або свідка, але не підозрюваного. Норми кримінально-процесуального закону або інших нормативних документів намагалися виключити з кримінально-процесуальної діяльності не тільки етап підозри, а й фігуру підозрюваного [9, с. 10; 24, с. 227; 91, с. 75; 161].

Для розв'язання цієї проблеми М. Строгович запропонував уважати підозрюваними тільки тих, стосовно яких під час провадження кримінальної справи до притягнення як обвинуваченого застосовували затримання або інший запобіжний захід [274, с. 12]. Водночас Л. М. Лобойко зазначав: «Підозрюваний – це фізична особа, якій повідомлено про підозру або яку затримано за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення» [151, с. 116].

Загалом інститут підозрюваного передбачає складний правовий механізм, щодо якого досі не вщухають дискусії, оскільки вчені-процесуалісти розділилися на тих, хто цілком схвалює запровадження самостійного суб'єкта кримінального провадження з боку захисту, а опоненти вважають його вкрай специфічним, неоднозначним і таким, що потребує додаткового обговорення. Поділяючи думку М. Строговича, дослідники намагалися лише коментувати закон, уносячи різні пропозиції з удосконалення процесуального статусу підозрюваного, оминаючи увагою головне – підозру, тобто те, що зумовлює появу підозрюваного в кримінальному процесі [274]. Натомість Л. Франк вважав: «Підозра – це думка слідчого про взаємовідношення, взаємозв'язок і відповідність між відомими обставинами справи й відповідною особою, що ґрунтується на достовірних фактах, дослідно-наукових положеннях і висновках, а також на ще не перевірених даних, які викривають цю особу в учиненні злочину, з певним ступенем вірогідності» [302, с. 64]. Підозру Л. Карнеєва розглядала за трьома значеннями: як психологічну характеристику стану свідомості слідчого, що визначає його суб'єктивне ставлення до досліджуваного факту; як криміналістичне поняття, яке використовують під час розроблення підстав для виконання завдань розслідування та побудови версій; як процесуальну категорію [95, с. 61]. Деякі автори зазначали, що в кримінальному процесуальному законі перелічено підстави не для затримання, а для підозри [3, с. 32]. Тобто радянське законодавство сформулювало лише поняття підозрюваного й оминуло увагою головне – підозру [127, с. 167]. Унаслідок цього питання про її місце та роль загалом не порушували, а теорія і

практика попрямували шляхом «підозрюваний – підозра», хоча мало бути навпаки [18].

Отже, думки, що висловлюють у науці кримінального процесуального права щодо інституту підозрюваного, зводяться до того, що деякі вчені вважають процесуальний статус підозрюваного некоректним, інші переконані, що статус підозрюваного порушує права людини, адже в разі здійснення слідчих (розшукових) дій може бути негативний вплив на його репутацію, водночас запровадження цього статусу фактично надає безмежні повноваження слідчим для наділення будь-якої особи підозрюваною, не маючи достатніх для цього юридично обґрунтованих підстав [150; 161].

Слід зазначити, що чинний КПК України закріплює підозрюваного як єдиного суб'єкта кримінального провадження, щодо якого триває кримінальне переслідування в стадії досудового розслідування. У ст. 42 КПК України внесено зміни до порядку набуття статусу підозрюваного. Зокрема, підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, особа, яку затримано за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення в спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень [133; 161].

У ст. 276 КПК України визначено випадки повідомлення про підозру, зокрема: «1. Повідомлення про підозру обов'язково здійснюється в порядку, передбаченому статтею 278 цього Кодексу, у випадках: 1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; 2) обрання до особи одного з передбачених цим Кодексом запобіжних заходів; 3) наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення» [133].

Зауважимо, що Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [170] проголосив, що: «Кожний, хто був жертвою незаконного арешту або тримання під вартою, має право на компенсацію, яка має позовну силу»

(ст. 9); «Усі особи, які позбавлені волі, мають право на гуманне звернення та повагу гідності, притаманні людській особистості» (ст. 10); «кожен обвинувачуваний в кримінальному злочині має право вважатися невинуватим, доки винуватість його не буде доведена відповідно до закону» (ст. 14); «не бути примушеним давати свідчення проти самого себе чи до визнання себе винним» (ст. 14); «кожна людина, де вона не знаходилася б, має право на визнання її правосуб'єктності» (ст. 16) [281].

Європейський суд з прав людини неодноразово акцентував увагу на необхідності дотримання принципу привілею від самообвинувачення (Шморгунов та інші проти України (Shmorgunov and Others v. Ukraine, заяви № 15367/14 та 13 інших), Луценко та Вербицький проти України (Lutsenko and Verbytskyu v. Ukraine, заяви № 12482/14 та № 39800/14), Кадура та Смалій проти України (Kadura and Smaliy v. Ukraine, заяви № 42753/14 та № 43860/14), Дубовцев та інші проти України (Dubovtsev and Others v. Ukraine, заяви № 21429/14 та 9 інших), Воронцов та інші проти України (Vorontsov and Others v. Ukraine, заяви № 58925/14) та деякі інші) [191]. У ч. 1 ст. 63 Конституції України зазначено: «Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом». З огляду на це, п. 4 і 5 прав підозрюваного, які викладені в ч. 3 ст. 42 КПК України, доцільно об'єднати й викласти лаконічніше: «вправі давати показання чи відмовитися від дачі показань, а в разі згоди давати показання користуватися привілеєм звільнення від самообвинувачення – не говорити нічого проти самого себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів».

У справі «Шабельник проти України» ЄСПЛ констатував: заявник був допитаний як свідок, зізнався в процесі допиту за відсутності адвоката у вчиненому злочині; брав участь у відтворенні обстановки й обставин злочину як свідок і без захисника, де підтвердив свої зізнання; скаржився на те, що в основу обвинувачення покладено докази, здобуті незаконним шляхом. Суд установив, що засудження ґрунтується на показаннях, здобутих з порушенням

права особи «на мовчання та права не свідчити проти самого себе» та з перешкодами для здійснення права на захист [303, с. 38].

Отже, повідомлення особі про підозру – одне з важливих процесуальних рішень, яке приймає прокурор або слідчий за погодженням із прокурором до закінчення розслідування в кримінальному провадженні. Акт повідомлення особі про підозру має важливе юридичне значення та спричиняє відповідні наслідки. Воно слугує одним із засобів забезпечення невідворотності відповідальності осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. Обґрунтована підозра дозволяє призначити таким особам справедливе покарання відповідно до характеру й тяжкості вчиненого кримінального правопорушення [79].

З огляду на те, що поняття «обґрунтована підозра» не визначено в національному законодавстві та зважаючи на положення, закріплені в ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», слідчі судді мають урахувати позицію ЄСПЛ, відображену, зокрема, у п. 175 рішення від 21 квітня 2011 року у справі «Нечипорук і Йонкало проти України», відповідно до якої термін «обґрунтована підозра» означає, що існують факти або інформація, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення (рішення у справі «Фокс, Кемпбелл і Гартлі проти Сполученого Королівства» від 30 серпня 1990 року, п. 32, Series A, № 182) [265]. Мета затримання для допиту полягає в сприянні розслідуванню злочину через підтвердження або спростування підозр, які стали підставою для затримання (рішення у справі «Мюррей проти Сполученого Королівства» від 28 жовтня 1994 року, п. 55, Series A, № 300-A) [258]. Однак вимога про те, що підозра має ґрунтуватися на достатніх підставах, є значною частиною гарантії недопущення свавільного затримання і тримання під вартою. За відсутності обґрунтованої підозри особа не може бути за жодних обставин затримана або взята під варту з метою примушення її до зізнання в злочині, свідчити проти інших осіб або з метою отримання від неї фактів чи інформації, які можуть

служувати підставою для обґрунтованої підозри (рішення у справі «Чеботарі проти Молдови», від 13 листопада 2007 року № 35615/06, п. 48) [79].

Повідомлення особі про підозру є початковим моментом реалізації функції обвинувачення та забезпечення кримінальної відповідальності особи, винуватої у вчиненні кримінального правопорушення. Воно нерозривно пов'язане з тим, що в процесі досудового розслідування накопичено достатньо доказів для підозри у вчиненні злочину конкретною особою. Ця підозра вперше чітко сформульована в офіційному документі – повідомленні особі про підозру. У ній слідчий уперше надає висновок про наявність і сутність кримінально караного діяння, вчиненого конкретною особою. На думку Ю. П. Аленіна, повідомлення про підозру – це одне із найважливіших процесуальних рішень, яке приймає прокурор або слідчий за погодженням із прокурором (ч. 1 ст. 277) до закінчення розслідування в кримінальному провадженні [7, с. 166; 138].

Висвітлюючи поняття повідомлення про підозру, вважаємо за необхідне розглянути визначення, надане О. В. Капліною. Учена доводить, що це процесуальна діяльність, зміст якої полягає в складанні слідчим або прокурором письмового повідомлення про підозру та його врученні особі відповідно до ст. 276–279 КПК України, акцентує на багатозначності термінів «підозра» і «повідомлення про підозру». Їх можуть використовувати в кримінальному провадженні та навчальній літературі в інших, крім зазначених вище, значеннях. Терміном «підозра» можна назвати процесуальний документ – повідомлення про підозру, який вручають особі. Крім того, так можуть позначати інститут кримінального процесуального права, який становить уособлену групу правових норм, що регулюють однорідні кримінальні процесуальні відносини, які виникають у зв'язку з притягненням особи до кримінальної відповідальності, складанням і врученням особі повідомлення про підозру й одночасним наданням підозрюваному можливості захищати свої права та законні інтереси [131; 93, с. 239].

Термін «повідомлення про підозру» позначає певний етап стадії досудового розслідування, з якого починається притягнення особи до

кримінальної відповідальності. Його можуть тлумачити як сукупність кримінальних процесуальних дій та рішень, що здійснюються і приймаються на цьому етапі [295, с. 184].

На переконання О. Ю. Татарова, повідомлення про підозру – один із ключових актів на стадії досудового розслідування та процес доказування в кримінальному провадженні, який здійснюють саме для того, щоб процесуальними засобами підтвердити або спростувати винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення та забезпечити притягнення її до кримінальної відповідальності, яка розпочинається саме з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України) [276; 277].

Водночас Ю. П. Аленін та І. В. Гловюк стверджують, що повідомлення про підозру як процесуальний документ є процесуальним рішенням – юридичним актом початку й одночасно персоніфікації кримінального переслідування, оскільки у зв'язку з повідомленням про підозру з'являється такий суб'єкт кримінального провадження, як підозрюваний, а з моменту повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення починається притягнення особи до кримінальної відповідальності (п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України) [7, с. 162].

Власне визначення повідомлення про підозру пропонує І. Г. Івасюк. Він вважає, що це кримінальне процесуальне рішення слідчого, прокурора, яке приймають в обов'язковому порядку в разі затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення в письмовій формі, що спричиняє набуття особою, щодо якої воно прийняте, процесуального статусу підозрюваного [91, с. 77].

Поділяючи підхід О. В. Капліної, зауважимо, що значення повідомлення особи про підозру полягає в тому, що:

- 1) на цьому етапі формується підозра, тобто перше офіційне обґрунтоване припущення, попередній висновок про причетність конкретної особи до вчинення кримінального правопорушення;

2) з моменту повідомлення особі про підозру починається притягнення її до кримінальної відповідальності (кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду);

3) з дня повідомлення особи про підозру починають відраховувати строки досудового розслідування (ст. 219 КПК України);

4) після складання повідомлення про підозру визначають загальні напрями подальшого розслідування, відповідно до яких підозра має бути перевірена та спростована або трансформована в обвинувачення – твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого Законом України про кримінальну відповідальність;

5) у кримінальному провадженні з моменту повідомлення про підозру між державними органами, які ведуть кримінальне провадження, та особою, якій повідомлено про підозру, виникають кримінальні процесуальні правовідносини, з'являється центральна процесуальна фігура досудового розслідування, новий учасник – підозрюваний, який є суб'єктом права на захист, з чим пов'язують виникнення функції захисту, набуває процесуальних прав, передбачених у законі (ст. 42 КПК України), і втілює сторону захисту;

б) розширюють повноваження слідчого для застосування щодо підозрюваного заходів забезпечення кримінального провадження (наприклад, тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом (ст. 148 КПК України); відсторонення від посади (ст. 154 КПК України), арешт майна (ст. 170 КПК України) тощо);

7) з моменту повідомлення особи про підозру можуть ініціювати укладення угод про примирення або про визнання винуватості (ст. 468, 469 КПК України) [93, с. 242].

Отже, повідомлення про підозру можна розглядати як кримінальну процесуальну гарантію прав підозрюваного, тобто сукупність установлених законом правових норм, що забезпечують виконання завдань кримінального провадження та надають можливість суб'єктам кримінального процесу виконувати обов'язки й реалізовувати права [15; 27, с. 1124].

За своїм процесуальним статусом підозрюваний є суб'єктом прав; суб'єктом обов'язків; особою, статус якої пов'язують із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження; особою, показання якої є одним із джерел доказів у кримінальному процесі [127, с. 49].

Саме внаслідок повідомлення особі про підозру в кримінальному провадженні відбувається поява нового учасника кримінального процесу – підозрюваного, який має власний процесуальний статус.

Статус (від лат. status) означає положення, становище. І це поняття найчастіше процесуалісти зводять лише до сукупності прав й обов'язків [25, с. 863]. Суб'єктів кримінальних процесуальних відносин найчастіше досліджують саме з позиції їхніх прав та обов'язків.

Вважаємо можливим запропонувати таке визначення поняття кримінального процесуального статусу підозрюваного, згідно з яким це сукупність конституційних і процесуальних прав, а також процесуальних обов'язків, що постають у всіх можливих процесуальних відносинах із державними органами та службовими особами, у процесуальній формі, визначеній кримінальним процесуальним законом.

На думку Ю. В. Лисюка, інститут підозрюваного в сучасному кримінальному процесуальному законодавстві, а таким є КПК в Україні, повинен в обов'язковому порядку функціонувати, і пояснює це так: по-перше, завдяки цьому інституту було заповнено прогалину в досудовому розслідуванні; по-друге, значно розширено повноваження слідчого в частині здійснення процесуальних дій щодо виявлення та визначення кола осіб, які можуть бути причетними до вчинення кримінального правопорушення; по-третє, надасть можливість чітко перевірити і встановити факт вчинення чи невчинення підозрюваною особою кримінального правопорушення з метою недопущення порушення прав і свобод людини та притягнення невинуватої особи до відповідальності [150, с. 57–58].

У ст. 42 КПК України закріплено процесуальний статус підозрюваного, однак окремі питання його процесуального статусу в кримінальному

провадженні, а також загальні стандарти реалізації підозрюваним своїх прав закріплено також і в нормах низки міжнародно-правових актів. У деяких із них міститься достатньо обмежена кількість норм, які охоплюють специфічні ознаки та дефініції, що характеризують особу підозрюваного [56]. Зокрема, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року в п. «с» ч. 1 ст. 5 регламентує законний арешт або затримання особи за обґрунтованою підозрою [109].

Однак роз'яснення поняття «обґрунтована підозра» трапляються вже у рішеннях ЄСПЛ, які також є частиною національного законодавства України. У рішенні у справі «Fox, Campbell and Hartley v. United Kingdom» (1990) ЄСПЛ зауважив, що наявність обґрунтованої підозри передбачає існування певних фактів або ж інформації, які можуть переконати стороннього спостерігача в тому, що особа, щодо якої виносять рішення, могла вчинити кримінальне правопорушення [265; 56]. Тобто факти, які є підставою для підозри, аж ніяк не повинні бути наділені таким ступенем переконливості, як факти, необхідні для обвинувачення.

Окреслене вище засвідчує слушність твердження М. Гузели про наявність переважно двох груп норм, які регламентують статус підозрюваного в кримінальному провадженні. До першої групи належать так звані дефінітивні норми, у яких містяться істотні ознаки підозри та сформульовано поняття підозрюваного як самостійного суб'єкта кримінальних процесуальних відносин. Другу групу утворюють норми, які встановлюють, а також містять гарантії існування необхідного мінімального обсягу процесуальних прав підозрюваного, що становлять його процесуальний статус [56; 85, с. 74].

Саме тому предметом ретельного наукового аналізу постає проблема охорони прав підозрюваного в контексті стандартів, закріплених у нормах міжнародно-правових актів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Фундаментальними міжнародно-правовими актами, що закріплюють основні принципи охорони прав людини, зокрема у сфері кримінального провадження, є насамперед Загальна декларація прав людини і

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [170; 56]. Однак детальніше і ґрунтовніше принципи охорони прав особи було висвітлено в подальших міжнародно-правових актах, які стосуються підозрюваних, обвинувачених, засуджених у кримінальному провадженні (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року; Декларація про захист усіх осіб від катувань й інших жорстоких, нелюдських і таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання 1975 року; Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими 1955 року; Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку 1979 року; Принципи медичної етики, що стосуються робітників охорони здоров'я, зокрема лікарів, у захисті ув'язнених або затриманих осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських і таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання 1982 року; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських і таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання 1984 року; Основні принципи поводження з ув'язненими 1990 року; Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх осіб, позбавлених волі, 1990 року; Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою 1990 року тощо).

Відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України особа, якій повідомлено про підозру, є одним з учасників досудового розслідування, стороною кримінального провадження з боку захисту, а отже, визнається суб'єктом кримінальних процесуальних відносин, що виникають на основі зазначеної галузі права. У зв'язку із зазначеним вбачається наявність у цього суб'єкта кримінального провадження процесуальної правосуб'єктності, яка означає, що за певних умов особа може набувати й особисто реалізовувати відповідні суб'єктивні процесуальні права та нести суб'єктивні процесуальні обов'язки, які є основними складовими її правового статусу. Суб'єктивні права й обов'язки, що закріплені в законі й надані такому учаснику кримінального процесу, як підозрюваний, становлять важливі елементи правового статусу особи в кримінальному провадженні. Вони надають можливість стороні захисту

здійснювати дії, що встановлені кримінальним процесуальним законом, користуватися соціальними й особистими благами, виражати свої потреби та захищати законні інтереси [157].

Досліджуючи інститут підозри в кримінальному провадженні, О. В. Фараон зазначала, що права особи, якій повідомлено про підозру, можна розділити на дві групи: перша – загальні права, передбачені Конституцією України й нормами міжнародного права (наприклад, Загальною декларацією з прав людини, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародним пактом про громадянські та політичні права та права, закріплені іншими міжнародними нормативними документами, ратифікованими Україною), які мають бути враховані органами, що ведуть кримінальне провадження, у процесуальній діяльності на підставі засад кримінального провадження (ст. 7 КПК України); друга – спеціальні права, передбачені кримінальним процесуальним законом, що виникають з моменту повідомлення особі про підозру (ст. 42 КПК України) [295, с. 81].

Отже, коли йдеться про процесуальний статус підозрюваного, першочергове значення має перелік прав, яким його наділяють з цього моменту. У ч. 3 ст. 42 КПК України передбачено права підозрюваного в кримінальному провадженні, у зв'язку з чим ми не будемо їх окремо висвітлювати.

Проте, здійснивши аналіз норм чинного КПК України, слід виокремити низку прав підозрюваного, якими його наділяють під час застосування такого ЗЗКП, як тримання під вартою, а саме підозрюваний має право:

1) бути чітко та своєчасно повідомленим про свої права, передбачені КПК України, а також отримати їх роз'яснення;

2) на першу вимогу мати захисника й побачення з ним; на участь захисника в проведенні процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених КПК України та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, зокрема у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату;

- 3) не говорити нічого з приводу підозри проти нього чи в будь-який момент відмовитися відповідати на запитання;
- 4) давати пояснення, показання з приводу підозри чи в будь-який момент відмовитися їх давати;
- 5) вимагати перевірки обґрунтованості затримання;
- 6) у разі затримання або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою – негайне повідомлення членів сім'ї, близьких родичів чи інших осіб про затримання та місце свого перебування згідно з положеннями ст. 213 КПК України;
- 7) збирати й подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази;
- 8) брати участь у проведенні процесуальних дій;
- 9) ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення процесуальних дій, які заносять до протоколу;
- 10) застосовувати з дотриманням вимог КПК України технічні засоби під час проведення процесуальних дій, у яких він бере участь;
- 11) заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо;
- 12) заявляти відводи;
- 13) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 221 КПК України;
- 14) одержувати копії процесуальних документів і письмові повідомлення;
- 15) оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК України;
- 16) вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, у порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра не підтвердилася;
- 17) користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави;

18) підозрюваний, який є іноземцем і тримається під вартою, має право на зустрічі з представником дипломатичної чи консульської установи своєї держави, яку йому зобов'язана забезпечити адміністрація місця ув'язнення;

19) на всіх стадіях кримінального провадження підозрюваний має право примиритися з потерпілим й укласти угоду про примирення [133].

Крім процесуальних прав, підозрюваному також роз'яснюють права, передбачені:

1) Конституцією України (на повагу до його гідності, свободу й особисту недоторканість, вважатися невинуватим у вчиненні злочину й не бути підданим кримінальному покаранню, доки вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду);

2) Положенням про порядок короткочасного затримання осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення;

3) Законом України «Про попереднє ув'язнення».

Зазначені вище права мають бути не тільки роз'яснені підозрюваному, а й, як того вимагає закон, вручені у вигляді пам'ятки.

За результатами опитування вдалося з'ясувати, що під час роз'яснення прав підозрюваного відбуваються певні порушення. Зокрема, захисники повідомили, що права підозрюваного їм практично не повідомляли, крім права на захист: 65 % зазначили, що про жодні інші права не повідомляли, 10 % – права було роз'яснено чітко, 17 % – права зачитували, але не роз'яснювали, і 8 % – надано КПК підозрюваному для самостійного ознайомлення (додаток Д).

Вважаємо за доцільне зауважити, що необхідні мінімальні права підозрюваного в кримінальному процесі в стадії досудового розслідування закріплені відповідними регламентованими в міжнародно-правових актах процесуальними гарантіями, що діють на всіх етапах кримінального провадження щодо підозрюваного [201, с. 133]. У міжнародно-правових актах, які закріплюють права осіб, щодо яких здійснюють кримінальне переслідування, певні їх норми безпосередньо чи опосередковано врегульовують можливість охорони прав підозрюваного у вчиненні

кримінального правопорушення, а також закріплюють певні гарантії реалізації підозрюваним своїх процесуальних прав [56].

Однак регламентовану в нормах міжнародно-правових актів участь підозрюваного в кримінальному провадженні реалізують шляхом закріплення певної мінімальної кількості (обсягу) прав особи, яка може бути в разі настання певних умов найбільш не захищеною в процесі здійснення кримінального провадження (такими умовами можуть бути, зокрема, затримання підозрюваного, тримання підозрюваного під вартою тощо) [56].

Розглядаючи наступний елемент набуття статусу підозрюваного – обов'язки підозрюваного, вважаємо необхідним проаналізувати визначення поняття «обов'язок».

Обов'язок – це те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або власного сумління [66, с. 15].

Відповідно до ч. 7 ст. 42 КПК України, на підозрюваного покладено зобов'язання:

- 1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк – заздалегідь повідомити про це зазначених осіб;
- 2) виконувати обов'язки, покладені на нього рішенням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження;
- 3) підкорятися законним вимогам і розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду;
- 4) надавати достовірну інформацію представнику персоналу органу пробації, необхідну для підготовки досудової доповіді [135].

Отже, розглянувши та проаналізувавши теоретичні й практичні аспекти набуття процесуального статусу підозрюваного під час здійснення досудового розслідування в кримінальному провадженні, можна дійти висновку, що процедура й порядок набуття статусу підозрюваного не є досконалою та потребує пильної уваги з боку як законодавців, так і вчених. Це пов'язано з

декількома факторами. Перший з них стосується обґрунтованості доказів, які наявні під час повідомлення про підозру, по-друге, поєднання обставин кримінального провадження з відповідною особою на основі достовірності та ймовірності та чіткого виконання правоохоронними органами положень чинного кримінального процесуального законодавства й недопущення порушень прав і свобод людини, навіть якщо ця особа має статус підозрюваного [150].

З метою уніфікації рішення про надання особі статусу підозрюваного, яке полягає в заміні такого процесуального документа, як «повідомлення особі про підозру», на винесення слідчим за погодженням із прокурором або прокурором постанови про залучення особи як підозрюваного, з обов'язковим врученням копії цієї постанови та пам'ятки про роз'яснення прав. Відповідно до цього особу має бути визнано підозрюваним з моменту складення постанови про залучення її як підозрюваного. Вручення копії постанови та пам'ятки обмежити строком: протягом 24 год з моменту складення постанови, а в разі, якщо особа ухиляється від розслідування, її місцезнаходження невідоме – негайно після її явки до слідчого, прокурора або протягом цього строку з моменту встановлення її місцезнаходження [7].

Зазначені зміни пропонуємо відобразити у главі 22 КПК України, що, на нашу думку, буде сприяти чіткому закріпленню статусу підозрюваного в кримінальному процесі й передбачатиме реалізацію процесуального статусу підозрюваного загалом, закріпить його гарантії в кримінальному процесі з метою реалізації завдань кримінального провадження. Тому особу мають визнавати підозрюваним з моменту складення постанови про залучення особи як підозрюваного. Зазначені зміни необхідно внести до глави 22 КПК України, доповнивши статтю 276-1 «Постанова про визнання особи як підозрюваного», яку викласти в такій редакції:

«1. У випадках, передбачених ч. 1 ст. 276 цього Кодексу, прокурор, слідчий за погодженням із прокурором виносить постанову про визнання особи як підозрюваного.

2. У постанові зазначаються зміст підозри, фактичні обставини та правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність і наводяться мотиви прийнятого рішення.

3. Копія постанови та пам'ятка вручається підозрюваному одночасно з врученням письмового повідомлення про підозру» [79].

1.3. Поняття та сутність охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного

Після прийняття Конституції України 1996 року та ратифікації Верховною Радою України 17 липня 1997 року Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року з Протоколами до неї [109; 112], з метою ефективної імплементації прав і свобод, гарантованих нею, Верховна Рада України 17 червня 1999 року затвердила Засади державної політики України в галузі прав людини [214; 102].

Немає жодного іншого інституту сучасного міжнародного права, у якому була б така кількість договорів, пактів, угод, конвенцій, як щодо прав і свобод людини й громадянина. Десятки міжнародних договорів – переконливий показник нормативної забезпеченості в галузі прав людини. Лише в межах Міжнародної організації праці укладено понад 170 конвенцій, які безпосередньо стосуються прав людини. Якщо до цього додати результати діяльності органів ООН (Генеральна Асамблея, Економічна та Соціальна Ради), її спеціалізованих закладів (ЮНЕСКО, ВООЗ тощо) й органів та установ, що діють відповідно до міжнародних конвенцій (Комітет з питань ліквідації расової дискримінації, Комітет із прав людини, Комітет із проблем ліквідації дискримінації щодо жінок тощо), секретаріату та управління Верховного

Комісара ООН у справах біженців, Ради Безпеки ООН, Комісії міжнародного права, Міжнародного суду, численних міжнародних конференцій з питань прав людини, – то можна переконатися, що права людини в міжнародному праві посідають значне місце. Та й механізми реалізації, які використовують у цій сфері, більше розвинуті, ніж в інших галузях й інститутах міжнародного права [205].

У науковій доктрині часто використовують поняття «права і свободи особи». Постає питання: чому використовують категорію «особа». Головна причина, на думку Н. І. Матузова полягає в тому, що поняття «особа» є родовим та охоплює категорії «людина», «громадянин», «іноземні громадяни», «громадяни з подвійним громадянством» [164, с. 40].

Права людини – правові можливості (ступінь свободи) особи, здатні забезпечити її розвиток у конкретно-історичних умовах, що закріплені як міжнародні стандарти, гарантовані законами держави як невідчужувані, загальні й рівні для всіх людей, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства, їх має забезпечувати і захищати держава в обсязі міжнародних стандартів [102].

Права людини – це комплекс природних і непорушних свобод та можливостей, які обумовлені фактом існування людини в соціумі, що мають юридичне закріплення [111, с. 461].

Право є ступенем свободи, зміст його полягає в тому, щоб узгодити свободу окремої людини зі свободою інших членів суспільства, дотримуючись принципу рівності. Право є засобом забезпечення свободи, істотним засобом обмеження не узгоджуваних із суспільними потребами й уявленнями людей про добро та справедливість рівня свободи й обсягу влади. Встановлювані заборони й обмеження повинні бути доцільними з погляду гарантій свободи, а отже, і справедливими. Основні права та свободи людини закріплені в Конституції України й міжнародних правових актах, які, будучи ратифікованими законодавчою владою України, набувають сили законів. Зміст

й обсяг конституційних прав і свобод однаковий для всіх громадян України [122, с. 320].

Отже, права і свободи людини – визнані міжнародним співтовариством особисті цінності людини в її відносинах з іншими людьми та державою. Права та свободи людини закріплено в міжнародно-правових актах, норми яких імплементовано в законодавстві України. Визначені цими актами права та свободи людини й громадянина цілком відображено в розділі II Конституції України.

Права, свободи та законні інтереси – це ті категорії, які не тільки визначають правовий статус особи, а й свідчать про ступінь ефективності засобів, використовуваних у нормативному регулюванні суспільних відносин, про оптимальність співвідношення в механізмі правового регулювання засобів заохочення та обмеження [121, с. 75].

Терміни «права» та «свободи» часто використовують у національному праві різних країн, зокрема й в українському законодавстві. Для визначення правового статусу людини та громадянина важливо дійти чіткого усвідомлення щодо змісту понять «права» і «свободи» [146; 105].

Співвідношення між цими категоріями таке. Термін «право» означає міру можливої поведінки людини, здійснення певних дій, закріплених у нормативно-правових актах. Тобто це чіткіша категорія, і варіанти її використання визначено в юридичних актах. Зокрема, у Конституції України закріплено такі права: «Кожна людина має невід’ємне право на життя» (ст. 27), «Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім’ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло» (ст. 48), «Кожен має право на безпечне для життя і здоров’я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» (ст. 50). Ми поділяємо думку В. Ф. Погорілка, за якою право громадянина є завжди правом на те, що потрібно людині, на що вона претендує або те, що закон їй надає, чим закон її забезпечує, що служить інтересам людини, задоволенню її потреб, що визначається як соціальне благо, соціальна цінність [202, с. 8; 146; 105; 203].

Термін «свобода» – це філософська та правова категорія, яка означає самостійний вибір індивідом або організацією варіанта своєї поведінки. Свобода – це можливість користуватися і розпоряджатися певним соціальним благом, цінністю, задовольняти власний інтерес або якусь життєву потребу так, аби не порушувати права інших людей. Водночас аналіз конституційного законодавства дає підстави стверджувати, що термін «свобода» – ширше поняття і може мати чимало варіантів здійснення [146;105].

На думку О. Є. Кутафіна, поняття «права» і «свободи» в окремих випадках використовують як синоніми, проте найчастіше свободою вважають ширші можливості індивідуального вибору, але без конкретизації певного права та вказівки на результат здійснення. Свободами також називають політичні або інші фундаментальні права [110, с. 25].

Ми поділяємо позиції В. С. Нерсесянца, Є. А. Лукашевої, які розглядають права та свободи як явища близькі, але не тотожні. Аналіз конституційного законодавства засвідчує, що термін «свобода» відображає ширші можливості вибору, окреслюючи конкретний результат, його використовують для позначення сфери автономії суб'єкта, що гарантована правом, усередині якої він має право діяти на власний розсуд і вибір. Термін «право» використовують для позначення прав суб'єкта на конкретно певну дію та поведінку, хоча в понятійно-правовому сенсі ці терміни рівнозначні, і відмінність у термінології є лише традицією [186; 154].

Зазначене дає підстави для висновку, що чітке розмежування «прав» і «свобод» здійснити складно, оскільки частіше всю сферу політичних прав із чітко визначеними правомочностями також називають «свободами». Тому вчені-юристи вважають це термінологічною традицією, що склалася ще за давніх часів (XVIII–XIX ст.) [105, с. 12].

У тлумаченні Конституційного Суду України поняття «охоронюваний законом інтерес», яке використано в ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України й інших законах України в логічно-смісловому зв'язку з поняттям «права», слід трактувати як прагнення до користування конкретним

матеріальним і/або нематеріальним благом, зумовлений загальним змістом об'єктивного та прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту й інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції та законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності й іншим загальноправовим засадам (рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) [269].

Встановлюючи права і свободи на законодавчому рівні, держава бере на себе обов'язок дотримуватися їх, забезпечувати їх дотримання іншими особами та захищати їх від порушення з боку третіх осіб. Згідно з Конституцією України, «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави», а «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [112].

Водночас терміни «забезпечення», «гарантування», «захист» й «охорона» прав – поняття, які різняться за значенням. Однак якщо більшість науковців і практичних працівників згодні з тим, що «охорона» та «захист» є складовими «забезпечення» прав, то поняття «охорона» та «захист» нерідко ототожнюють, що видається неправильним.

Учені-правознавці розмежовують поняття «охорона» і «захист». Зокрема, Б. Ю. Тихонов, Д. М. Чечот охороною вважають профілактичні заходи, що здійснюють державні органи та громадські організації для попередження порушень прав громадян, а також усунення різних перешкод, які заважають реалізації цих прав. Захистом є примусовий (стосовно зобов'язаної особи) спосіб відновлення порушеного права. Тож охорона охоплює заходи, що застосовують до порушника прав і свобод, а захист – заходи, що застосовують після правопорушення для поновлення порушеного права [283, с. 8; 309, с. 23; 182].

Захист прав С. С. Алексєєв визначає як державно-примусову діяльність, спрямовану на реалізацію «відновлювальних» завдань – поновлення порушеного права, забезпечення виконання юридичного обов'язку [6, с. 51]. Захист прав і свобод людини й громадянина, вважає К. Горностай, – це забезпечення чи відновлення порушеного суб'єктивного права компетентними органами чи самим суб'єктом цього права [47, с. 51]. В. Новосьолов дійшов висновку, що охорона передбачає як попередження порушень прав і свобод, так і їх захист. Поняття «захист» вужче за поняття «охорона» і є його складовою [189, с. 7; 182].

Учені так і не сформували єдиного підходу до визначення сутності охорони прав і свобод людини. Водночас слушною видається думка В. В. Радзівської, яка охороною визначає правові межі, що встановлюють відповідні органи (органи державної влади, місцевого самоврядування, громадяни), спрямовані на попередження (превенцію) порушення прав і свобод. Охорона кожного права існує постійно та має на меті забезпечення дії права. Отже, охорона прав і свобод – це стан правомірної їх реалізації під контролем соціальних інститутів, але без їх втручання [222, с. 151; 198].

Висвітлюючи сутність завдань кримінального провадження, автори науково-практичного коментаря КПК України охорону прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження тлумачать як забезпечення необхідних умов для здійснення прав, свобод, задоволення законних інтересів, їх недоторканності й непорушності за допомогою чіткого врегулювання кримінальних процесуальних відносин і прийняття заходів правового спрямування з метою недопущення порушення прав учасників кримінального провадження [132, с. 7; 198].

З огляду на викладене вище, охороною прав і свобод людини слід вважати діяльність, спрямовану на попередження та недопущення порушень прав і свобод кожного учасника кримінального провадження. Основними видами цієї діяльності є надання правової допомоги захисником, процесуальне керівництво прокурора за досудовим розслідуванням, судовий контроль.

Поняття «захист прав людини» стає однією з найпоширеніших юридичних конструкцій не тільки в сучасному українському законодавстві, а й у науковій літературі. Це зумовлено передусім розвитком і поглибленням правозахисної спрямованості законодавства та практики його застосування. У науковій літературі констатовано, що саме захист прав людини й громадянина виразно втілюється в правовій державі через розмаїття здійснюваних державних функцій та конкретних видів діяльності [192, с. 46; 198].

Функцію захисту прав людини і громадянина І. В. Берестовський визначає як систему заходів демократичної, соціальної, правової держави, спрямовану на недопущення порушення наявних прав (їх попередження, контроль і нагляд за дотриманням), а також на підтвердження чи відновлення оскарженого чи порушеного права, яке реалізують організаційними та правовими засобами й законним шляхом як органи державної влади й місцевого самоврядування, так і громадськими організаціями з метою нормалізації процесу здійснення прав і свобод особою [13, с. 130]. На переконання О. В. Пушкіної, категорія «захист» означає окремі процесуальні можливості із захисту порушених прав, стосується будь-яких прав і свобод незалежно від прямого значення цього терміна безпосередньо в тексті норм Конституції, а поняття «охорона» використовують для позначення широкого кола повноважень державних органів, що передбачають, зокрема, запобігання, недопущення правопорушень та поновлення прав і свобод у випадку їх порушення та притягнення винних до юридичної відповідальності [220, с. 185; 198].

Узагальнюючи питання щодо захисту прав і свобод підозрюваного в кримінальному провадженні, можна умовно поділити його за суб'єктами здійснення цього захисту на:

- судовий;
- прокурорський;
- захист конституційних прав громадян захисником.

Такі суб'єкти виконують, установлюють конкретні юридичні механізми та процедуру захисту особи, яку залучають у кримінальне провадження, діють лише на підставах, в обсязі, передбачених Конституцією, КПК та іншими законами України, оскільки їх повноваження, функції, права й обов'язки підпорядковані, зрештою, служінню особі, суспільству та державі [182].

У юридичній літературі досі триває наукова дискусія з приводу визначення співвідношення понять «охорона прав» і «захист прав». Спектр думок можна звести до таких основних варіантів його рішення: 1) ототожнення понять «захист прав людини» й «охорона прав людини» [32, с. 203–204; 197, с. 6]; 2) визнання за названими поняттями відмінностей, що впливають зі специфіки їх включення до ширшої категорії – «забезпечення прав людини» [90, с. 53; 103, с. 7–8]; 3) поглинання поняття «захист прав людини» ширшим – «охорона прав людини» [163, с. 131; 124, с. 5–36]; 4) заперечення поняття «охорона прав людини» через відсутність у ньому спеціально-юридичного змісту [317, с. 17; 198].

Слід визнати, що правові категорії «охорона прав» і «захист прав» справді близькі за значенням. Крім того, у правоохоронній діяльності держави ці поняття тісно пов'язані. Водночас вважаємо, що ці категорії слід розрізняти й розглядати окремо. Поняття «охорона прав» і «захист прав» слід розмежовувати, оскільки вони спрямовані на досягнення різних завдань і різняться способами використання. Охорона прав і свобод людини має на меті попередження та недопущення порушень прав і свобод кожного учасника кримінального провадження. Захист прав здійснюють під час порушення прав, погрози порушення або в разі перешкоди їх здійсненню. Тому не можна ототожнювати ці різнопланові категорії, оскільки «охорона прав» у юридичному сенсі означає статичний стан норм права, що спрямований безпосередньо на попередження порушень прав учасників кримінального провадження. Порушення цих прав веде до динамічного стану реалізації права на захист. Тобто до захисту прав громадяни вимушені вдаватися лише тоді, коли порушено їхні права чи інтереси, охоронювані законом [198].

Аналізуючи наукову літературу, можна дійти висновку, що поняття захисту прав людини більшість сучасних науковців розглядає саме крізь призму відновлення порушених прав [38, с. 205; 179, с. 11]. Таку позицію ми поділяємо, оскільки поняття «захист» засвідчує наявність загрози. Захист у будь-якому його значенні пов'язаний з відображенням реальної чи потенційної небезпеки. Не потребує захисту те, що не зазнає жодного ризику. Отже, будь-які згадки про захист прав людини неодмінно припускають відповідний контекст: порушення, применшення, обмеження цих прав. Захист передбачає певну форму протистояння цим процесам, тому захист прав людини слід відрізнити, з одного боку, від простої реалізації прав людини шляхом їх використання, з іншого боку – від діяльності компетентних органів щодо нормативно-правового (законодавчого або підзаконного) закріплення змісту прав людини, а також допоміжних механізмів їх реалізації [198].

Вважаємо, що захист прав людини передбачає реагування на конкретні загрози й обмеження. Необхідно уточнити характер цих загроз, зокрема якими вони можуть бути – реальними чи потенційними. У першому випадку захист прав людини – це діяльність, яка може починатися лише після того, як фактично відбулося порушення; у другому випадку – допускають можливість превентивного захисту. З огляду на викладене вище, зазначимо, що захист прав учасників кримінального провадження – це діяльність, яка полягає в недопущенні порушень прав особи (у разі загрози порушення прав чи перешкоди їх здійсненню), або у формі відновлення порушених прав, що спрямована на повну реабілітацію прав особи, відшкодування їй завданої шкоди, а також притягнення винної особи до юридичної відповідальності [198].

Видається слушною позиція М. А. Гори, за якою термін «охорона прав» можна визначити як сукупність державних і громадських заходів правового характеру, спрямованих на забезпечення (підтримання стану) безперешкодного здійснення суб'єктами правовідносин своїх прав і свобод через здійснення контролю за їх дотриманням, профілактики, попередження та захисту від

порушення прав і свобод, а також застосування засобів відповідальності за їх порушення [44].

Укладачі тлумачних словників «забезпечення» визначають як створення умов, за яких щось справді наявне або в яких щось справді можна здійснити. Забезпечити – зробити можливим, справжнім, таким, що можна реально виконати [26, с. 427; 29, с. 541]. Конституція України вперше визнала права та свободи людини найвищою цінністю і значно підвищила відповідальність держави в питанні забезпечення цих прав і свобод. Суб'єктами забезпечення прав і свобод людини є органи державної влади й місцевого самоврядування та відповідні посадові і службові особи; спеціалізовані державні й громадські органи та організації у справах захисту прав і свобод людини й громадянина (наприклад, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, адвокатура, суд тощо); політичні партії та відповідні громадські організації, їх органи; засоби масової інформації, державні й недержавні органи та організації в галузі масової інформації [43, с. 14; 44].

Розглядаючи співвідношення понять «охорона», «захист» і «забезпечення прав», ми поділяємо позицію В. А. Ойгензіхта, який вважає, що загальна категорія «забезпечення», здійснювана за допомогою правового регулювання, реалізується у формах превенції, охорони, захисту, відповідальності, застосовуваних окремо або одночасно [193, с. 21]. Натомість Д. А. Авдєєв охоплює поняттям «забезпечення» всю систему політичних, економічних, соціальних, духовних, правових, інших заходів й умов, спрямованих на якомога повніше користування особою соціальними благами [44, с. 65].

У літературі поняття «забезпечення» прав і свобод людини часто визначають як синонім до умов, гарантій для їх реалізації. Зокрема, Н. В. Вітрук забезпеченням прав і свобод вважає систему їх гарантування, тобто систему «загальних умов і спеціальних (юридичних) засобів, які забезпечують їх правомірну реалізацію, а в необхідних випадках і охорону» [33, с. 195–196]. Забезпечення, зазначає В. І. Абрамов, – це комплекс гарантій, зокрема гарантій реалізації прав і гарантій охорони й захисту, а також власне охорона і захист;

називає охорону, захист і гарантії засобами забезпечення й навпаки: забезпечення – результатом, наслідком охорони, захисту, гарантій [1, с. 74; 44].

На цій підставі додамо до поняття «забезпечення» такий елемент, як визнання та «утвердження» прав і свобод, відповідно до якого починається їх забезпечення. Отже, «забезпечення прав» охоплює утвердження прав і свобод, їх гарантування, охорону та захист.

Аналіз думок науковців дає підстави стверджувати, що вони часто не враховують принцип нерозривності й монолітності статичної та динамічної складових феномену «забезпечення». Загалом наявні підходи дослідників щодо визначення змісту поняття правового забезпечення слід об'єднати у два фундаментальні, які умовно можна назвати звуженим і розширеним. Відповідно до першого, акцентують чи то лише на динамічному, чи то лише на статичному аспектах поняття забезпечення [69].

Правовим забезпеченням прав і свобод людини В. О. Демиденко вважає передусім сприяння їх реалізації, охорону та захист [65, с. 13]. Правове забезпечення прав людини як їх охорону і захист також трактують О. В. Домбровська [68], А. А. Опалева [194]. Натомість К. Г. Волинка зводить зміст поняття «правового забезпечення» прав і свобод людини до їх дотримання, визнання та гарантування [35, с. 5], але передує цьому семантичному рядові ще й вимога поваги, що не належить до переліку юридичних категорій [69].

Інші науковці акцентують на динамічній складовій забезпечення. Наприклад, О. І. Наливайко сприймає феномен забезпечення прав людини в ракурсі діяльності органів держави й місцевого самоврядування, громадських об'єднань і громадян зі створення умов (гарантій) для правомірної та неухильної їх реалізації і захисту [185, с. 21]. На переконання теоретиків права, правове забезпечення – це вплив на права і свободи громадян за допомогою певних юридичних засобів, насамперед норм права [83, с. 327; 69].

Вважаємо, що недоліком наведених та інших визначень поняття правового забезпечення є їх однобічність, тобто ігнорування двоєдиної сутності

поняття «забезпечення» (як процесу і як стану). З огляду на це, ми поділяємо думку тих дослідників, що тлумачать поняття «забезпечення» через конструкцію «створення умов» або «впорядкування», оскільки означені дії є процесом і станом, передбачають різні форми діяльності суб'єктів владних повноважень. А отже, у такому значенні «забезпечення» містить три елементи: сприяння реалізації прав і свобод людини (шляхом позитивного впливу на формування їх загальносоціальних гарантій); охорону прав і свобод людини (шляхом упровадження заходів, зокрема юридичних, для попередження, профілактики порушень прав і свобод людини); захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правового стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності) [69].

Охороною прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження (фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь) чимало авторів [224, с. 147; 116, с. 371; 314, с. 87; 86, с. 58] вважають встановлення та дотримання процесуальних гарантій створення належних умов для повної та безперешкодної реалізації учасниками кримінального провадження їхніх суб'єктивних прав і законних інтересів, зокрема спеціальних прав, як учасників кримінального провадження. Особи, які порушують зазначені права й інтереси, повинні бути притягнені до юридичної відповідальності.

У настанові Міжнародної амністії по справедливому судочинству зазначено, що кожен кримінальний процес є перевіркою поваги держави до прав людини. Відповідно до п. 25 ст. 3 КПК України, учасниками кримінального провадження є сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник і законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач і його представник, особа, стосовно якої розглядають питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник [133; 130].

З цього приводу О. В. Шпотаківська зазначає, що в КПК України не висвітлено зміст поняття «законні інтереси». Не в усіх нормах кримінального процесуального права, у яких ідеться про суб'єктів кримінальних процесуальних відносин, безпосередньо виражено інтереси, які вони мають, однак майже в усіх нормах ці інтереси наявні, вони пронизують кримінальний процес. Законні інтереси особи не можна зводити до прав, передбачених у законі, і реальної можливості користуватися наданими правами, як іноді вважають.

Аналізуючи сутність законних інтересів, слід зауважити, що правовий захист передбачено і для деяких інтересів особи, які не дістали прямого закріплення в конкретному нормативному акті. Не кожен законний інтерес безпосередньо визначає держава в нормах права, деякі впливають із загальних його принципів. Для визнання інтересу законним важливо, щоб він не був протиправним, не суперечив закону. Законні інтереси особи, що не впливають безпосередньо зі змісту нормативного акта, наявні й у галузі кримінального судочинства [316, с. 9].

Законні інтереси визначені змістом прав, однак не тотожні їм, вони не конкретизовані в законі, що надає можливість зробити припущення про їх ширший зміст і значення для вдосконалення процесуальних прав суб'єктів досудового розслідування та форм їх захисту. Законний інтерес не забезпечений юридичним обов'язком інших суб'єктів, а тому його реалізація може бути не пов'язана з правовими вимогами до таких суб'єктів щодо здійснення певних дій. Свободи – це можливості обирати вид поведінки в межах і порядку, що передбачені законом, і вони так само зумовлені змістом прав.

Узагальнюючи викладене, спробуємо сформулювати власне визначення поняття «охорона прав, свобод та законних інтересів підозрюваного», згідно з яким це сукупність процесуальних гарантій, що здійснює сторона обвинувачення на підставі чинного законодавства для безперешкодної реалізації підозрюваним своїх суб'єктивних прав, зокрема кримінальних

процесуальних, а також законних інтересів у кримінальному провадженні, унаслідок порушення яких настає відповідальність.

1.4. Місце і роль запобіжного заходу тримання під вартою в системі заходів забезпечення кримінального провадження

Обрання запобіжного заходу є складною процесуальною діяльністю, що реалізується в декілька етапів, кожен з яких здійснюють у межах відповідної процесуальної форми, а отже, передбачає послідовне виконання певних дій, залучення визначеного кола суб'єктів і документування згідно з вимогами КПК України. Така «забюрократизованість» досліджуваної процедури пов'язана з тим, що застосування запобіжного заходу поєднане з можливістю реалізації суттєвих обмежень прав і свобод особи, щодо якої вирішують відповідне питання [106].

До прийняття чинного КПК України спостерігалось надмірне й не виправдане застосування на практиці запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, що спричинено браком положень, які зобов'язували б обирати альтернативні ув'язненню запобіжні заходи або ж передбачали необхідність переглядати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою на користь альтернативного після того, як сплине певний проміжок часу чи зміняться обставини, з якими пов'язували його обрання. Зокрема, 2011 року запобіжні заходи застосовували в 178 207 випадках, з них підписку про невиїзд – до 140 587 осіб (73,9 %), щодо 35 044 осіб обирали взяття під варту (13,6 % від загальної кількості запобіжних заходів) [10, с. 82]. Така ситуація зумовлена браком ефективних запобіжних заходів, які могли б стати дієвою альтернативою триманню під вартою, оскільки надавали б можливість забезпечити належну поведінку особи та виконання нею своїх процесуальних

обов'язків без необхідності її ув'язнення. У процесуальній літературі навіть висловлювали пропозиції надати можливість органам досудового розслідування та суду використовувати будь-яку комбінацію умов, яка, на їхню думку, здатна забезпечити належну поведінку обвинуваченого як альтернативи взяттю під варту в кожному конкретному випадку [235, с. 122].

Згідно з положеннями КПК України, тримання під вартою – винятковий запобіжний захід, який полягає в ізоляції підозрюваного від суспільства, ув'язненні (арешті) й утриманні його під вартою на встановлених законом підставах та умовах. Тримання під вартою є найсуворішим запобіжним заходом і має не тільки відповідати закону, а й бути розумним з огляду на всі обставини (наприклад, мати за мету те, щоб особа не сховалася від органів розслідування та суду, не перешкоджала провадженню розслідування, не вчинила нового злочину тощо). Ця прогресивна позиція була сприйнята розробниками КПК України, які досягли певних зрушень у сфері забезпечення прав людини, порівняно з попередньою редакцією закону, і передбачили, що тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, що застосовують виключно в разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе забезпечити досягнення мети їх застосування (ч. 1 ст. 183 КПК України) [142, с. 309; 298, с. 296–297]. На противагу КПК 1960 року, у чинному КПК України назву досліджуваного запобіжного заходу було змінено із «взяття під варту» на «тримання під вартою», а поширеність практики застосування заходів забезпечення кримінального провадження як засобів виконання його завдань засвідчує її результативність й ефективність. 2019 року було подано до суду 22 473 клопотання, відмовлено в задоволенні – 4556; 2020 року подано – 23 567 клопотань, відмовлено – 5856 [88].

У главі 18 КПК України («Запобіжні заходи, затримання особи») наведено нормативні визначення всіх запобіжних заходів, закріплених в ч. 1 ст. 176 КПК України, крім найсуворішого – тримання під вартою. У зв'язку з відсутністю нормативного визначення поняття «тримання під вартою», науковці не дійшли єдиної позиції щодо тлумачення його сутності. Зокрема, на

думку А. В. Пономаренко, сутність досудового ув'язнення полягає в примусовій ізоляції підозрюваного чи обвинуваченого й триманні їх під вартою в спеціально визначених для цього установах з метою забезпечення процесу досудового розслідування, а також виконання процесуальних рішень до направлення матеріалів кримінальної справи до суду [204, с. 10]. В. І. Фаринник зауважує, що тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який полягає в ізоляції підозрюваного, обвинуваченого від суспільства, ув'язненні (арешті) й утриманні його під вартою на встановлених законом підставах і умовах. Тримання під вартою є найсуворішим запобіжним заходом, його застосовують виключно в разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, пов'язаним із перешкоджанням здійсненню кримінального провадження в будь-яких формах [296, с. 129]. На переконання А. М. Попова, тримання під вартою, з одного боку, виконує превентивну роль, тобто перешкоджає здійсненню підозрюваним незаконної діяльності під час досудового розслідування, а також для забезпечення виконання вироку, а з іншого – має забезпечувальний характер, тобто має гарантувати нормальну кримінальну процесуальну діяльність підозрюваного [52, с. 15]. Тримання під вартою, зазначає Ю. П. Аленін, полягає у фізичній ізоляції від суспільства, унаслідок чого обмежується можливість його ухилення від слідства й суду, перешкоджання виконанню завдань кримінального судочинства або продовження злочинної діяльності [278, с. 145]. Дослідниця Н. В. Буланова визначає взяття під варту як запобіжний захід, що застосовують у кримінальному судочинстві, який полягає в обмеженні права обвинуваченого (у виняткових випадках – підозрюваного) на свободу й особисту недоторканість на певний проміжок часу, що не перевищує встановленого законом строку, на підставі судового рішення, прийнятого за клопотанням прокурора або дізнавача, слідчого за згодою прокурора, і в поміщенні в спеціально призначені для цього установи в передбаченому законом порядку з метою попередження або припинення їх злочинної діяльності, перешкоджання провадженню за кримінальною справою, а також з

метою забезпечення виконання вироку [20, с. 40]. На думку Р. Р. Байрамова, взяття під варту – це запобіжний захід, який полягає в обмеженні свободи обвинуваченого, а у виняткових випадках – підозрюваного, тобто осіб, винність яких не встановлена вироком суду, що вступив у законну силу в передбаченому законом порядку з тим, щоб вони не ховалися від дізнання, попереднього слідства й суду, не стали на заваді встановленню істини в кримінальній справі, не продовжували займатися злочинною діяльністю, а також для забезпечення виконання вироку [12, с. 11]. Науковці А. Я. Хитра та Я. О. Дашак зазначають, що тримання під вартою є найсуворішим з усіх передбачених чинним КПК України запобіжних заходів, пов'язаних із позбавленням людини волі, з необхідністю дотримуватися вимог режиму в місцях ув'язнення та з певним обмеженням прав [306, с. 300].

Розмежовуючи терміни «взяття під варту» і «тримання під вартою», К. Б. Калиновський вважає, що взяття під варту необхідно тлумачити як найсуворіший запобіжний захід, що передбачає тримання під вартою обвинуваченого (підозрюваного) з метою забезпечення його належної поведінки. Своєю чергою тримання під вартою – це перебування обвинуваченого (підозрюваного) в слідчому ізоляторі чи іншому місці, визначеному законом [244, с. 264].

Протилежну думку з цього приводу обстоює М. І. Дерев'янку, яка розглядає «тримання під вартою» як результат, а «взяття під варту» – як процес. Тому, на думку вченої, для визначення поняття запобіжного заходу саме «тримання» є доречнішою категорією, а «тримання» досягають процесом «взяття», або, відповідно до термінологічного апарату КПК України, «застосування» [66, с. 7].

У цьому аспекті слушною є позиція тих науковців, які аргументують необхідність закріплення в чинному КПК України нормативного визначення поняття «тримання під вартою». Крім того, у чинному КПК України одночасно використовують терміни «обрання запобіжного заходу» (ч. 4 ст. 194, ч. 5 ст. 194 КПК України) та «застосування запобіжного заходу» (ст. 183, ст. 184, ст. 192,

193, ч. 1, ч. 2 ст. 194 КПК України). І хоча за своїм змістом категорії «обрання» та «застосування» є окремими компонентами під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу, у чинному КПК України не передбачено їх законодавчого розмежування, що призводить до неоднакового застосування цих категорій у кримінальному судочинстві [31, с. 43].

Під час затримання та поміщення особи під варту обмежують особисту свободу громадянина, ще не визнаного судом винним [181, с. 113]. Саме в разі обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою суттєво обмежують конституційні права громадян на свободу й особисту недоторканність.

Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних із позбавленням волі (Токійські правила), які викладено в Резолюції 45/110 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 року і дотримуватися яких Україна прагне в складі Ради Європи, спрямовані на покращення умов утримання всіх ув'язнених, вони рекомендують, щоб утримання під вартою обирали лише в тому разі, якщо не можна застосовувати заходи, не пов'язані з триманням під вартою, наприклад, звільнення під заставу тощо.

Суть запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою полягає в обмеженні особистої свободи підозрюваного, обвинуваченого через поміщення їх до спеціальної установи, до яких належать: слідчі ізолятори Державної кримінально-виконавчої служби України, гауптвахти Військової служби правопорядку в Збройних силах України. В окремих випадках, що визначені потребою в проведенні слідчих дій, ці особи можуть перебувати в ізоляторах тимчасового тримання (ст. 4 Закону України «Про попереднє ув'язнення»); гауптвахти Військової служби правопорядку в Збройних силах України; для осіб, які відбувають покарання в дисциплінарних батальйонах і яких притягають до кримінальної відповідальності за вчинення іншого злочину (ст. 14, 17 Кримінально-виконавчого кодексу України).

У практиці ЄСПЛ передбачено, що для тримання під вартою повинні бути відповідні й достатні підстави. Якщо ж держава не наведе «відповідних і достатніх» підстав для тримання під вартою обвинуваченої в правопорушенні

особи, така особа має бути звільнена після затримання та перебувати на волі до початку судового розгляду її справи (рішення у справах «Вемгофф проти Німеччини», «Ягчі і Саргін проти Туреччини») [303, с. 122–123].

З огляду на це, у вітчизняному законодавстві фактичною підставою обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є наявність сукупності неспростовних доказів вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення [132]. Обов'язковою підставою застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, наявність ризиків, про які йшлося вище, а також недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання зазначеним ризикам. Слідчий, прокурор не мають права ініціювати застосування запобіжного заходу без наявності обґрунтованої підозри та принаймні одного з ризиків, передбачених ст. 177 КПК України.

На нашу думку, слід визнати необґрунтованою практику обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою щодо особи, яка вже перебуває під вартою або відбуває покарання у вигляді позбавлення волі за вчинення іншого кримінального правопорушення, адже в такому разі жоден з передбачених КПК України ризиків не відповідатиме фактичним обставинам кримінального провадження.

Відповідно до узагальнень судової практики Верховного Суду України (які є актуальними й нині), необхідно дотримуватися таких засад під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою:

- 1) цей запобіжний захід не повинен бути таким, який застосовують в обов'язковому порядку, судовий орган має приймати рішення з огляду на всі обставини справи; необхідно розглядати як винятковий захід; його слід застосовувати чи продовжувати лише у випадках суворої необхідності та не застосовувати з метою покарання;

2) будь-яке рішення про тримання під вартою повинно формулювати докладний і точний зміст обвинувачення, а також підстави тримання під вартою; має бути негайно доведено до відома особи, щодо якої застосовують запобіжний захід;

3) особа, яку утримують під вартою, має бути поінформована про свої права та порядок їх реалізації [8].

Істотним порушенням є застосування до підозрюваних запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою з обґрунтуванням виключно тяжкості покарання, яке могло бути призначене підозрюваному в разі визнання його винуватим у вчиненні кримінального правопорушення без встановлення принаймні одного з ризиків.

Слушною видається думка В. О. Рибалко, що єдиною законною метою обрання тримання під вартою (та обґрунтування його виключності) є необхідність досягнення результату, притаманного всім запобіжним заходам, а саме перешкоджання підозрюваному ухилитися від слідства й суду, перешкодити встановленню істини у справі, займатися злочинною діяльністю чи ухилитися від відбування покарання [226, с. 256]. Своєю чергою Ю. Д. Москалюк зазначає, що обрання такого запобіжного заходу, як тримання під вартою, залежить від ступеня покарання за вчинений злочин, його застосовують з метою запобігання та уникнення серйозних і непереборних ускладнень, які можуть негативно позначатися на правоохоронних інтересах, а також для своєчасного впливу на поведінку ненадійного або недобросовісного суб'єкта кримінального провадження [176, с. 108].

Аналіз кримінального процесуального законодавства засвідчує наявність умов і підстав застосування зазначеного запобіжного заходу. Умовами є обставини, які надають можливість застосовувати запобіжні заходи під час кримінального провадження, зокрема й тримання під вартою. До цих умов належать внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР), а також набуття особою правового статусу підозрюваного. Кримінальний процесуальний закон чітко визначає

перелік підстав й умов, а також розмір покарань за вчинені злочини, за наявності яких слідчий суддя, суд має право задовольнити клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Своєрідною межею в цьому разі є покарання у виді позбавлення волі на строк понад три і п'ять років за вчинення підозрюваним, обвинуваченим злочину. Однак одразу ж законодавець зауважує, що у виняткових випадках запобіжний захід у вигляді тримання під вартою може бути застосований і за вчинення злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі до трьох років або навіть і штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [298; 297]. Винятковими випадками слід вважати відсутність порушення запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням волі, вчинення конкретних дій, спрямованих на перешкодження встановленню істини в кримінальному провадженні, продовження злочинної діяльності, ухилення від відбування покарання, наявності судимості тощо [132, с. 470].

На думку О. М. Агакерімова, підстави для обрання запобіжного заходу поділяють на загальні (обґрунтованість підозри й наявність ризиків, передбачених ст. 177 КПК України) і спеціальні (недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів), тобто ті підстави, які дають змогу обрати конкретний запобіжний захід, з огляду на таку процесуальну ситуацію, що склалася в певному кримінальному провадженні [4, с. 58]. Застосування кожного конкретного запобіжного заходу до підозрюваного потребує індивідуального підходу та врахування всіх обставин, визначених ст. 178 КПК України, і тому поділ підстав застосування запобіжних заходів на загальні та спеціальні з наукової позиції є надзвичайно корисним.

Крім нормативно визначених підстав для обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, деякі процесуалісти на підставі аналізу норм чинного КПК України виокремлюють низку умов його застосування. Наприклад, Є. Д. Коваленко, розмежовуючи ці правові категорії, стверджує, що до «підстав» належать фактичні дані, які вказують на найбільш істотні та необхідні обставини, за відсутності яких виключеною є можливість

застосування примусу, а умовами є обставини, які супроводжують підстави, сприяють вибору певного виду примусового впливу [100, с. 11]. Своєю чергою В. В. Рожнова зазначає, що категорії «підстава» й «умова» співвідносяться так: якщо підстава, яка є фактичним приводом примусового впливу, характеризує його з позицій обґрунтованості, то умова як сукупність певних вимог юридичного характеру є гарантією законності його застосування [230, с. 11]. На думку Н. В. Буланової, умовами взяття під варту є такі обставини, які створюють правову ситуацію, тобто допускають можливість застосування запобіжного заходу, зокрема взяття під варту. Такими вчена вважає: 1) наявність порушеної кримінальної справи; 2) притягнення особи як обвинуваченого (підозрюваного). Підставами є обставини, наявністю яких закон обґрунтовує застосування цього запобіжного заходу [20, с. 68–69].

На думку О. В. Винокурова, умовами застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є: 1) відомості про кримінальне правопорушення та підозрювану в його вчиненні особу внесено до ЄРДР; 2) наявність письмового повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину, за який, відповідно до ст. 183 КПК України, може бути застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою; 3) запобіжний захід не може бути більш суворим, ніж ступінь кримінального покарання, який загрожує підозрюваному у випадку доведеності його вини у вчиненні певного кримінального правопорушення; 4) застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою допускають лише на підставі ухвали слідчого судді (суду) [30; 31].

Загалом процедура обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою передбачає:

– внесення слідчому судді, суду клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (чітко визначено – до місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого здійснюють досудове розслідування (ч. 1 ст. 184 КПК України). Клопотання слідчого, прокурора повинно містити чітке обґрунтування неможливості запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні, шляхом застосування більш м'яких

запобіжних заходів, а також обґрунтування необхідності покладення на підозрюваного, обвинуваченого конкретних обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК України [133].

Кримінальне судочинство здійснюють на засадах змагальності сторін (п. 4 ч. 2 ст. 129 Конституції України, ст. 22 КПК України). Ця засада поширюється на всі стадії та процедури кримінального судочинства, зокрема на процедуру тримання під вартою. На різних стадіях обсяг процесуальних прав, наданих сторонам, може різнитися, проте він має бути рівним. З огляду на зазначене, якщо одна зі сторін подає суду для дослідження та оцінювання матеріали, що підтверджують висунуті нею доводи, іншій стороні має бути надано право ознайомитися з ними та висловити суду власні міркування.

Це ті необхідні гарантії судового захисту та справедливого кримінального провадження, які має бути забезпечено на будь-якій стадії кримінального провадження. Тільки в такий спосіб особі, щодо якої вирішують питання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, може бути забезпечено реальну можливість викласти власну позицію щодо всіх аспектів кримінального провадження та довести її до відома суду.

Значну частину клопотань слідчих не підтримують суди. Цю обставину можна пояснити «шаблонністю» клопотань слідчих – зазначають лише про тяжкість злочину, жодних відомостей про те, що особа ухилятиметься від слідства чи суду, не наводять;

– прийняття рішення про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Відповідно до ст. 186 КПК України, клопотання про застосування або зміну запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою розглядає слідчий суддя, суд невідкладно, але не пізніше ніж за сімдесят дві години з моменту фактичного затримання підозрюваного, обвинуваченого або з моменту надходження до суду клопотання, якщо підозрюваний, обвинувачений перебуває на свободі, чи з моменту подання підозрюваним, обвинуваченим, його захисником до суду відповідного клопотання [213].

У цьому контексті необхідно зауважити, що за чинним КПК України слідчий або прокурор зобов'язані доводити суду обґрунтованість застосування обраного запобіжного заходу й неможливість застосування більш м'якого запобіжного заходу, а суд у разі призначення запобіжного захисту зобов'язаний оцінити в сукупності всі обставини кримінального провадження. Ці нововведення мають запобігти зловживанню слідчим та/або прокурором, оскільки на практиці ці особи часто безпідставно ініціювали застосування тримання під вартою як запобіжного засобу для тиску на нього. Ознайомлення суб'єктів захисту з матеріалами, якими обґрунтовано клопотання слідчого, прокурора про тримання підозрюваного, обвинуваченого під вартою, надає їм можливість викласти слідчому судді, суду свої доводи стосовно недоцільності застосування зазначеного запобіжного заходу (заперечити наявність підстав для тримання під вартою). Заборона захисту ознайомлюватися з матеріалами, наданими стороною обвинувачення, наділяє тим самим одну зі сторін у змагальному процесі – прокурора – додатковими можливостями для відстоювання своєї позиції, в обговоренні всіх питань, пов'язаних із розглядом матеріалів кримінального провадження, що надає йому переваги, порівняно з іншою стороною – захистом.

На необхідності надання суб'єктам захисту можливості висловити пояснення та викласти заперечення щодо подання (клопотання) про тримання під вартою акцентує увагу Л. В. Черечукіна [307, с. 25]. Учені Ю. П. Алєнін і В. Т. Малярєнко зазначають, що підозрюваний, обвинувачений та їх захисник управи подати в судовому засіданні дані, необхідні для правильного й об'єктивного розгляду подання (клопотання) [162, с. 416]. За клопотанням сторін або із власної ініціативи слідчий суддя, суд має право заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу. Будь-які твердження чи заяви підозрюваного, надані під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу, не може бути використано для доведення його винуватості

в кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого його підозрюють чи будь-якому іншому правопорушенні (ч. 4, 5 ст. 193 КПК України) [133].

На думку М. О. Колоколова та В. І. Сергєєва, якщо до моменту розгляду судом подання (клопотання) про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою від підозрюваного, обвинуваченого та їх захисника надійшли заперечення по суті подання (клопотання), то сторона обвинувачення зобов'язана надати в судові засідання докази, які спростовують усі доводи сторони захисту [108, с. 82; 238, с. 93]. З огляду на засаду змагальності, слідчий, прокурор мають не лише обґрунтувати клопотання про взяття підозрюваного, обвинуваченого під варту, а й спростувати доводи суб'єктів захисту щодо недоцільності обрання цього запобіжного заходу.

Ураховуючи зазначене, з метою надання сторонам кримінального провадження рівних прав для висловлення своїх думок щодо обрання запобіжного заходу, пропонуємо викласти ч. 2 ст. 184 КПК України в такій редакції: «Копію клопотання і матеріалів, якими обґрунтовують необхідність застосування запобіжного заходу, надають підозрюваному, обвинуваченому та їх захиснику не пізніше ніж за шість годин до початку розгляду клопотання».

Водночас підлягає доказуванню й та обставина, що до підозрюваного неможливо застосувати інший, м'якший запобіжний захід. Зокрема, суб'єкти захисту, беручи участь у розгляді судом клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, управи заявляти клопотання про застосування щодо підозрюваного, обвинуваченого іншого запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою.

Результати аналізу практики дають підстави стверджувати, що цю обставину сторона обвинувачення в порушуваних клопотаннях фактично не досліджує та здебільшого взагалі не згадує. Проте в ст. 183 КПК України визначено особливу умову: у статті безпосередньо йдеться про те, що тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовують виключно в разі, якщо прокурор доведе, що жоден з більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК України [133]. Також ч. 1

ст. 194 КПК України закріплює, що під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу слідчий суддя, суд зобов'язаний установити, чи доводять надані сторонами кримінального провадження докази обставини, які засвідчують: 1) наявність обґрунтованої підозри в учиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; 2) наявність достатніх підстав uważати, що є принаймні один з ризиків, передбачених у ст. 177 цього Кодексу і на які вказує слідчий, прокурор; 3) недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні [133].

Наступною з поширених підстав, що зазначає в клопотаннях сторона обвинувачення, є посилення на ту обставину, що підозрюваний вину не визнає, а отже, у вчиненому не розкаюється. Попри те, що це посилення не ґрунтується на законі, деякі суди беруть його до уваги під час вирішення питання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою [209]. У цьому разі запобіжний захід у вигляді тримання під вартою застосовують з метою залякування, сподіваючись, що згодом вдасться домогтися від підозрюваного визнання винуватості. Доходимо висновку, що позбутися впливу стереотипів, які лишилися в спадок від попереднього КПК України, непросто.

Перелік недоліків, яких припускається слідчий, вирішуючи таке складне питання, як застосування найсуворішого запобіжного заходу – тримання під вартою, не є вичерпним і може бути продовжений. Слідчий часто неправильно визначає підстави застосування запобіжних заходів (ч. 2 ст. 177 КПК України) під час збирання матеріалів для подальшого подання клопотання слідчому судді про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Усі порушення, яких припускається сторона обвинувачення, вирішуючи питання про тримання під вартою, мають бути оцінені слідчим суддею, на розгляд якого подають матеріали щодо внесеного клопотання.

Водночас, на наш погляд, стороні захисту необхідно займати в цій ситуації активнішу позицію. Захисник має не тільки словесно піддавати сумніву доводи сторони обвинувачення, а й доводити протилежне. Дія

КПК України в тому вигляді, у якому його задумав законодавець, можлива лише в умовах сумлінного виконання обома сторонами своїх обов'язків і повної реалізації своїх прав.

Під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою захиснику підозрюваного слід зважати на те, наскільки чітко обґрунтовує свою позицію слідчий. Вона має ґрунтуватися не тільки на сукупності доказів, що підтверджують винуватість підозрюваного в учиненні інкримінованого йому кримінального правопорушення, а й наявності передбачених законом підстав для обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, а також відсутності обставин, що виключають застосування цього запобіжного заходу.

Сторона захисту має переконливо обґрунтовувати свої висновки перед судом про необґрунтованість застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, посилаючись на конкретні факти й інформацію в матеріалах кримінального провадження, а також положення кримінального процесуального закону. Оскільки питання про винуватість або невинуватість особи в учиненні кримінального правопорушення на цьому етапі не вирішують, не може йтися про порушення засади презумпції невинуватості. Тому обов'язок доказування обґрунтованості обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою лежить на стороні обвинувачення, а на сторону захисту покладено обов'язок доказування необґрунтованості обрання настільки суворого запобіжного заходу;

– доведення рішення до відповідних осіб і складання необхідних документів. Копію ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою вручають підозрюваному, обвинуваченому одразу після її оголошення (ч. 5 ст. 196 КПК). Одержання копії ухвали про обрання запобіжного заходу є не тільки процесуальним правом підозрюваного, обвинуваченого, а й обов'язком слідчого судді, суду щодо її вручення в залі судового засідання після оголошення її змісту. У випадках обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за відсутності підозрюваного,

обвинуваченого (якщо його оголошено в міжнародний розшук) копію ухвали про застосування запобіжного заходу вручають йому за найпершої можливості [132, с. 471].

В аспекті охорони прав і свобод підозрюваних під час застосування такого ЗЗКП, оцінюючи дії підозрюваних, слід ураховувати, що закон надає їм право захищатися будь-якими не забороненими законом засобами, захищати свої права й свободи від порушень і протиправних посягань, бути чітко та своєчасно повідомленими про свої права, передбачені КПК України, а також отримати їх роз'яснення в разі необхідності (ч. 4 ст. 55 Конституції України, п. 2 ч. 3 ст. 42 КПК України). Тому правомірні дії зазначених учасників кримінального процесу, спрямовані на реалізацію права на захист (наприклад, відмова від давання показань або зміна початкових показань, оскарження дій і рішень особи, яка здійснює досудове розслідування), не можна розцінювати як перешкоджання кримінальному провадженню.

Підстави для тримання під вартою необхідно підтверджувати наявними в матеріалах кримінального провадження відомостями (доказами), які нададуть прокурору можливість довести, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК України (ч. 1 ст. 183 КПК України) [133]. Зазначені відомості мають доказово-прогностичний характер, що дає ймовірний висновок про майбутню поведінку обвинуваченого, підозрюваного [274, с. 280–281].

Ці відомості може бути отримано під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, наприклад, унаслідок допиту свідків і потерпілих, проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб тощо.

Водночас формуванню обґрунтованого припущення про можливе перешкоджання з боку підозрюваного в кримінальному провадженні можуть сприяти відомості про спосіб, мотиви й мету вчинення кримінального правопорушення (наприклад, учинення його в складі групи осіб за попередньою змовою чи в складі організованої групи, з метою приховати інше кримінальне

правопорушення або полегшити його вчинення), дані про особу підозрюваного тощо.

Здебільшого поняття «достатні підстави» передбачають сукупність декількох обставин, установлених у кримінальному провадженні. У юридичній літературі обстоюють думку про те, що до моменту прийняття рішення про обрання запобіжного заходу необхідно встановити сукупність обставин, що свідчать про відповідну поведінку підозрюваного під час розслідування. Обрання ж запобіжних заходів, передусім тримання під вартою, залежно від імовірнісних припущень органів досудового розслідування про можливу протидію обвинуваченого провадженню, порушує конституційні гарантії прав особи [245, с. 24].

Однак ця позиція викликає певні заперечення. Запобіжні заходи виконують превентивну роль. Їх призначення полягає насамперед у попередженні неправомірних дій підозрюваного. Їх застосування, залежно від настання несприятливих наслідків, не відповідає сутності цього правового інституту.

Вирішальне значення для висновку про законність й обґрунтованість обрання запобіжного заходу – тримання під вартою має оцінка зазначених обставин у сукупності. Вона має сформувати в слідчого, прокурора, слідчого судді, суду внутрішнє переконання про необхідність і правомірність обрання щодо підозрюваного, обвинуваченого цього запобіжного заходу й неможливості застосування іншого, більш м'якого.

У разі розгляду та вирішення судом клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слід дотримуватися засад кримінального провадження, що є процесуальними гарантіями прав особи. Судовий розгляд клопотання слідчого про тримання під вартою є особливою формою (особливим видом) здійснення правосуддя на стадії досудового розслідування, якій, поряд з наявністю властивих тільки для цієї форми особливостей, притаманні й загальні положення, засади кримінального провадження.

Положення ст. 193 КПК України має забезпечити змагальний порядок розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу. Відповідно до цієї засади, сторона обвинувачення має не тільки аргументовано викласти свою позицію та обґрунтувати винесене клопотання, а й спростувати всі доводи сторони захисту, яка заперечує проти обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, надавши суду необхідні докази. Зазначену засаду на стадії досудового розслідування найповніше реалізують саме під час розгляду судом клопотання про обрання запобіжного заходу (зокрема у вигляді тримання під вартою), оскільки в цьому разі функції обвинувачення, захисту та правосуддя відокремлені одна від одної, сторони кримінального провадження мають майже рівні процесуальні можливості для відстоювання власної позиції перед судом.

Згідно з ч. 1 ст. 193 КПК України, розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу відбувається за участю прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника [133].

Слідчий суддя, суд, до якого прибув або доставлений підозрюваний для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу, зобов'язаний роз'яснити його права: мати захисника; знати суть і підстави підозри; знати підстави затримання; відмовитися давати пояснення, показання щодо підозри; давати пояснення щодо будь-яких обставин його затримання й тримання під вартою; досліджувати речові докази, документи, показання, на які посилається прокурор, надавати речі, документи, показання інших осіб на спростування доводів прокурора; заявляти клопотання про виклик і допит свідків, показання яких можуть мати значення для вирішення питань цього розгляду.

Слідчий суддя, суд зобов'язаний вжити необхідних заходів для забезпечення захисником підозрюваного, якщо останній заявив клопотання про залучення захисника, якщо участь захисника є обов'язковою або слідчий суддя, суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника.

Також за клопотанням сторін або із власної ініціативи слідчий суддя, суд має право заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу.

Будь-які твердження чи заяви підозрюваного, обвинуваченого, надані під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу, не можуть бути використані на доведення його винуватості в кримінальному правопорушенні, в учиненні якого його підозрюють, чи будь-якому іншому правопорушенні [133].

Відповідно до ст. 184 КПК України, клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжного заходу подають до місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого здійснюють досудове розслідування. До клопотання має бути додано (ч. 3 ст. 184 КПК України): 1) копії матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує доводи клопотання; 2) перелік свідків, яких слідчий, прокурор вважає за необхідне допитати під час судового розгляду щодо запобіжного заходу; 3) підтвердження того, що підозрюваному, обвинуваченому надано копії клопотання та матеріалів, що обґрунтовують необхідність застосування запобіжного заходу.

У частині 2 ст. 184 КПК України зазначено, що копію клопотання та матеріалів, якими обґрунтовують необхідність застосування запобіжного заходу, надають підозрюваному, обвинуваченому не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання [133].

На нашу думку, обмеження часу ознайомлення з копією клопотання трьома годинами, а також відсутність вказівки на ознайомлення підозрюваного та їх захисника з копіями відповідних документів, зазначених у ч. 3 ст. 184 КПК України, не надає можливості цим суб'єктам цілком підготуватися до розгляду цього клопотання та розробити власну позицію в кримінальному провадженні. Це, на наш погляд, фактично надає слідчому, прокурору переваги над стороною захисту.

Отже, тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовують до підозрюваних, про яких ідеться в ч. 2 ст. 183 КПК України, за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні ними злочину, ризиків,

передбачених ст. 177 КПК України, і за умови, що прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, зазначеним у ст. 177 КПК України. Такий запобіжний захід має ґрунтуватися на достатніх підставах, які, з одного боку, свідчать про існування обґрунтованого висновку про причетність особи до вчинення злочину (підозри), а з іншого – дають змогу обґрунтовано спрогнозувати майбутню негативну поведінку підозрюваного чи обвинуваченого в разі залишення його на волі до судового розгляду [72; 74; 75].

Висновки до розділу 1

1. У вітчизняній науці досі немає комплексних цільових дисертаційних досліджень, присвячених охороні прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування тримання під вартою в межах кримінальної процесуальної діяльності, хоча це питання має не тільки теоретико-прикладне спрямування, а й практичне значення, оскільки від його вирішення на монографічному рівні залежить ефективність процесу розслідування кримінальних правопорушень у частині визначення заходів, спрямованих на забезпечення дієвості кримінального провадження та які застосовують щодо конкретної особи й пов'язані з покладенням на неї певних обов'язків, обмеженням її прав і свобод.

2. Повідомлення особі про підозру – це одне з важливих процесуальних рішень, яке приймає прокурор або слідчий за погодженням із прокурором до закінчення розслідування в кримінальному провадженні. Повідомлення особі про підозру є початковим моментом реалізації функції обвинувачення та забезпечення кримінальної відповідальності особи, винуватої у вчиненні кримінального правопорушення. Воно нерозривно пов'язане з тим, що в процесі досудового розслідування накопичено достатньо доказів для підозри у вчиненні кримінального правопорушення конкретною особою. Саме тому процесуальний статус підозрюваного має бути доповнений чітко визначеним

правом на поводження з ним як з невинуватим у вчиненні кримінального правопорушення до набрання обвинувальним вироком законної сили – так званим правом користуватися привілеями презумпції невинуватості.

Запропоновано уніфікацію рішення про надання особі статусу підозрюваного, яке полягає в заміні такого процесуального документа, як «повідомлення особі про підозру», на винесення слідчим за погодженням із прокурором або прокурором постанови про залучення особи як підозрюваного, з обов'язковим врученням копії цієї постанови та пам'ятки про роз'яснення прав. Унаслідок цього особу мають визнавати підозрюваним з моменту складення постанови про залучення особи як підозрюваного. Зазначені зміни запропоновано внести до глави 22 КПК України, доповнивши статтею 276-1 «Постанова про залучення особи як підозрюваного».

3. Сформульовано визначення понять «охорона та захисту прав», а також їх «забезпечення». Охорона прав і свобод людини спрямована на попередження та недопущення порушень прав і свобод кожного учасника кримінального провадження. Захист прав здійснюють у разі їх порушення, погрози порушення або перешкоди їх здійсненню. Доведено, що «забезпечення», яке здійснюють за допомогою правового регулювання, реалізують у формах превенції, охорони, захисту, відповідальності, що застосовують окремо або одночасно й охоплює такі елементи: сприяння реалізації прав і свобод людини (шляхом позитивного впливу на формування їх загальносоціальних гарантій); охорону прав і свобод людини (шляхом упровадження заходів, зокрема юридичних, для попередження порушень прав і свобод людини); захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правового стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності).

4. Виокремлено такі напрями діяльності в межах охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного в кримінальному провадженні: 1) створення умов, необхідних для реалізації прав, дотримання свобод та здійснення законних інтересів; 2) обмеження прав виключно уповноваженими на те суб'єктами, за наявності до того підстав й умов, у передбаченому законом

порядку; 3) відшкодування шкоди, завданої порушенням прав, свобод і законних інтересів учасників провадження.

5. Тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовують до підозрюваних, про яких ідеться в ч. 2 ст. 183 КПК України, за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні ними злочину, ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, і за умови, що прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти цим ризикам. Умовами застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є: 1) відомості про кримінальне правопорушення та про підозрювану в його вчиненні особу внесено до ЄРДР; 2) наявність письмового повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину, за який, відповідно до ст. 183 КПК України, може бути застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою; 3) запобіжний захід не може бути суворішим, ніж ступінь кримінального покарання, що загрожує підозрюваному у випадку доведеності його вини у вчиненні певного кримінального правопорушення; 4) застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є допустимим лише на підставі ухвали слідчого судді (суду).

РОЗДІЛ 2

ГАРАНТІЇ ОХОРОНИ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

2.1. Правовий зміст і поняття гарантій прав та свобод підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою

Функціонування демократичної та правової держави неможливе без усебічного розвитку правового статусу людини, її прав, свобод і гарантій їх реалізації. На думку О. Ф. Скакун, без гарантій права, свободи й обов'язки людини та громадянина перетворюються на своєрідні «заяви про наміри», що не мають жодної цінності ні для особи, ні для суспільства [242, с. 227].

У галузі кримінальних процесуальних відносин виникають і виявляються найбільш суттєві обмеження конституційних прав та свобод людини, відносини особи й держави часто супроводжуються примусовим аспектом затримання, тримання під вартою тощо. Роль чинників, що сприяють їх реалізації, охороні та захисту, виконує система законодавчо закріплених вимог, гарантій, завдяки яким має бути забезпечено процес реалізації прав кожним учасником кримінального провадження [222; 132; 198]. Слід зазначити, що проблема забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві ніколи не втрачала актуальності, тому її досліджували в науковій літературі неодноразово [19].

Спеціалізована довідкова література визначає гарантії (від франц. *garantie* – забезпечення) як:

- 1) поруку в чомусь, забезпечення;
- 2) умову здійснення, виконання, успіху чогось;
- 3) надійну страховку [19].

Великий юридичний словник також визначає термін «гарантія», що походить від французького *garantie* та означає «запорука», «забезпечення» [28].

У найзагальнішому значенні гарантії становлять об'єктивні умови існування суспільства, а також встановлені державою засоби реалізації прав і законних інтересів громадян [125, с. 78].

Процесуальні гарантії як правова категорія в теорії кримінального процесу є актуальною та дискусійною проблемою. Тому М. А. Погорецький зауважує, що відправною точкою в розробленні та визначенні зазначеної наукової та правової категорії є поняття кримінальних процесуальних гарантій, яке тісно пов'язане з поняттям гарантій у загальній теорії держави та права [203, с. 89].

На думку Т. Г. Фоміної, систему кримінальних процесуальних гарантій можна визначити як сукупність встановлених законом засобів, що взаємодіють між собою під час виконання завдань кримінального судочинства, забезпечують правильне здійснення правосуддя в кримінальних справах, реалізацію прав і виконання обов'язків усіма учасниками кримінального процесу [301, с. 154].

Ми поділяємо позицію О. П. Кучинської, яка зазначає, що обґрунтованість акценту на політичній сутності юридичних гарантій є очевидною, оскільки відповідний їм обсяг правового матеріалу, а також його якісний склад прямо або побічно відображають саме державну оцінку значущості та ролі як прав особи, так і власне особи в системі державних цінностей [145, с. 46].

Наукова думка процесуалістів у радянський період цілком слушно концентрувалася на тому, що гарантування законних прав особи передбачає визначені законодавцем правові засоби та способи, а також зовнішні умови, пов'язані з діяльністю кримінального судочинства. У 50-ті роки минулого століття в теорії радянського процесу сформувалася правова концепція щодо єдиної системи гарантій правосуддя. У ній з ідеологічних міркувань було поєднано інтереси особи й інтересів правосуддя. Згідно з цією концепцією, усе,

що забезпечує реалізацію завдань кримінального судочинства, слугує також і забезпеченню прав особи. Зокрема, один з фундаторів сучасного кримінального процесу професор М. С. Строгович зауважував, що інтерес обвинуваченого в жодному разі не суперечить інтересам правосуддя, а, навпаки, їх дотримання й охорона відповідають їм цілком [274; 137].

Подальші дослідження в цьому напрямі були зумовлені положеннями Основного Закону, які визначали Україну правовою державою (ст. 1), а також те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнані в країні найвищою соціальною цінністю, а права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3) [112; 137]. Означені правові положення Конституції України дають підстави для висновку, що права й свободи людини в діяльності держави ґрунтуються не на протистоянні, а на гармонізації публічних (загальних) і приватних інтересів. Вона зумовлена якісно новим баченням суті держави як публічно-правового союзу народу, угоди щодо мети й завдань держави, її політико-правового та соціального призначення [137].

У загальній теорії держави та права й науці кримінального процесу юридичні (правові) гарантії тлумачать як засоби охорони прав громадян від будь-яких зазіхань. Зокрема, В. П. Бож'єв, А. К. Гаврилов, В. Є. Чугунов визначили процесуальні гарантії як закріплені в нормах законодавства засоби та способи забезпечення прав окремих учасників процесу [14, с. 10]; М. С. Алексєєв, В. Г. Даєв і Л. Д. Кокорев зазначали, що процесуальні гарантії – це ті, які сприяють успішному здійсненню правосуддя, захисту прав і законних інтересів особи [5]; М. С. Строгович вважав, що процесуальні гарантії в кримінальному судочинстві становлять «встановлені законом засоби, за допомогою яких громадяни, які беруть участь у кримінальному процесі, можуть захищати свої права й інтереси» [274, с. 13]. Учені Л. Д. Удалова, В. В. Назаров, Г. М. Омеляненко доводять, що процесуальні гарантії – це передбачені кримінальним процесуальним законом засоби забезпечення досягнення завдань кримінального судочинства й охорони прав і законних інтересів суб'єктів, які

беруть у ньому участь [130, с. 23; 183, с. 26]. На думку В. М. Трофименка, кримінальні процесуальні гарантії – це система правових засобів забезпечення успішного виконання завдань правосуддя й охорони законних інтересів усіх учасників кримінального провадження, що припускає суворе дотримання встановлених законом форм і засад кримінального провадження, закріплення прав учасників провадження та умов їх реалізації, точне виконання обов'язків службовими особами й органами, що здійснюють кримінальну процесуальну діяльність [286, с. 172]. М. М. Михеєнко, В. Т. Нор та В. П. Шибіко вбачають призначення гарантій також у забезпеченні досягнення завдань кримінального судочинства [269]; Л. М. Лобойко в забезпеченні ефективного функціонування кримінального процесу [153, с. 18–19]; О. П. Кучинська й О. А. Кучинська акцентують на такому призначенні процесуальних гарантій, як створення умов для справедливого правосуддя [145]. Є. Г. Коваленко дійшов висновку, що відмітні ознаки процесуальних форм одночасно є і специфічними процесуальними гарантіями [101, с. 22–23]. Тобто науковець ототожнює наявні в науці та праві категорії, які хоча й близькі за своєю сутністю, однак різняться за змістом і призначенням. Науковці В. В. Назаров, Г. М. Омеляненко засобами кримінальних процесуальних гарантій вважають процесуальну форму та принципи кримінального процесу: дотримання процесуальних строків; право на захист; право на оскарження процесуальних дій і рішень органів розслідування, суду [183, с. 26]. Досліджуючи кримінальні процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи, яку підозрюють у вчиненні злочину, М. Я. Никоненко дійшов слушного висновку, що зміст системи кримінальних процесуальних гарантій не має обмежуватися лише кримінальними процесуальними засобами, а повинен охоплювати суспільно-політичні, соціально-економічні (матеріальні), ідеологічні та юридичні (правові) складові [188, с. 50; 137; 187].

Кримінальні процесуальні гарантії тлумачать у широкому та вузькому значеннях. У широкому значенні змістом процесуальних гарантій є передбачені процесуальні засоби та суспільно-політичні, соціально-економічні

(матеріальні), ідеологічні та юридичні (правові) складові, спрямовані на досягнення завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України) [290, с. 244]. Кримінальні процесуальні гарантії у вузькому значенні, зазначав Ю. М. Грошевий є гарантіями, які мають забезпечувати захист особи від кримінальних правопорушень, охороняти права, свободи й законні інтереси учасників кримінального провадження, іменуються гарантіями прав особи в кримінальному провадженні. Основу цих гарантій становлять права та свободи людини, які встановлені й забезпечені Конституцією України, ЄСПЛ. Ці основоположні норми конкретизовано в процесуальному законодавстві щодо стадій, видів проваджень у кримінальному процесі та прав, наданих учасникам кримінального провадження. Своєю чергою система процесуальних гарантій забезпечує реальне втілення в життя прав і законних інтересів усіх учасників кримінального провадження, тобто є загальною гарантією кримінального процесу [129, с. 22–23; 55, с. 223; 137].

Значення засад кримінального провадження як гарантій правосуддя полягає в тому, що вони є: вихідною основою для тлумачення норм кримінального процесуального права; гарантією постановлення законних і обґрунтованих рішень; узгоджують систему норм кримінального процесуального права та кримінальних процесуальних інститутів; забезпечують єдність процесуальної форми. Отже, засобами процесуальних гарантій є:

1) система суспільно-політичних, соціально-економічних (матеріальних), ідеологічних складових, які забезпечують функціонування верховенства права в інтерпретації практики ЄСПЛ;

2) засади кримінального провадження;

3) кримінальна процесуальна форма. Вона є процесуальною гарантією правильного функціонування кримінального провадження щодо своєчасного його початку, успішного розкриття злочину та його розслідування, судового розгляду й вирішення їх по суті, забезпечує фактичну реалізацію прав особи в кримінальному провадженні;

4) дотримання процесуальних строків;

5) процесуальні права учасників кримінального провадження. Гарантіями прав особи в кримінальному провадженні є правові засоби, які забезпечують фактичну реалізацію цих прав. Використання особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, наданих їм прав у процесі утворюють систему кримінальних процесуальних гарантій;

б) процесуальні обов'язки учасників кримінального процесу. Дотримання наданих прав особи в кримінальному провадженні співробітником оперативного підрозділу, слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом, наслідки, передбачені законом у разі порушення цих прав і невиконання зобов'язань, утворюють систему кримінальних процесуальних гарантій;

7) заходи забезпечення кримінального провадження [118, с. 253–254; 137].

Між процесуальними гарантіями досягнення завдань кримінального провадження та гарантіями прав і свобод у кримінальному судочинстві немає колізії, оскільки вони знаходяться в детермінованому, взаємообумовленому зв'язку та єдності, взаємодоповнюють одна одну, визначаючи сутність кримінального процесу [137].

Тлумачення захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного в кримінальному провадженні передбачає необхідність чіткого усвідомлення змісту цих понять.

Попри те, що законодавець активно використовує таку конструкцію, тлумачення цих понять кожного окремо або у їх зв'язку не пропонує. Слушно зазначає Д. В. Шилова, що в юридичній літературі категорію «права й законні інтереси» використовують переважно як усталену мовну конструкцію без вказівки на нормативне навантаження окремих її складників. Такий підхід засвідчує змістовну єдність понять «право» і «законний інтерес», однак не дає підстав для їх повного ототожнення [315, с. 8].

З огляду на проблему охорони прав і свобод підозрюваного на стадії досудового розслідування, на нашу думку, кримінальними процесуальними гарантіями прав підозрюваного під час застосування ЗЗКП слід вважати п'ять

видів засобів: 1) права підозрюваного, що можуть бути гарантіями інших його прав; 2) повноваження слідчого з охорони та захисту прав підозрюваного; 3) діяльність захисника та законного представника щодо забезпечення прав підозрюваного; 4) прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва за дотриманням прав підозрюваного; 5) судовий контроль за дотриманням прав підозрюваного [19].

До першої групи гарантій прав підозрюваного належать його права, що можуть бути гарантіями інших його прав. На переконання Е. Ф. Куцової, зазначене зумовлено тим, що цей учасник процесу наділений не одним правом, а їх сукупністю. У такій сукупності одні права можуть слугувати засобом забезпечення, гарантіями інших. Право підозрюваного є гарантією в тих випадках, коли воно діє як засіб забезпечення іншого (інших) прав підозрюваного [140, с. 129; 19].

Право підозрюваного знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, є гарантією права збирати й подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази, оскільки останнє може бути реалізовано за умови, що особа вже знає про висунуту посадовими особами щодо неї підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Крім того, це право слугує гарантією й інших прав: давати пояснення, показання з приводу підозри, оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді [19].

До другої групи процесуальних гарантій прав підозрюваного належать повноваження слідчого з охорони та захисту прав підозрюваного. Кримінальну процесуальну діяльність регламентують шляхом надання її суб'єктам конкретних процесуальних прав й обов'язків. Можливість реалізації права учасниками кримінального процесу обумовлена наявністю кореспондуючого обов'язку посадової особи, у провадженні якої знаходяться відповідні матеріали. У кримінальному процесі зобов'язання з охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження від імені держави покладено на органи досудового розслідування та їх посадових осіб. Обов'язок

слідчого роз'яснити підозрюваному його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника закріплений у ст. 20 КПК України. Водночас у законодавстві не лише проголошено цей загальний обов'язок, а й встановлено спеціальні процесуальні засоби для його виконання. До них належать обов'язки суб'єкта, наділеного державно-владними повноваженнями, зокрема: надати затриманій особі чи особі, яку тримають під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника (ст. 48 КПК України); розглянути клопотання під час досудового розслідування (ст. 220 КПК України); повідомити про завершення досудового розслідування та надати доступ до матеріалів досудового розслідування (ст. 220 КПК України) тощо. Від сутності обов'язків, покладених на слідчого, безпосередньо залежить можливість використання підозрюваним наданих йому прав. Тому, на нашу думку, органи кримінального судочинства та їх посадові особи є основними суб'єктами діяльності із забезпечення прав особи в кримінальному судочинстві, для яких ця діяльність є обов'язком [19].

Вважаємо, що саме повноваження слідчого з охорони та захисту прав підозрюваного є гарантією його прав. Адже можливість здійснювати права для одних учасників кримінального судочинства передбачає для інших обов'язок створювати відповідні умови, надавати допомогу в реалізації таких прав і не перешкоджати їх здійсненню. У посадові особи немає вибору між виконанням і невиконанням обов'язку. Невиконання або неналежне виконання обов'язку, а саме обов'язку з охорони прав підозрюваного, тягне за собою заходи державного, зокрема кримінального процесуального, примусу [19].

До третьої групи гарантій прав підозрюваного належить діяльність захисника та законного представника щодо забезпечення прав підозрюваного. Роль захисника в забезпеченні прав осіб, залучених до кримінального процесу, надзвичайно важлива. Адже цей учасник процесу уповноважений здійснювати захист підозрюваного. Необхідність участі захисника в захисті підозрюваного

можна обґрунтувати ще тим, що досудове розслідування спрямовано на встановлення складу злочину в діях підозрюваного. Тому слідчий, хоч яким об'єктивним він не був би, під час дослідження фактичних даних традиційно спрямовує увагу на факти, які підтверджують вину підозрюваного, а не обставини, що пом'якшують чи виправдовують його. У таких випадках підозрюваний не лише не може протистояти слідчому в аналізі доказів й аргументації своєї позиції, а й у зв'язку з різними обставинами не здатний реально використовувати свої права, а єдиним засобом захисту прав і законних інтересів підозрюваного є допомога сторонньої особи, що має спеціальні знання та навички, тобто захисника [243, с. 104; 19].

До четвертої групи гарантій віднесено прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Ця гарантія визначена у ст. 36 КПК України, а також відомчим наказом Генеральної прокуратури України, де основним завданням прокурорського нагляду за дотриманням і застосуванням законів є захист від неправомірних посягань на гарантовані Конституцією та законами України права й свободи людини та громадянина, державні й суспільні інтереси [216; 19].

П'яту групу засобів гарантування становить судовий контроль за дотриманням прав підозрюваного [19]. На нашу думку, з-поміж ознак судового контролю на досудовому розслідуванні слід виокремити такі: а) порядок здійснення судового контролю регламентований кримінальним процесуальним законодавством України; б) судовий контроль здійснює слідчий суддя; в) ініціатива щодо реалізації певної форми судового контролю належить сторонам кримінального провадження, а також у визначених законом випадках слідчому судді; г) судовий контроль спрямований на врегулювання кримінального процесуального конфлікту між сторонами кримінального провадження; д) результатом судового контролю є загальнообов'язкове, забезпечене примусовою силою держави судове рішення у вигляді ухвали слідчого судді [184].

Судово-контрольні дії на стадії досудового розслідування Л. Д. Удалова та В. Я. Корсун умовно поділяють на три види: 1) судовий контроль під час надання згоди на обмеження конституційних прав і свобод людини; 2) судовий контроль під час розгляду судом скарг на дії та рішення органів дізнання, слідчого, прокурора; 3) судовий контроль у зв'язку з оскарженням рішення про видачу особи (екстрадиція) [288, с. 72–73].

Видається слушною думка В. В. Назарова й Р. І. Тракала стосовно того, що формами судового контролю в досудовому розслідуванні є:

– судовий контроль, що здійснюють за клопотанням сторони обвинувачення. Видами цього контролю є: контроль під час дачі дозволів на застосування заходів забезпечення кримінального провадження (наприклад, ч. 1, 2 ст. 132 КПК України); контроль під час дачі дозволів на проведення СРД, що пов'язані із суттєвим обмеженням конституційних прав і свобод особи (ч. 3 ст. 233, ч. 2 і 3 ст. 234, ч. 2 ст. 237, ч. 5 ст. 240, ч. 1 ст. 244, ст. 245 КПК України); контроль під час дачі дозволів на проведення НСРД, що пов'язані із суттєвим обмеженням конституційних прав і свобод особи (ч. 2 ст. 246 КПК України);

– судовий контроль, що здійснюють за клопотанням сторони захисту. Видами цього контролю є: контроль під час дачі дозволів на проведення слідчих (розшукових) дій (ч. 6 ст. 223, ч. 1 ст. 244 КПК України); контроль під час розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора (§1 гл. 26 КПК України);

– судовий контроль, що здійснюють за власною ініціативою слідчого судді (ст. 206 КПК України). Кожна форма й види судового контролю, безумовно, мають певні процесуальні особливості [184, с. 94].

Отже, кримінальні процесуальні гарантії – це система правових засобів забезпечення успішного виконання завдань правосуддя та охорони законних інтересів учасників кримінального провадження, що спрямована на суворе дотримання встановлених законом форм і засад кримінального провадження, закріплення прав учасників й умов їх реалізації, точне виконання обов'язків

службовими особами та органами, що здійснюють кримінальну процесуальну діяльність [178].

Питання забезпечення прав учасника кримінального провадження є важливим як для законодавця, так і для кожного громадянина України, оскільки кримінальна процесуальна діяльність пов'язана з втручанням в особисте життя людини й обмеженням у випадках, передбачених законом, її прав і свобод. Також слід зауважити, що всі зазначені процесуальні гарантії прав підозрюваного, взаємодіючи між собою, забезпечують належне функціонування механізму охорони прав, свобод і законних інтересів учасника кримінального провадження [19].

Аналізуючи викладене вище, доходимо висновку, що гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою є комплексним явищем. По-перше, вони полягають в одночасній їх реалізації суб'єктами, по-друге, такі гарантії застосування є системним правовим явищем. Реалізація гарантій прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою в жодному разі не може бути пов'язана з реалізацією лише одного з них. Зазначене зумовлено тим, що процедура застосування заходів забезпечення – складний процес, пов'язаний з істотним обмеженням прав і свобод особи, чітко встановленим порядком, підставами та строками, що в будь-якому разі передбачає забезпечення комплексу засобів як превентивного, так і ретроспективного характеру, спрямованих на дотримання прав та свобод особи. Отже, має йтися про застосування системи гарантій дотримання прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою [89].

Гарантії охорони прав учасників кримінального провадження, навіть якщо вони забезпечують права підозрюваного, не можна розглядати як перепони для доказування в кримінальних провадженнях. Навпаки, суворе дотримання цих гарантій цілком відповідає завданням кримінального провадження, зазначених у ст. 2 КПК України. Водночас ефективність гарантій залежить від рівня розвитку загальноправових принципів, демократичних

інститутів, стану економіки, реальності політичної системи суспільства, наявності досконалих законів у державі, ефективності механізмів реалізації положень закону, рівня правової свідомості та правової культури населення, наявності високоефективних органів контролю й інших факторів [144].

2.2. Класифікація гарантій прав і свобод підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою в кримінальному провадженні

Одним із завдань кримінального провадження є охорона прав, свобод і законних інтересів його учасників з тим, щоб жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу. Найбільш правообмежувальним заходом процесуального примусу є запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, що обмежує одне із фундаментальних прав людини – право на свободу й особисту недоторканість [73; 76].

Розвиток юридичних гарантій реалізації прав людини та громадянина поєднаний з аналогічним процесом у галузі юридичних гарантій охорони їхніх прав і свобод. Тому актуалізується проблема посилення зв'язків й узгодженості різноманітних правових засобів і вдосконалення всіх видів юридичних гарантій охорони прав людини [73].

Державні органи, громадські організації, службові особи в межах, встановлених законом, мають здійснювати виявленням фактів порушень прав і свобод людини, уживати заходів щодо захисту порушених прав та свобод, усунення цих порушень, застосовувати в межах своєї компетенції засоби впливу до винних або притягати їх до відповідальності. Нині важливим є питання запобігання зловживанням службовим становищем посадовими особами, обмеження свавілля чиновників. Наявний порядок розгляду скарг на

незаконні дії посадових осіб не завжди забезпечує об'єктивне вирішення звернень громадян [223].

Попри традиційне розміщення юридичних гарантій не на першому місці в класифікації гарантій загалом, слід констатувати, що вони відіграють значущу, а подеколи й визначальну роль у забезпеченні прав і свобод людини та громадянина. Не заперечуючи важливість соціально-економічних, ідеологічних і політичних гарантій, можна стверджувати, що основними є саме юридичні [144].

Дослідники пропонують декілька підстав для класифікації гарантій. Зокрема: за призначенням виокремлюють гарантії реалізації, охорони та захисту; за галузевою належністю – конституційно-правові, адміністративно-правові, кримінально-правові, кримінальні процесуальні тощо [247, с. 145]; за сферою дії – внутрішньодержавні (національні) й міжнародні; за способом викладу – прості, складні та змішані [242, с. 202–205]; залежно від правового статусу особистості: а) загальні гарантії, які закріплені конституційно та поширюються на всіх суб'єктів суспільних відносин; б) родові, що сприяють захисту інтересів певних категорій громадян; в) спеціальні (галузеві), які гарантують права та свободи суб'єктів у певній сфері діяльності та закріплені галузевим законодавством; г) індивідуальні – як фактори організаційного, процесуального, матеріального й правового спрямування, що забезпечують реалізацію прав особи в конкретних життєвих обставинах на підставі закону [279, с. 275–282; 280; 144].

Поширеним стало розмежування гарантій на базисні та надбудовні [105]; учені пропонують також класифікувати гарантії на об'єктивні та суб'єктивні [34, с. 37].

Також за спрямуванням гарантії поділяють на: а) норми та принципи матеріального й процесуального права, що в процесі реалізації забезпечують реальність прав і свобод людини; б) судовий захист порушених прав і свобод, можливість їх судового поновлення; в) контроль за дотриманням законодавчими, виконавчими й судовими органами положень Конституції про

права та свободи людини і громадянина; г) відповідальність за порушення прав і свобод людини, що поширюється на всіх суб'єктів права без винятку [144, с. 5].

За суб'єктами, що реалізують гарантії, розрізняють: 1) гарантії Верховної Ради України як органу, що виключно законами визначає зміст прав і свобод людини та громадянина та гарантії цих прав; 2) гарантії Президента України як гаранта прав і свобод людини й громадянина; 3) гарантії органів виконавчої влади, які забезпечують реалізацію наданих громадянам прав і свобод; 4) судові гарантії, що мають захищати та поновлювати права і свободи; 5) гарантії омбудсмена, який вживає заходів щодо запобігання порушенням прав і свобод; б) адвокатські гарантії щодо забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги під час вирішення юридичних справ; 7) гарантії політичних партій та громадських організацій, які захищають права й свободи громадян, що у них об'єднуються; 8) гарантії місцевих адміністрацій та органів місцевого самоврядування, які на відповідній території забезпечують дотримання прав і свобод громадян; 9) гарантії міжнародних органів й організацій, членом яких є Україна [144, с. 6].

За змістом розрізняють: а) контрольні гарантії, що забезпечують можливість виявити порушення прав особи та підвищити ефективність поновлення порушених інтересів; б) процедурні гарантії, які визначають порядок, способи й умови впровадження норм матеріального характеру шляхом чіткого визначення та дотримання процедури їх реалізації; в) організаційно-технічні гарантії, які забезпечують реалізацію правового статусу шляхом використання засобів техніки і зв'язку. Водночас основним є розподіл гарантій на загальні (соціально-економічні, політичні, ідеологічні) та юридичні (правові) [144, с. 6].

Схожу думку обстоює і Г. П. Клімова, яка вважає, що всі гарантії прав і свобод людини слід поділяти на економічні, політичні та юридичні. Водночас такі гарантії, на її погляд, можна доповнити соціальними й духовними

(культурними), оскільки без наявності таких умов система гарантій є неповною [99, с. 186].

Деталізувати змістові характеристики економічних, політичних й ідеологічних гарантій забезпечення прав підозрюваного в кримінальному провадженні видається складним завданням. У межах цього питання доцільно лише окреслити загальні ознаки окреслених видів гарантій та виокремити принципові напрями їх реалізації [144].

Отже, соціально-економічні гарантії охорони прав підозрюваного в кримінальному провадженні є тією матеріальною базою, яка уможлиблює в усіх без винятку випадках досягнення особою бажаного законного інтересу, незалежно від матеріального становища цієї особи, конкретних правоохоронних чи будь-яких інших органів або навіть держави загалом. До них належить наявність: у держави ресурсів для оплати передбаченої законом безкоштовної правової допомоги; засобів для проведення всіх необхідних слідчих (розшукових) дій, проведення експертиз, відшкодування витрат, пов'язаних із викликами свідків; достатньої кількості працівників судових і правоохоронних органів для швидкого вирішення справ з дотриманням процесуальних строків; таких, що відповідають міжнародним стандартам, слідчих ізоляторів, ізоляторів тимчасового тримання тощо. На жаль, саме сфера економічних гарантій охорони прав підозрюваного в кримінальному провадженні нині є вкрай слабкою та повноцінно не виконує своїх функцій. Політичні гарантії охорони прав підозрюваного в кримінальному провадженні передбачають рівність громадян перед законом і судом незалежно від їх походження, національності, релігійних переконань, рівня освіти чи культури, політичних поглядів й уподобань тощо. Крім того, дієва підсистема політичних гарантій має забезпечувати деідеологізацію законодавства та правоохоронних структур, відсутність переслідувань з політичних мотивів тощо [144].

В умовах сьогодення спостерігаємо посилення ефективності політичних гарантій, порівняно з попередніми історичними періодами національної державності. Проте, на жаль, політичні гарантії поки що цілком не виконують

належну їм роль у механізмі охорони прав підозрюваного в кримінальному провадженні.

Ідеологічні гарантії охорони прав підозрюваного в кримінальному провадженні мають забезпечити пріоритет ідеології першочергового захисту загальнолюдських цінностей, визнання людини або особи – учасника процесу, а також її прав і свобод – найвищою цінністю. Результатом утілення ефективної підсистеми ідеологічних гарантій є формування відповідно задекларованого в них рівня правосвідомості та правової культури всіх верств населення.

Юридичними (правовими) гарантіями вважають систему закріплених правовими нормами юридичних засобів, яка здатна реально забезпечити реалізацію, охорону та захист суб'єктивних прав особи [2, с. 108]. З іншого боку, юридичні гарантії – це сукупність правових норм, що визначають обсяг прав, свобод й обов'язків громадян, встановлюють засоби їх реалізації та охорони від будь-яких порушень [144, с. 5; 326, с. 63].

Перші із зазначених елементів встановлюють безпосереднє право людини, другі – регламентують загальні положення форми процесу, процедури забезпечення, реалізації, охорони й захисту права. Це дає підстави стверджувати, що гарантії втілюються в безпосередній правореалізаційній діяльності людини та правозастосовній діяльності держави. У будь-якому разі переважна більшість дослідників обстоюють позицію, відповідно до якої юридичні гарантії поділяють на конституційні та галузеві – тобто гарантії, які функціонують у конкретних галузях права (кримінально-правові, кримінальні процесуальні, цивільно-процесуальні тощо) [73].

Дослідники не сформували єдиного підходу до визначення системи та структури правових гарантій. Наприклад, С. В. Яшин входить до групи авторів, які правовими гарантіями вважають розгорнуту систему інститутів і норм матеріального чи процесуального права [326, с. 264–267]; П. М. Рабінович охоплює цим поняттям і певні норми права, і правозастосовну діяльність, що на них ґрунтується, й індивідуальні юридичні акти, якими цю діяльність фіксують [221, с. 3-15].

Такі компоненти системи кримінальних процесуальних гарантій виокремлює Л. М. Лобойко: достатній ступінь урегульованості кримінальної процесуальної діяльності; кримінальна процесуальна форма; засади кримінального провадження; процесуальний статус учасників кримінального процесу; можливість застосування заходів забезпечення кримінального провадження (запобіжних та інших заходів); судовий контроль; прокурорський нагляд; відомчий контроль; обґрунтування процесуальних рішень й ускладнений порядок прийняття деяких із них (про обшук у житлі особи, взяття особи під варту тощо); право на оскарження дій та рішень органів і посадових осіб, які ведуть процес; юридична відповідальність [152, с. 203–209; 89, с. 30].

У цьому контексті слід зауважити, що гарантії функціонують як сукупність будь-яких явищ або процесів, які здійснюють як позитивний, так і негативний вплив на суспільні відносини, поступово наближаючись до сфери кримінальних процесуальних відносин. До прикладу, Е. Ф. Куцова зазначає, що гарантіями прав й інтересів особи є система передбачених кримінальним процесуальним законом засобів, які реалізуються в діяльності суду, прокурора, слідчого, захисника, а також інших учасників кримінального процесу, завдяки чому в сукупності з іншими видами гарантій у процесі цієї діяльності забезпечують права й інтереси особи в кримінальному провадженні [144, с. 7; 141, с. 10].

Вважаємо за доцільне спрямувати увагу на системність гарантій, що засвідчує, зокрема, що всі види гарантій як цілком самостійні категорії водночас тісно взаємодіють й обумовлені одна одною. Саме тому слід урахувувати, що забезпечення прав учасників кримінального провадження здійснюють усією системою гарантій, які діють у кримінальному процесі (як юридичними, так і загальними) [73].

Отже, окремі види гарантій, наприклад, кримінальні процесуальні, можна розглядати лише статично. У динаміці або в реальності правозастосування всі вони наявні як система, і лише система гарантій може забезпечити дотримання

прав і законних інтересів підозрюваного в кримінальному провадженні, а також досягнення його завдань [73].

Із цього приводу слушно зауважує О. П. Кучинська: «наявність цілої системи юридичних гарантій, навіть закріплених законодавчо, ще не є свідченням якісного забезпечення прав особи. Закон у своїх нормах закріплює елементи системи гарантій лише статично. Водночас функціонування цієї системи тісно пов'язане та багато в чому зумовлене організаційною роботою органів державної влади, а також є невід'ємним від правосвідомості та правової культури населення й посадових осіб» [144, с. 7]. Саме ця причина, на її думку, й зумовлює доцільність ще однієї класифікації юридичних гарантій, за якою виокремлюють нормативно-правові й інституційні (організаційно-правові) гарантії. Зокрема, до нормативно-правових гарантій належать норми-принципи матеріального й процесуального характеру, юридичні обов'язки, юридична відповідальність тощо. Інституційні або організаційно-правові гарантії передбачають наявність інституту влади (державних органів і посадових осіб), що повинен бути гарантом забезпечування прав [144, с. 8].

Залежно від рівня їхнього юридичного статусу правові гарантії поділяють на міжнародно-правові й національні, конституційні та галузеві. Міжнародно-правові гарантії встановлені в чинних міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Своєю чергою вони також є матеріальними (наприклад, можливість звернення до ЄСПЛ, встановлена Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод), процесуальними (доступний для кожного порядок такого звернення), організаційними (система й організація діяльності ЄСПЛ). Конституційні гарантії ґрунтуються на принципах конституційно-правового статусу людини й громадянина, а також конституційних нормах, у яких визначено повноваження відповідних органів державної влади та їх посадових осіб щодо забезпечення прав і свобод людини й громадянина, їх відповідальність, передбачено інші засоби здійснення відповідних прав і свобод людини й громадянина, а також

спеціальні права, призначені для якомога ефективнішої реалізації інших прав людини та громадянина [73].

Верховна Рада України, відповідно до Конституції України, визначає відповідними законами права й свободи людини і громадянина та їх гарантії, громадянство, правосуб'єктність громадян, статус іноземців й осіб без громадянства, права корінних народів і національних меншин, основи соціального захисту, форми та види пенсійного забезпечення, засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства, виховання, освіти, культури й охорони здоров'я, екологічної безпеки, правовий режим власності, правові засади та гарантії підприємництва (ч. 1 ст. 92 Конституції України), визначає правові засади вилучення об'єктів права приватної власності (п. 36 ч. 1 ст. 85 Конституції України), призначає на посаду та звільняє з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, здійснює через нього парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини й громадянина, заслуховує його щорічні доповіді про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні (п. 17 ч. 1 ст. 85 Конституції України) [73].

Поява нових, раніше не відомих Україні конституційних прав, свобод і відповідних обов'язків – закономірність і наслідок проголошення незалежності України. Водночас посилюється значення права як регулятора суспільних відносин, учасниками яких є громадяни. У цьому зв'язку доцільним було б звести до мінімуму практику видання підзаконних, відомчих нормативних актів (положень, інструкцій, статутів), які встановлювали б або обмежували обсяг користування конституційними правами та свободами. Такі акти хоч і реєструють у Міністерстві юстиції України (а інколи й не реєструють), не завжди відповідають закону у зв'язку із суб'єктивними обставинами та відомчими інтересами, а то й шкодять правам та інтересам громадян. З цією метою доцільно здійснити ревізію та перегляд саме відомчих нормативних актів відповідно до вимог Конституції та законодавства України [321].

Розвиток юридичних гарантій реалізації прав людини та громадянина поєднується з аналогічним процесом у галузі юридичних гарантій охорони їх прав і свобод. Тому актуалізується проблема посилення зв'язків й узгодженості різноманітних правових засобів, удосконалення всіх видів юридичних гарантій охорони прав людини [73].

Державні органи, громадські організації, посадові особи в межах, встановлених законом, мають забезпечувати виявлення фактів порушень прав і свобод людини, уживати заходів до захисту порушених прав та свобод, усунення цих порушень, застосовувати в межах своєї компетенції засоби впливу до винних або притягати їх до відповідальності. Причому нині важливим є питання попередження зловживань службовим становищем посадовими особами, обмеження свавілля чиновників. Наявний порядок розгляду скарг на незаконні дії посадових осіб не завжди забезпечує об'єктивне вирішення звернень громадян [223; 321].

Ми спробуємо класифікувати юридичні гарантії, які своєю чергою є різними за критеріями. За поширеністю юридичні гарантії прав і свобод підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою слід поділити на: 1) національні, передбачені кримінальним процесуальним законодавством України; 2) міжнародні, а також ті, що пов'язані з існуванням континентальних систем захисту прав і свобод особи під час застосування заходів забезпечення [73].

За рівнем юридичної сили нормативно-правових актів виокремлюють: 1) гарантії, що містяться в міжнародних договорах (міжнародні стандарти прав і свобод особи під час застосування заходів забезпечення); 2) конституційні гарантії; 3) гарантії, що передбачені КПК України, КК України, Кримінально-виконавчим кодексом України; 4) гарантії, що передбачені іншими законами України [73].

На нашу думку, така роль юридичних гарантій зумовлена ще й тим, що вони становлять своєрідний зріз правової дійсності, налаштований на забезпечення реальності тих цінностей, які уособлені в правах людини та

громадянина. Суб'єктивні права учасників кримінального провадження також мають нормативне закріплення в кримінальному процесуальному законодавстві, й від того, наскільки повно, демократично та справедливо сформульовані ці норми, наскільки досконалою та зрозумілою є їхня форма, залежить результативність реалізації цих прав [73].

Констатуючи системність гарантій охорони прав і свобод людини, можемо дійти висновку, що всі вони знаходяться в тісному й нерозривному зв'язку та є взаємозалежними і взаємопов'язаними. Зокрема, процесуальні гарантії є реалізацією матеріальних гарантій. Функціонування інституційно-організаційних гарантій ґрунтується на матеріальних і процесуальних та цілком від них залежить. Внутрішньодержавні матеріальні й процесуальні гарантії мають за основу загальновизнані міжнародно-правові гарантії, закріплені у відповідних міжнародно-правових нормах, які стали частиною національного права держави. Галузеві гарантії охоплюють відповідні кожній галузі права матеріальні та процесуальні гарантії. У межах єдиної системи головне призначення кожного із зазначених видів гарантій та їх груп полягає в тому, щоб забезпечити максимально сприятливі умови для реального захисту прав і свобод людини [73].

На підставі викладеного можна визначити таку систему гарантій:

- 1) розвинена та дієва система вітчизняного кримінального процесуального законодавства, в якій немає прогалин і колізій щодо застосування запобіжного заходу тримання під вартою та яка ґрунтується на міжнародних стандартах поваги до прав і свобод особи;
- 2) високий рівень юридичної правосвідомості як суб'єктів застосування заходів забезпечення, так і громадян загалом;
- 3) розвинена кримінальна процесуальна форма;
- 4) ефективне та негайне застосування систем захисту прав і свобод особи у випадку порушень як підстав, так і порядку застосування запобіжного заходу тримання під вартою;
- 5) розвинені форми державного та громадського контролю за застосуванням запобіжного заходу тримання під вартою або його незастосуванням;
- 6) наявність юридичної відповідальності за порушення підстав, строків і

порядку застосування запобіжного заходу тримання під вартою; 7) правову активність особи, щодо якої застосовують запобіжний захід тримання під вартою [73].

Класифікувати гарантії прав і свобод особи, що передбачені КПК України, можна шляхом встановлення того, що такими є:

- 1) завдання кримінального провадження;
- 2) засади кримінального провадження;
- 3) встановлений порядок доказування мети й підстав застосування заходів забезпечення кримінального провадження;
- 4) право на правову допомогу;
- 5) кримінальна процесуальна форма;
- 6) строки дії ухвали під час застосування заходів забезпечення;
- 7) юридична відповідальність за відсутність підстав або порушення порядку застосування заходів забезпечення;
- 8) процесуальна відповідальність у вигляді скасування процесуальних рішень.

Усі вони закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві України [73].

На підставі аналізу судової практики О. І. Тищенко доходить висновку, що поширеною помилкою, якої слідчі судді припускаються, застосовуючи до підозрюваних запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, є обґрунтування прийняття такого рішення виключно тяжкістю покарання, яке могло бути призначене підозрюваному в разі визнання його винуватим у вчиненні кримінального правопорушення без належного з'ясування наявності в кримінальному правопорушенні принаймні одного з ризиків, передбачених ст. 177 КПК України. Також певні об'єктивні складнощі спричиняє клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, на практиці приклади їх порушень трапляються доволі часто. Зокрема, непоодинокими є випадки, коли в клопотаннях про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слідчий, прокурор не зазначає точної інформації щодо

даних про особу, щодо якої подають таке клопотання (неправильна адреса місця перебування, помилкові дані про прізвище, ім'я та по батькові тощо), не висвітлено обставин і не підтверджено факти необхідності застосування до осіб запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; трапляються випадки, коли до клопотання не долучаються копії матеріалів кримінального провадження, які мають істотне значення під час розгляду клопотання, можуть суттєво вплинути на висновки слідчого судді, що є перешкодою для повного, усебічного й об'єктивного розгляду таких клопотань [284, с. 137].

Проблему становить клопотання слідчими та прокурорами про обрання запобіжного заходу, у якому чітко не зазначено дати затримання особи, оголошення в розшук або попереднього тримання такої особи під вартою/застосування до особи іншого запобіжного заходу; не засвідчено копії доданих до клопотання документів; немає витягу з ЄРДР щодо вчиненого особою кримінального правопорушення, що стає суттєвою перешкодою в обчисленні строків і вирішенні питання щодо обґрунтованості підозри й оцінки наявних ризиків [292].

Отже, ми пропонуємо класифікацію юридичних гарантій прав і свобод підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою в кримінальному провадженні за такими критеріями:

1) за поширеністю: а) національні, передбачені кримінальним процесуальним законодавством України; б) міжнародні, а також ті, що пов'язані з існуванням континентальних систем захисту прав і свобод особи;

2) залежно від правового статусу особи, щодо якої застосовують запобіжний захід тримання під вартою: а) гарантії особи, що користується загальним правовим статусом; б) гарантії щодо окремої категорії осіб.

У зв'язку із цим, запропоновано розглядати систему гарантій загалом, а не класифікувати за певним критерієм, тож до гарантій прав і свобод підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою у кримінальному провадженні належать:

а) розвинена та дієва система національного кримінального процесуального законодавства, у якій немає прогалин і колізій щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження та яке ґрунтується на міжнародних стандартах поваги до прав і свобод особи;

б) високий рівень юридичної правосвідомості як суб'єктів застосування заходів забезпечення, так і громадян загалом;

в) розвинена кримінальна процесуальна форма;

г) ефективне та негайне застосування систем захисту прав і свобод особи у випадку порушень як підстав, так і порядку застосування запобіжного заходу тримання;

д) розвинені форми державного та громадського контролю за застосуванням запобіжного заходу тримання під вартою або його незастосуванням;

е) наявність юридичної відповідальності за порушення підстав, строків і порядку застосування запобіжного заходу тримання під вартою;

ж) правова активність особи, щодо якої застосовують запобіжний захід тримання під вартою.

Практика слідчої та прокурорської діяльності засвідчила, що в разі застосування до підозрюваних запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є обґрунтуванням прийняття такого рішення виключно тяжкістю покарання, яке могло бути призначене підозрюваному в разі визнання його винуватим у вчиненні кримінального правопорушення без належного з'ясування наявності в кримінальному правопорушенні принаймні одного з ризиків, передбачених ст. 177 КПК України (63 % кримінальних проваджень). Встановлено, що в 43 % клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слідчий, прокурор не зазначають точну інформацію щодо даних про особу, стосовно якої подають таке клопотання (неправильна адреса місця перебування, помилкові дані про прізвище, ім'я та по батькові тощо) (42 %); не висвітлено обставини та не підтверджено факти необхідності застосування до осіб запобіжного заходу у вигляді тримання під

вартою (31 %); не долучають копії матеріалів кримінального провадження, які мають істотне значення під час розгляду клопотання та можуть суттєво вплинути на висновки слідчого судді, що є перешкодою для повного, усебічного й об'єктивного розгляду таких клопотань (27 %) [73].

З огляду на викладене та відповідно до забезпечення прав і свобод людини на стадії досудового розслідування, кримінальними процесуальними гарантіями прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів є такі види засобів: 1) права підозрюваного, що можуть бути гарантіями інших його прав; 2) повноваження слідчого з охорони та захисту прав підозрюваного; 3) діяльність захисника й законного представника щодо забезпечення прав підозрюваного; 4) прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва за дотриманням прав підозрюваного; 5) судовий контроль за дотриманням прав підозрюваного.

Отже, сформувавши систему та класифікацію гарантій, можна дійти висновку, що сукупність цих гарантій працюватиме лише в системі, яка є змістом її реалізації, кожен її елемент є невід'ємною частиною та не може реалізовуватися окремо від інших [73].

2.3. Процесуальні гарантії забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного в змагальному кримінальному провадженні

Змагальність кримінального провадження передбачає наділення сторін широким колом процесуальних прав, для забезпечення та дотримання яких наявна система кримінальних процесуальних гарантій [178].

Висвітлюючи це питання, ми будемо дотримуватися побудови процесуальних гарантій на основі процесуальних норм і закріплених у них прав й обов'язків підозрюваного; засад кримінального провадження; кримінальної

процесуальної форми; діяльності учасників кримінального провадження (повноваження слідчого, прокурора, суду); процесуальних строків; процесуальних санкцій.

Водночас правозастосовна практика засвідчує, що порушення прав осіб, яких затримують за підозрою у вчиненні кримінальних правопорушень, є систематичними. Зокрема, найпоширенішими видами порушень є: затримання без законних підстав уповноваженою службовою особою (37 % опитаних респондентів); порушення строків затримання (32 %); порушення права на захист (27 %); непроведення реєстрації затримання (22 %); затримання без складання протоколу про затримання (19 %); неповідомлення про затримання близьких родичів і членів сім'ї затриманого (15 %); застосування до затриманого тортур, фізичного та психологічного тиску (14 %); неповідомлення підозрюваному підстав затримання (8 %) тощо [30; 31].

Не вдаючись до наукових дискусій, ми поділяємо позицію О. Мазур, згідно з якою процесуальними гарантіями, на відміну від процесуальних та інших прав, слід вважати передбачені в кримінальному процесуальному законі правові вимоги (правові засоби й умови), за допомогою яких забезпечують реальну можливість використання підозрюваним прав і досягнення законних інтересів. Отже, права й законні інтереси підозрюваного охороняють процесуальними гарантіями [157, с. 132].

Мета кримінальних процесуальних гарантій прав і законних інтересів особи – запобігати порушенням суб'єктивних прав й інтересів осіб, що зацікавлені у вирішенні справи, сприяти своєчасному виявленню та усуненню таких порушень, забезпечувати особам, які захищають у кримінальному процесі свої інтереси, можливість реально використовувати надані їм права, що сприятиме здійсненню правосуддя та досягненню його завдань [104, с. 111; 157, с. 132].

Концептуальну роль у забезпеченні гарантій прав і законних інтересів учасників кримінального провадження відіграють засади (принципи)

кримінального провадження, які нерозривно пов'язані й утворюють єдину систему [178].

Нині засади кримінального процесу нормативно закріплені в ст. 7 КПК України. Законодавець чітко виокремлює двадцять дві загальні засади кримінального провадження, демонструючи пріоритетне значення останніх для кримінального процесу й усуваючи можливість неоднозначного тлумачення різних теоретичних напрацювань щодо окресленої проблематики.

Актуальним є питання співвідношення процесуальних принципів і гарантій. З цього приводу П. С. Елькінд цілком аргументовано зазначає, що «дотримання принципів кримінального провадження становить найважливішу гарантію здійснення завдань кримінального судочинства» [320, с. 41]. Значущою подією для закріплення кримінальних процесуальних гарантій стало прийняття КПК України, оскільки він не тільки проголошує гарантії прав сторін кримінального провадження, а й регламентує процесуальний механізм, який забезпечує реалізацію цих гарантій. Механізм реалізації кримінальних процесуальних гарантій становить усю систему кримінальних процесуальних норм, які визначають спрямованість кримінального провадження на досягнення його завдань. Відповідно до ст. 2 КПК України, такими завданнями є захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу й щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [120, с. 33; 178].

Також КПК України містить низку положень щодо прав підозрюваного та гарантій їх забезпечення на стадії досудового розслідування, що має важливе значення для реалізації засад кримінального судочинства, зокрема, законності, доступу до правосуддя та обов'язковості судових рішень, змагальності сторін і

свободи в поданні ними суду своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості, забезпечення права на захист, забезпечення справедливого судового розгляду, рівноправності сторін, презумпції невинуватості, свободи від самовикриття, заборони двічі притягуватися до кримінальної відповідальності за одне й те саме правопорушення тощо. Засада законності передбачає, що прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно й неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належне правове оцінювання та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень (ч. 2 ст. 9 КПК України) [178; 174].

Слід зауважити, що принцип законності припускає не лише точне й неухильне виконання та дотримання вітчизняних законів і підзаконних актів – його дія (вимога щодо його врахування) поширюється й на міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Зазначене зумовлено тим, що, відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України та ст. 19 Закону України від 29 червня 2004 року «Про міжнародні договори України», чинні міжнародні договори України є частиною національного законодавства, а в разі, якщо вони встановлюють інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідних вітчизняних актах законодавства, міжнародні акти мають перевагу над внутрішньодержавними актами законодавства [174].

Також необхідно зважати на рішення ЄСПЛ у справі «Кочура та інші проти України» (2021), у п. 10 якого, висловлюючи свою позицію щодо принципу законності в кримінальному судочинстві, Суд визнав, що хоч як би чітко не було сформульовано положення в будь-якій галузі права, зокрема в кримінальному праві, неминуче наявний елемент судового тлумачення, тобто є потреба в роз'ясненні нечітких норм або тих, що потребують пристосування до обставин, які змінюються. Аналогічну позицію викладено й в інших рішеннях

ЄСПЛ (наприклад: *mutatis mutandis* п. 49 рішення у справі «Газета «The Sunday Times» проти Сполученого Королівства (№ 1)» та п. 40 рішення у справі «Коккітакіс проти Греції»). Це підтверджує тезу, що функція здійснення правосуддя, закріплена за судами, полягає саме в подоланні тих сумнівів щодо тлумачення, що залишаються (наприклад: *mutatis mutandis* рішення ЄСПЛ у справі «Кантоні проти Франції») [174].

Зазначені положення поширюються і на КПК України, регламентуючи, що будь-яке втручання в права людини має ґрунтуватися на положеннях закону, а отже, відповідати принципу законності. Водночас законодавець, з огляду на зміст ч. 6 ст. 9 КПК України, цілком виправдано визнає неможливість передбачити в законі всі ймовірні ситуації, які виникають у практиці застосування певних законодавчих положень. У зв'язку з цим можна констатувати, що головна й принципова якісна відмінність чинного КПК України полягає в практичній можливості заповнювати законодавчі прогалини за рахунок судового тлумачення. Зокрема, шляхом застосування ст. 9 КПК України до нерегульованих або недостатньо врегульованих нормами КПК ситуацій надає таку змогу. Прикладом застосування цих положень процесуального закону, що є змістовним відображенням одного з аспектів реалізації принципу законності, цілком виправдано можна вважати деякі правові позиції, викладені в рекомендаційних роз'ясненнях Верховного Суду України, що мають вирішити крізь призму аналогії закону низку нерегульованих або неоднозначно врегульованих законом питань, що виникають під час здійснення кримінального провадження [174; 209].

Розглянемо детальніше зв'язок засади безпосередності дослідження показань, речей і документів із засадами гласності, диспозитивності, змагальності. Передусім слід зауважити, що всі ці елементи системи засад взаємопов'язані, оскільки визначають кримінальну процесуальну діяльність. Наприклад, не видається можливим винесення законного судового рішення в кримінальному провадженні про обвинувачення певної особи за ч. 1 ст. 115 КК України за відсутності прокурора, без фіксації судового засідання за допомогою

системи технічного фіксування судового процесу, узявши до уваги показання учасників, зафіксовані в протоколі допиту, позбавивши можливості обвинуваченого скористатися правом «останнього слова». Отже, засади гласності, диспозитивності, безпосередності та змагальності взаємопов'язані, і розглядати їх як окремі категорії кримінального провадження видається неприйнятним [40].

Суд не зможе усно заслухати показання сторін кримінального провадження без належного технічного запису і в журналі судового засідання. Відсутність такого в матеріалах кримінального провадження безумовно стане суттєвим порушенням вимог закону, а отже, процесуальною підставою скасування судового рішення. Тому взаємодія гласності та безпосередності не викликає сумнівів. Аналогічний зв'язок безпосередності притаманний і засадам диспозитивності й змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів, у доведенні перед судом їх переконливості. Диспозитивність дає змогу підозрюваному й іншим суб'єктам самостійно упорядковувати (регулювати) свої відносини, діяти на власний розсуд, обирати оптимальний варіант поведінки з погляду власних інтересів [23, с. 197]. Змагальність сторін у кримінальному процесі дає змогу підозрюваному в кримінальному провадженні доводити свою правову позицію, є гарантією ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого рішення. Це положення набуло актуальності у зв'язку з прийняттям нового КПК України й переходом України від інквізиційної (слідчо-розшукової) до змагальної моделі кримінального процесу. Сторона захисту й сторона обвинувачення мають рівні права на збирання та подання до суду доказів, клопотань, скарг, самостійно відстоювати свої правові позиції [40].

До основних процесуальних гарантій сторони захисту в кримінальному провадженні також належить право на справедливий розгляд і вирішення провадження в розумні строки незалежним та неупередженим судом, створеним на підставі закону (ч. 1 ст. 21 КПК України). Поняття справедливого розгляду потребує дотримання процесуальної рівності сторін у кримінальному

провадженні. Така рівність можлива тільки за умови змагальної побудови кримінального провадження, яка передбачає, що сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК України (ч. 2 ст. 22 КПК України). Гарантіями такої рівності є три основні процесуальні функції: обвинувачення, захисту та правосуддя; рівність процесуальних можливостей сторін обвинувачення і захисту щодо участі в процесі доказування. Під час визначення справедливості судового розгляду мають значення характер отриманих доказів і спосіб їх отримання, тобто їх належність і допустимість. Відповідно до ч. 1 ст. 87 КПК України, недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав і свобод людини [178].

Згідно з ч. 1 ст. 90 КПК України, рішення національного суду або міжнародної судової установи, яке набрало законної сили та встановлено порушення прав людини й основоположних свобод, гарантованих Конституцією України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою Україною, має преюдиціальне значення для суду, що вирішує питання про допустимість доказів [178].

Наступною важливою гарантією забезпечення прав підозрюваного є презумпція невинуватості, яка означає, що особу вважають невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення, і вона не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в порядку, передбаченому КПК України, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили (ч. 1 ст. 17 КПК України). Презумпція невинуватості як право підозрюваного вважатися невинуватим є основною гарантією діяльності сторони захисту, оскільки завдяки їй сторона обвинувачення суттєво

обмежується (хоча й формально) у реалізації права здійснювати обвинувальну діяльність [37, с. 65; 178].

Однак законодавче закріплення презумпції невинуватості як однієї із засад кримінального провадження не означає автоматичної реалізації як презумпції, так і пов'язаних із нею правових положень. Сучасні процесуалісти, констатуючи значення презумпції невинуватості для захисту прав і свобод особи в кримінальному провадженні, водночас не є одностайними щодо реалізації як цієї засади загалом, так й окремих положень, що витікають з її нормативного змісту. Зокрема, неоднозначним залишається питання про сутність і межі впливу презумпції невинуватості на кримінальне процесуальне доказування, що спричиняє певні проблеми для теоретичного й законодавчого уточнення мети та правил законодавчої діяльності. Дискусійним є питання щодо реалізації презумпції невинуватості в процедурах, що ґрунтуються на визнанні підозрюваним своєї вини. На жаль, практика правозастосування, пристосувавшись до нових правил кримінального провадження, водночас зберегла давні пріоритети й методи роботи, тому ефективність низки гарантій захисту особи від необґрунтованого обвинувачення невисока.

В Україні презумпцію невинуватості найчастіше порушують у трьох випадках: під час виголошення публічних заяв політиками та прокурорами про чийсь винуватість задовго до закінчення судового процесу, коли судові рішення, що не є обвинувальним вироком, відображає думку про винуватість особи, і під час затримання осіб, підозрюваних та/або обвинувачуваних у вчиненні злочину, й обрання щодо них запобіжного заходу. На жаль, наочним прикладом порушення презумпції невинуватості в Україні є публічні висловлювання про винуватість до завершення суду, а інколи – навіть і до пред'явлення офіційного обвинувачення. Слідчий або прокурор можуть бути на суб'єктивному рівні переконані в наявності вини обвинуваченої особи, і їхнє внутрішнє переконання не спростовує презумпції невинуватості [190; 304]. Однак висловлювати в ЗМІ думки й аргументи про винуватість особи є неприйнятним.

Інші засади, які ми не розглядали, також відіграють важливу роль у кримінальному провадженні, насамперед щодо охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, однак у зв'язку з обмеженим обсягом дослідження змоги детальніше їх висвітлити немає.

Найважливішою процесуальною гарантією сторони захисту в кримінальному провадженні є забезпечення права на захист. Це право є загальногалузевим і не може бути обмежене (ст. 64 Конституції України). Згідно з ч. 1 ст. 20 КПК України, підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає в наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати й подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК України [178].

Аналізуючи ст. 20 КПК України, яка закріплює одну з конституційних засад кримінального провадження – «Забезпечення права на захист», можна дійти висновку, що деякі її положення, на противагу ст. 21 КПК України 1960 року «Забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист», вдаліше відображають сутність цієї засади кримінального провадження [115, с. 22; 136].

По-перше, позитивним є факт визнання в ст. 20 КПК України засудженого та виправданого як осіб, що мають право на захист, і цей захист їм забезпечено з боку держави. З цього приводу слід зазначити про рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина А. П. Трояна щодо офіційного тлумачення положень ст. 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) № 9-рп/2012 від 12 квітня 2012 року. Конституційний Суд України вирішив: в аспекті конституційного звернення положення ст. 24 Конституції України стосовно рівності громадян у конституційних правах, свободах і перед законом у взаємозв'язку з положеннями ч. 1 ст. 55, п. 2 ч. 3 ст. 129 Основного Закону України щодо захисту судом прав і свобод людини й громадянина та рівності

всіх учасників судового процесу перед законом і судом слід розуміти так, що кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства, має гарантовані державою рівні права на захист прав і свобод у судовому порядку й на участь у розгляді своєї справи у визначеному процесуальним законом порядку в судах усіх юрисдикцій, спеціалізацій та інстанцій, зокрема й особа, яка засуджена та відбуває кримінальне покарання в установах виконання покарань [270]. По-друге, слід спрямувати увагу на закріплення в ч. 3 ст. 20 КПК України можливості надання підозрюваному, обвинуваченому безоплатної правової допомоги за рахунок держави. Важливими кроками в цьому напрямі є прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу», що створює реальні можливості отримання безоплатної вторинної правової допомоги (стосовно кримінального провадження) [115].

У науковій юридичній літературі цілком слушно зазначають, що участь захисника є важливою гарантією охорони прав і законних інтересів підозрюваного, щодо якого здійснюють кримінальне провадження. Тому КПК України обмежує коло осіб, які можуть бути захисниками, адвокатами, тобто особами, які мають свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю і виконують функцію захисту на професійних засадах [200, с. 95].

Слід зазначити, що КПК України встановлює єдиного суб'єкта, який у кримінальному провадженні має право бути захисником, – це адвокат (ст. 45 КПК України). Ця обставина має позитивне значення як для особи, яка потребує захисту, так і для кримінального провадження загалом. У юридичній літературі слушно зауважують, що саме в кримінальних провадженнях найчастіше трапляються різноманітні порушення прав людини, на стороні яких стоїть захисник. У таких провадженнях захист не може бути довіреним не спеціалісту [175, с. 13; 116].

Інші, зосереджуючи увагу на статусі саме адвоката, визнають, що єдиною, головною відмінністю адвокатури як суб'єкта надання правової допомоги є власний адвокатський статус, тобто сукупність передбачених законом прав, обов'язків і гарантій адвокатської діяльності. Цей особливий

статус має на меті забезпечити ефективність правової допомоги адвоката, порівняно з юридичними послугами, що надають в Україні інші суб'єкти [175, с. 14;115].

Одним зі спірних питань у чинному КПК України деякі науковці вважають нормативне закріплення кількісного обмеження захисників в одного підозрюваного в досудовому розслідуванні – до п'яти, й обґрунтовують це тим, що таким обмеженням звужується його право на захист, що суперечить вимогам Конституції України. Ми не поділяємо таку думку і вважаємо, що визначення законодавцем п'яти захисників у жодному разі не є обмеженням права на захист, а, навпаки, надає можливість обрати собі захисника та їх кількість; по-друге, таке обмеження є гарантією того, що розслідування та постановлення судового рішення не будуть затягувати захисники, як, наприклад, у разі вступу нового захисника – під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. Що більше захисників вступає в процес, то більше часу необхідно на ознайомлення їх з матеріалами кримінального провадження. Суд має право обмежити сторону захисту під час ознайомлення з матеріалами певними строками, однак на кожні такі процесуальні дії витрачають час у розслідуванні та постановленні судового рішення.

Під час опитування ми з'ясували, що збільшувати кількість захисників у кримінальному провадженні недоцільно (77 % слідчих, 86 % прокурорів, 68 % суддів, 31 % захисників). Про необхідність збільшення кількості захисників або їх необмеження зазначили 4 % слідчих, 11 % прокурорів, 10 % суддів, 69 % захисників (додатки Б, В, Г, Д). Інші не змогли відповісти на питання, а тому вбачається, що думку щодо збільшення (необмеження) захисників схвалюють лише захисники, сторона обвинувачення переважно не вважає це за необхідне, що видається цілком обґрунтованим.

Також одне з дискусійних питань полягає в тому, що слідчі вимагають, аби повноваження адвоката було підтверджено також витягом з Єдиного реєстру адвокатів України (ЄРАУ), хоча вимоги ст. 50 КПК України не

визначають це обов'язковим. Наявність такого витягу є необхідним підтверджувальним документом на підставі того, що ЄРАУ – це електронна база даних, яка містить відомості про чисельність і персональний склад адвокатів України, адвокатів іноземних держав, які, відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», набули права на зайняття адвокатською діяльністю, і про обрані адвокатами організаційні форми адвокатської діяльності. Одним із пунктів, що містить ЄРАУ, є інформація про зупинення, припинення або поновлення права на заняття адвокатською діяльністю, яку зазначають у хронологічній послідовності, вона не підлягає вилученню, крім випадків, передбачених Законом. Цей пункт є, на нашу думку, актуальним і необхідним саме під час допуску захисника в кримінальне провадження. Сторона захисту все одно здійснює перевірку захисника за ЄРАУ, саме з цього приводу передусім. На це затрачають час, якого й так замало, з огляду на навантаження слідчих у розслідуванні кримінальних проваджень. Зокрема, під час опитування слідчих з'ясовано, що в середньому в провадженні одного слідчого знаходиться 80–120 кримінальних проваджень. Кількість кримінальних проваджень залежить від місця роботи слідчого (місто/інший населений пункт); стажу роботи; тяжкості злочинів тощо (додаток Б).

Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до ЄРАУ або стосовно якого в цьому реєстрі містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю [133].

З метою розвантаження слідчих підрозділів (принаймні в цій частині роботи) вважаємо за необхідне доповнити ч. 1 ст. 50 КПК України «Підтвердження повноважень захисника» пунктом 3, виклавши її в такій редакції:

«1. Повноваження захисника на участь у кримінальному провадженні підтверджуються:

- 1) свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю;
- 2) ордером, договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги;

3) витягом з Єдиного реєстру адвокатів України (в частині інформації про зупинення, припинення або поновлення права на заняття адвокатською діяльністю)».

Таке доповнення вважаємо доцільним з огляду на те, що захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до ЄРАУ або стосовно якого у ЄРАУ містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю. Отже, недопуск такого захисника на етапі його вступу в кримінальне провадження є цілком виправданим й обґрунтованим.

Право на захисника як невід'ємна гарантія права на захист підозрюваного, передбачена ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року [170], а також ст. 5, 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [109], згідно з якими кожному заарештованому або затриманому повідомляють негайно причини арешту та пред'явлене обвинувачення, забезпечує право на невідкладне вирішення судом питання про законність затримання і справедливий публічний розгляд справи внаслідок надання можливості захищати себе особисто або за посередництва обраного ним захисника [134].

У Стандартах якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі, затверджених рішенням Ради адвокатів України від 17 грудня 2013 року [271], зазначено, що в разі призначення захисника в порядку ст. 53 КПК України він має переконатися, що раніше залучений захисник справді завчасно та належно був повідомлений про проведення цієї процесуальної дії, а також що процесуальна дія справді є невідкладною. У разі виявлення невідповідності цим вимогам захисник має заявити клопотання слідчому, прокурору, слідчому судді або суду про перенесення процесуальної дії у зв'язку з відсутністю таких обставин. У разі відхилення такого клопотання, захисник виконує обов'язки, покладені на нього ч. 3, 4 ст. 53 КПК України, за винятком випадків встановлення наявності конфлікту інтересів під час виконання цього доручення.

Найвищою формою захисту слід визнавати право на судовий захист, яке є гарантією щодо всіх конституційних прав і свобод. Воно становить сукупність юридичних можливостей особи щодо захисту її прав, свобод, законних інтересів, що здійснює незалежний та неупереджений суд, утворений відповідно до закону, у законодавчо закріпленій процедурі шляхом судового розгляду. Маючи поліструктурний характер, це право охоплює не лише право на звернення до суду, а й право на ефективне поновлення порушених прав і свобод шляхом здійснення правосуддя, яке природно відповідає вимогам справедливості [314, с. 30; 178].

У КПК України розширено можливості сторони захисту на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження не на момент його закінчення, а під час досудового розслідування. Наприклад, КПК України зобов'язує прокурора під час направлення свого клопотання на розгляд слідчому судді долучити клопотання, копії матеріалів досудового розслідування, які, на думку прокурора, зумовлюють правомірність його звернення до слідчого судді. Причому копії має бути вручено стороні захисту (ч. 4 ст. 152, ч. 4 ст. 157, ч. 7 ст. 173, ч. 2 ст. 184, ч. 3 ст. 200 КПК України тощо) [178].

Сторона захисту також має право оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК України (п. 16 ч. 3 ст. 42 КПК України).

Розглядаючи кримінальну процесуальну форму як гарантію охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, необхідно зазначити, що визнання недопустимими відомостей, отриманих унаслідок проведення з порушеннями процесуальних дій, становить одну з важливих гарантій досягнення завдань кримінального провадження. Після набрання чинності КПК України визначення поняття допустимості доказів, встановлення переліку істотних порушень прав людини й основоположних свобод, регламентації порядку визнання відомостей недопустимими актуальним залишається питання критеріїв встановлення допустимості доказів в умовах порушення процесуальної форми їх отримання в кримінальному провадженні.

Ми поділяємо думку Е. А. Меринова [165, с. 7] стосовно того, що нормативні критерії визнання доказів недопустимими в концептуальному аспекті ґрунтуються на ідеї пріоритету захисту прав особи й суспільства. Водночас необхідно зауважити, що розподіл порушень на види є умовним, тому окремі типові порушення можуть належати до різних груп, оскільки притаманні різним слідчим діям. Найточнішою видається така класифікація порушень кримінального процесуального законодавства, а отже, й підстав для визнання доказів недопустимими: 1) умовно-оцінні (малозначні, формальні), тобто такі, які хоча й знаходяться в причиново-наслідковому зв'язку з достовірністю доказів, однак не породжують у суб'єктів доказування непереборних сумнівів у їх достовірності й належності, а проведені додаткові перевірочні дії зможуть усунути сумніви в істинності отриманої інформації; 2) безумовні, які тягнуть визнання доказів недопустимими без будь-яких додаткових умов [312, с. 196].

Слід також зауважити про визнання доказів недопустимими в будь-якому разі у випадку порушення права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист. Крім того, слушно зазначає І. Давимука: «Якщо процесуальне порушення пов'язане з правом обвинуваченого на захист, то недопустимим повинен бути не тільки сам здобутий з порушенням цей доказ, а й інші, похідні від нього» [60, с. 91]. Це положення схвально сприймають у науковому середовищі [297, с. 16].

Наступною процесуальною гарантією охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного розглянемо діяльність учасників кримінального провадження (повноваження слідчого, прокурора, суду). Важливість інституту оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час досудового розслідування є однією з гарантій забезпечення конституційних прав і свобод підозрюваного під час досудового розслідування. Суб'єкт звернення має можливість невідкладно, але не пізніше ніж через 10 днів з моменту прийняття рішення, вчинення дії чи бездіяльності звернутися з відповідною скаргою до слідчого судді, який розгляне її в строк не пізніше ніж 72 год від часу її надходження до суду. Ухвала слідчого судді з цього питання

не підлягає апеляційному оскарженню, а тому в разі задоволення скарги право особи буде поновлено в максимально стислий строк. Предмет оскарження має нормативний характер, адже його закріплено в ст. 303 КПК України. Такий перелік у зазначеній статті рішень, дій чи виявів бездіяльності слідчого або прокурора, які можуть бути предметом оскарження до суду під час досудового розслідування, є вичерпним. Водночас застосування цих положень на практиці викликає певні питання [311].

Проблемними або до кінця не визначеними є питання щодо порядку подачі, вимог до форми та змісту скарги, поданої стороною захисту на незаконні рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора.

До внесення доповнень до ч. 1 ст. 303 КПК України деякі науковці вважали недоліком нормативного регулювання те, що в переліку цієї норми «відсутня вказівка про можливість оскаржити таку важливу процесуальну дію, як повідомлення про підозру. Хоча саме в цьому документі міститься правова підстава суттєвого обмеження конституційних прав і свобод підозрюваного» [325, с. 26; 158].

Слушно зазначали Л. Д. Удалова та Д. О. Савицький, що розгляд слідчим суддею скарги на рішення слідчого, прокурора про повідомлення особі про підозру також означатиме перевірку доказів ще до завершення досудового розслідування й визначатиме питання щодо її винуватості у вчиненні кримінального правопорушення до проведення судового розгляду. За такої регламентації буде порушено засаду презумпції невинуватості. «Розглядаючи під час досудового розслідування скарги на рішення слідчого та прокурора щодо повідомлення про підозру, слідчий суддя фактично виконуватиме не функцію судового контролю, а функцію судового розгляду» [305, с. 134]. Цю думку поділяють й інші науковці [149, с. 193; 158, с. 141].

Тому вважаємо, що необхідно виключити з ч. 1 ст. 303 КПК України п. 10, згідно з яким підозрюваний, його захисник чи законний представник можуть оскаржити слідчому судді повідомлення про підозру після спливу одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального

проступку або двох місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину, проте не пізніше ніж після закриття прокурором кримінального провадження або звернення до суду з обвинувальним актом.

Також важливою процесуальною гарантією прав підозрюваного є дотримання процесуальних строків у кримінальному провадженні. Під час кримінального провадження реалізація прав й обов'язків його учасниками відбувається у відповідному часовому проміжку. Законодавець встановив засоби захисту законних прав й інтересів особи від вчиненого щодо неї злочину. Серед переліку цих засобів є можливість початку кримінального провадження та проведення досудового розслідування, яке повинно бути здійснено в розумні строки без невинновданого зволікання [241].

Вимога дотримання встановлених процесуальних строків стосується всіх учасників кримінального провадження. Тому й проблема порушення процесуальних строків була завжди, і в різні періоди вона була пов'язана з наявністю значної кількості причин, які на це впливали. Зокрема, це і фахова підготовка слідчих, прокурорів і суддів, умови їх праці, значний обсяг роботи тощо. В умовах сьогодення реальними причинами недотримання розумних строків під час розгляду справ у судах, поряд з таким критерієм, як поведінка учасників кримінального провадження, є проблеми матеріального, технічного забезпечення, належної професійної підготовки суддів тощо. Навмисне порушення процесуальних строків чи несумлінність, які спричинили несвоєчасний розгляд і затягування під час розгляду справ й істотно обмежили права та законні інтереси громадян, слід розглядати, з огляду на конкретні обставини, як неналежне виконання професійних обов'язків. Однак на всю цю ситуацію впливає відсутність передбаченої в законі відповідальності за порушення процесуальних строків. Розв'язати проблему порушення процесуальних строків можливо тільки за умови врахування всього комплексу наявних проблем і поступового їх усунення [241].

Наступна процесуальна гарантія – процесуальні санкції. Основою поділу кримінальних процесуальних санкцій є їх галузева приналежність. Дослідник

А. І. Столмаков розділив їх на: 1) кримінальні процесуальні; 2) кримінально-правові; 3) адміністративні; 4) цивільно-правові; 4) дисциплінарні [273, с. 43]. Інші науковці сприйняли таку класифікацію [248].

Кримінально-правові санкції застосовують за порушення найважливіших вимог кримінальних процесуальних норм у разі вчинення злочину, предметно пов'язаного з кримінальним провадженням. Тому закономірно, що застосування кримінально-правових санкцій поєднане із застосуванням кримінальних процесуальних санкцій. Це зумовлено необхідністю посиленого правового захисту кримінальної процесуальної діяльності, її винятковим соціальним значенням. Наприклад, ухвалення завідомо неправосудного вироку тягне застосування відповідних кримінальних правових санкцій, передбачених ст. 375 КК України. Одночасно з ними реалізується і кримінальна процесуальна правовідновлювальна санкція у вигляді скасування неправосудного обвинувального вироку в порядку відновлення провадження за нововиявленими обставинами. Застосування в кримінальному процесуальному праві адміністративних санкцій можна пояснити їх універсальним характером, спрямованим на захист від порушень процесуальної діяльності різної галузевої приналежності. Їх реалізація ґрунтується на кримінальному процесуальному правопорушенні, яке тягне адміністративну відповідальність. Такі санкції застосовує тільки суд і в особливому порядку [248].

Учені М. А. Громов, С. А. Полунін адміністративно-правовими санкціями вважають адміністративно-правові штрафи й інші стягнення. Водночас до штрафних адміністративних санкцій ці вчені також відносять стягнення в дохід держави застави як запобіжного заходу в разі ухилення підозрюваного від слідства [51, с. 53]. Ми не поділяємо такого твердження, адже наведений ними приклад (як обов'язок підозрюваного не ухилятися від явки до слідчого, так і санкцію за його порушення) закріплено виключно в КПК України, а не в законодавстві про адміністративні правопорушення [248].

Дисциплінарні санкції можуть поєднуватися з процесуальними, наприклад, під час усунення слідчого, прокурора або захисника від подальшої

участі в провадженні. Вони знаходяться за межами кримінального процесуального права. Підстави й порядок застосування дисциплінарної відповідальності щодо адвокатів, органів розслідування, прокуратури й суду закріплено в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Дисциплінарному статуті прокуратури України, Законі України «Про судоустрій та статус суддів». Норми кримінального процесуального права охороняє також цивільно-правова правовідновлювальна санкція у вигляді обов'язку відшкодувати шкоду, заподіяну громадянину незаконними діями органів слідства, прокуратури й суду. Утім застосування цього виду санкцій відбувається поза сферою кримінальних процесуальних правовідносин, про що ми вже зазначали вище стосовно дисциплінарних санкцій [248].

Отже, обґрунтованим видається висновок про те, що спільне функціонування кримінальних процесуальних санкцій і санкцій матеріальних норм (кумуляція санкцій) створює надійніші гарантії законності кримінального провадження [248, с. 196].

На думку О. Сопронюка, наукова класифікація кримінальних процесуальних норм повинна вибудовуватися на загальнотеоретичному правовому підході. За способом реагування на правопорушення кримінальні процесуальні санкції необхідно змістовно та структурно поділяти на такі види: 1) правовідновлювальні: скасування або зміна незаконних процесуальних актів; примусове виконання обов'язку; відшкодування (компенсація) шкоди в кримінальному провадженні (у межах глави 9 КПК України); 2) каральні: позбавлення або обмеження прав учасників провадження; накладення грошових стягнень. За галузевою приналежністю кримінальні процесуальні санкції диференційовано на: 1) кримінально-процесуальні; 2) кримінально-правові; 3) адміністративні; 4) цивільно-правові; 5) дисциплінарні. За загальним правилом, за одне й те саме правопорушення не може бути застосовано більше ніж одну каральну санкцію. Однак особливість кримінальних процесуальних каральних санкцій полягає в можливості їх поєднання із санкціями того самого виду іншої галузевої приналежності. Спільне функціонування кримінальних

процесуальних санкцій та санкцій матеріальних норм (кумуляція санкцій) створює надійніші гарантії законності процесуальної діяльності. За ступенем визначеності кримінальні процесуальні санкції поділяють на: 1) абсолютно визначені; 2) відносно визначені; 3) альтернативні. За суб'єктом застосування санкції поділяють на: 1) санкції, що застосовують посадові особи, які є суб'єктами кримінальних процесуальних правовідносин; 2) санкції, що застосовують суб'єкти інших правовідносин. Останню групу застосовують поза кримінальним провадженням [248]. Ми вважаємо обґрунтованою таку класифікацію.

Отже, процесуальні гарантії діють і в тих випадках, коли процесуальні права підозрюваного не було реалізовано. Тому гарантіями захисту прав і законних інтересів підозрюваного є не власне суб'єктивні права, а спеціально закріплені в законі правові вимоги, призначення та мета яких полягає в охороні прав і законних інтересів. Оскільки суб'єктивні права підозрюваного розширюються та набувають глибшого змісту, необхідно також розширювати їх процесуальні гарантії [237, с. 96–99].

З огляду на це, процесуальні гарантії захисту прав і свобод підозрюваного необхідно поділити на майнові й немайнові.

Головними завданнями гарантій майнових і немайнових прав підозрюваного є: 1) забезпечення реалізації підозрюваним своїх прав; 2) сприяння запобіганню та усунення посягань на порушення прав підозрюваного; 3) захист підозрюваним своїх прав від посягань. Предметом гарантій прав підозрюваного є те, що підлягає забезпеченню завдяки дії таких гарантій. До цього предмета належать: 1) участь у відносинах, що виникають у зв'язку з реалізацією підозрюваним своїх прав (зокрема майнових і немайнових) та законних інтересів; 2) захист підозрюваним своїх прав і законних інтересів від незаконних дій органів досудового розслідування. Зазначимо, що предмет визначає і сам зміст цих гарантій [157, с. 133].

Процесуальні гарантії охорони прав сторони захисту кримінального провадження становлять різні за своїм конкретним змістом засоби і в

сукупності своїй забезпечують учасникам кримінального провадження, що належать до неї, можливість реалізувати надані їм права. КПК України встановив не тільки гарантії прав учасників кримінального провадження зі сторони захисту, а й процесуальний механізм, що забезпечує реалізацію цих гарантії. Цей механізм охоплює систему процесуальних норм, які спрямовані на досягнення завдань кримінального провадження [119; 178].

Процесуальні гарантії є встановленими законодавством засобами, що забезпечують реальну можливість здійснювати права, втілювати в життя законні інтереси, охороняти їх від порушень, а в необхідних випадках також сприяють поновленню порушених прав і законних інтересів. Відмітна особливість процесуальних гарантії полягає в тому, що вони завжди є лише засобами, що забезпечують реалізацію суб'єктивних прав підозрюваного й діють навіть тоді, коли він відмовився від використання своїх прав, а також у разі їх порушення. Наприклад, у процесі досудового розслідування підозрюваний не бажає використовувати своє право подавати докази, однак це не означає, що зазначені докази не буде досліджено, оскільки виявляти й збирати їх – це за будь-яких умов обов'язки не підозрюваного, а слідчого чи прокурора [157, с. 132].

Висновки до розділу 2

1. З огляду на проблему охорони прав і свобод підозрюваного на стадії досудового розслідування, як кримінальні процесуальні гарантії прав підозрюваного під час застосування тримання під вартою виокремлено п'ять видів засобів: 1) права підозрюваного, що можуть бути гарантіями інших його прав (право підозрюваного знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, є гарантією права збирати й подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази, оскільки останнє може бути реалізовано за умови, що особа вже знає про висунуту посадовими особами

щодо неї підозру у вчиненні кримінального правопорушення); 2) повноваження слідчого з охорони та захисту прав підозрюваного (обов'язок слідчого роз'яснити підозрюваному його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника закріплено в ст. 20 КПК України); 3) діяльність захисника та законного представника щодо забезпечення прав підозрюваного (ці учасники процесу вповноважені здійснювати захист підозрюваного, оскільки підозрюваний не може протистояти слідчому в аналізі доказів, аргументації своєї позиції, не здатний реально використовувати свої права, та єдиним засобом захисту прав і законних інтересів підозрюваного є допомога сторонньої особи, яка має спеціальні знання та навички. Уся діяльність зазначених суб'єктів спрямована на надання правової допомоги особі, участь у процесі доказування та захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваного – ст. 46–48, 52, 53, 174, 201, п. 2 ч. 3 ст. 295, ст. 303 КПК України тощо); 4) прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва за дотриманням прав підозрюваного (повноваження, пов'язані із забезпеченням законності досудового розслідування, зокрема забезпечувати вимоги закону стосовно дотримання розумних строків під час досудового розслідування, брати участь у проведенні слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, скасовувати незаконні й необґрунтовані постанови слідчих – ч. 1–3 ст. 28, п. 7, 8, 10, 12 ч. 2 ст. 36, ст. 220, ч. 3 ст. 246 КПК України; накази Генеральної прокуратури України (2019-го та 2020 року); 5) судовий контроль за дотриманням прав підозрюваного (здійснює слідчий суддя відповідно до ст. 225, 234, 237, 240, ч. 3 ст. 245, ч. 1 ст. 257, ст. 260–264, 267–270 КПК України. Такий контроль на стадії досудового розслідування має гарантійний правоохоронний характер як стосовно підозрюваного, так і щодо правосуддя в кримінальних провадженнях, оскільки має на меті не допустити незаконне обмеження конституційних прав підозрюваного, а в разі необхідності – швидко й ефективно їх поновити).

2. У разі застосування до підозрюваних запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є обґрунтування прийняття такого рішення виключно тяжкістю покарання, яке могло бути призначене підозрюваному в разі визнання

його винуватим у вчиненні кримінального правопорушення без належного з'ясування наявності в кримінальному правопорушенні принаймні одного з ризиків, передбачених ст. 177 КПК України (63 % кримінальних проваджень). Встановлено, що в 43 % клопотаннях про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слідчий, прокурор не зазначають точну інформацію щодо даних про особу, щодо якої подають таке клопотання (неправильна адреса місця перебування, помилкові дані про прізвище, ім'я та по батькові тощо) (42 %); не висвітлено обставини та не підтверджено факти необхідності застосування до осіб запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (31 %); не долучено копії матеріалів кримінального провадження, які мають істотне значення під час розгляду клопотання та можуть суттєво вплинути на висновки слідчого судді, що є перешкодою для повного, усебічного й об'єктивного розгляду таких клопотань (27 %).

3. Процесуальні гарантії забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного в змагальному кримінальному провадженні відображено за класифікацією процесуального статусу підозрюваного: права, обов'язки підозрюваного; засади кримінального провадження; кримінально-процесуальна форма; повноваження слідчого, прокурора, суду; процесуальні строки; процесуальні санкції.

4. Доведено, що процесуальні гарантії діють і тоді, коли процесуальні права підозрюваного не було реалізовано. Гарантіями захисту прав і законних інтересів підозрюваного є не суб'єктивні права, а спеціально закріплені в законі правові вимоги, призначення та мета яких полягає в охороні прав і законних інтересів. З огляду на це, процесуальні гарантії захисту прав і свобод підозрюваного необхідно поділити на майнові та немайнові. Головними завданнями таких гарантій прав підозрюваного є: 1) забезпечення їх реалізації; 2) сприяння запобіганню та усунення посягань на їх порушення; 3) їх захист від посягань. Предмет: 1) участь у відносинах, що виникають у зв'язку з реалізацією підозрюваним своїх прав і законних інтересів; 2) захист підозрюваним своїх прав і законних інтересів від незаконних дій органів досудового розслідування.

РОЗДІЛ 3

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ ОХОРОНИ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ПІД ЧАС ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

3.1. Практика Європейського суду з прав людини під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою

Євроінтеграційний вектор поступу України зобов'язує не лише встановлення світових стандартів демократичного розвитку, проголошення прав і свобод людини, а й створення системи їх надійної реалізації, охорони та захисту. Останніми роками зміни суспільної свідомості позначилися на вимогах громадян до діяльності держави й насамперед, згідно з Конституцією України, до утвердження та забезпечення їхніх прав і свобод (ч. 2 ст. 3). Нині люди повинні користуватися своїми правами та свободами як у повсякденному житті, так і під час залучення чи допуску до кримінального провадження. Слід зазначити, що це природне прагнення людини – захистити свої права і законні інтереси, домогтися становлення суспільства, що ґрунтується на принципах справедливості й законності, прийняття законів, які забезпечували б їхні потреби. Не є винятком і наше суспільство, у якому вагоме значення має юридичний механізм забезпечення конституційних прав громадян [179].

У ч. 2 ст. 8 КПК України встановлено, що принцип верховенства права в кримінальному провадженні застосовують з огляду на практику ЄСПЛ, а ч. 5 ст. 9 КПК України передбачає, що кримінальне процесуальне законодавство застосовують відповідно до практики ЄСПЛ [133].

Відповідно до абз. 3 п. 12 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя» від

19 грудня 2014 року № 13, з огляду на те, що Україна визнає юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції, застосування судами цієї Конвенції має відбуватися з обов'язковим урахуванням практики Європейського суду з прав людини не тільки щодо України, а й щодо інших держав [215].

У зв'язку із запровадженням обов'язковості врахування практики ЄСПЛ у кримінальному судочинстві (ст. 8 КПК України) особливої важливості в контексті повноцінного розкриття особливостей захисту прав підозрюваного при затриманні та взятті під варту має аналіз практики ЄСПЛ з питань застосування цих заходів забезпечення кримінального провадження та реалізації права на захист.

Думки вчених з приводу місця рішень ЄСПЛ у національному законодавстві розділилися. Зокрема, досліджуючи вплив діяльності ЄСПЛ на формування національних правозахисних систем і дотримання державами стандартів захисту прав людини, В. А. Капустинський вважає, що за своїм характером рішення ЄСПЛ є унікальним механізмом дії загальноєвропейського наддержавного судового захисту прав людини. Свою позицію вчений обґрунтовує тим, що ЄСПЛ має специфічну структуру, а також порядок прийняття та розгляду заяв [94, с. 15; 61].

На думку М. В. Кравчука й Т. І. Тиханського, рішення ЄСПЛ є «правоконкретизаційними прецедентами», що уособлюють як прецедент, так і правозастосовну практику [123]. Натомість Д. В. Кухнюк обстоює позицію, відповідно до якої зазначені рішення є судовими прецедентами [139, с. 5]. Однак, якщо вважати слушною позицію Д. В. Кухнюка, постає питання щодо можливості та законності застосування рішень ЄСПЛ як джерела кримінального процесуального права. По-перше, судовий прецедент не є частиною системи національного законодавства, по-друге, відповідно до ч. 2 ст. 1 КПК України, кримінальне процесуальне законодавство України охоплює відповідні положення Конституції України, міжнародних договорів (за умови надання згоди на їх обов'язковість Верховною Радою України), КПК України й

інших законів України. Судового прецеденту серед зазначених джерел права немає. Водночас у ч. 5 ст. 9 КПК України законодавець закріпив, що застосування кримінального процесуального законодавства України відбувається на підставі практики ЄСПЛ [61].

З огляду на викладене, слід зазначити, що основними проблемами, які призводять до констатації ЄСПЛ порушень Україною положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і Протоколів до неї, що є частиною національного законодавства України, у частині тримання під вартою, є такі: неналежне поводження з особою, яка перебуває під контролем держави (у місцях досудового тримання під вартою або в місцях виконання покарань); неналежні матеріально-побутові умови тримання осіб, які перебувають у місцях досудового тримання під вартою або в місцях виконання покарань, а також ненадання зазначеній категорії осіб адекватної медичної допомоги; недоліки законодавства та судової практики, які призводять до тримання особи під вартою без належної законної підстави; необґрунтовано довге тримання під вартою тощо. Тобто в цьому випадку ЄСПЛ засвідчував порушення ст. 3 Конвенції, у якій встановлено, що нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню [61].

Підставами для обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є:

- обґрунтована підозра у вчиненні правопорушення;
- наявність конкретних фактичних і правових підстав.

Проблема кримінального судочинства – розмежування різних ступенів підозри. Припущення, навіть добросовісне, не є достатнім «обґрунтуванням» підозри, так само як і загальна негативна характеристика особи.

Пункт 3 ст. 5 Конвенції є частиною національного законодавства України, відповідно до ст. 9 Конституції України, як чинний міжнародний договір, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України [109], передбачає обов'язковий судовий контроль. Принцип такого положення зумовлений

особливою незахищеністю людини, заарештованої за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, і можливістю державних органів «сфабрикувати заднім числом» обґрунтування арешту й затримання, наприклад, примусивши затриманого зізнатися у вчиненні злочину.

Підстави для тримання під вартою як запобіжного заходу мають бути:

- відповідні;
- достатні:

Якщо держава не наведе «відповідних і достатніх» підстав для тримання під вартою обвинуваченої в правопорушенні особи, така особа завжди має бути звільнена після затримання та перебувати на волі до початку судового розгляду її справи (класичні прецеденти – рішення у справах «Вемгофф проти Німеччини» (*Wemhoff v. Germany*) від 27 червня 1968 року, серія А, № 7, п. 12, та «Ягчі і Саргін проти Туреччини» (*Yagci and Sargin v. Turkey*) від 8 червня 1995 року, серія А, № 319-А, п. 52) [303].

Ризик переховування підозрюваного від правосуддя не можна оцінювати виключно на підставі суворості можливого судового вироку; це слід здійснювати з огляду на низку інших відповідних фактів, які можуть або підтверджувати існування такого ризику, або свідчити про такий його незначний ступінь, який не може слугувати підставою для запобіжного ув'язнення. У цьому контексті слід ураховувати, зокрема, особу обвинуваченого, його моральні переконання, майнове становище та зв'язки з державою, у якій він зазнає судового переслідування, а також міжнародні контакти (рішення у справі «W. проти Швейцарії» від 26 січня 1993 року, серія А, № 254-А, п. 33) [303].

Ще однією проблемою з погляду відповідності вимогам закону є тримання під вартою особи без відповідної реєстрації. На такому порушенні ЄСПЛ акцентував увагу неодноразово, констатуючи порушення державними органами України положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, у справі «Гриненко проти України» ЄСПЛ встановив, що 20 листопада 2004 року близько 23 год 00 хв заявника затримали

працівники міліції та доставили до районного відділу. Жодних процесуальних документів про затримання заявника не склали. 21 листопада 2004 року заявника допитали як свідка, і тільки 21 листопада 2004 року о 13 год 30 хв слідчий склав протокол затримання заявника. Отже, ЄСПЛ констатував порушення пп. «с» п.1 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [257; 61].

Слід також зауважити, що в Конвенції немає положення, яке надавало б право правоохоронним органам затримувати особу на підставі протоколу затримання. Єдиним документом, що надає законні підстави для обмеження прав і свобод особи, є рішення суду. У зв'язку з тим, що в кримінальному процесуальному законодавстві України наявне положення, яке дозволяє здійснювати затримання особи на строк до 72 год без ухвали слідчого судді, а лише на підставі протоколу затримання, складеного уповноваженою службовою особою, ЄСПЛ неодноразово привертав увагу до порушення в такому випадку права особи на законний арешт [61, с. 198–199].

У прецедентній практиці ЄСПЛ сформовано певні вказівки щодо забезпечення належного судового контролю за взяттям і триманням під вартою в контексті захисту особи від свавільного арешту.

Зокрема, ЄСПЛ засвідчує обов'язковість обґрунтування судових рішень, якими надано дозвіл на застосування досліджуваного запобіжного заходу. Зокрема, у п. 67 справи «Солдатенко проти України» Суд зазначає, що відсутність будь-яких підстав, наведених судовими органами у своїх рішеннях, які надають дозвіл на затримання на тривалий проміжок часу, може бути не сумісним із принципом захисту від свавілля, закріпленого в п. 1 ст. 5 [262]. У п. 60 справи «Боротюк проти України» Суд акцентує на тому, що національні судові органи повинні дослідити всі факти «за» і «проти» наявності реального суспільного інтересу, який, за належного врахування принципу презумпції невинуватості, виправдовує відступ від вимоги забезпечення поваги до особистої свободи, і викласти ці міркування у своїх рішеннях, якими вони відмовляють у задоволенні клопотання про звільнення [253].

Стосовно судового контролю за законністю тримання під вартою ЄСПЛ у п. 105 справи «Геращенко проти України» зауважує, що п. 4 ст. 5 Конвенції забезпечує заарештованим чи затриманим особам право на перегляд матеріально-правових і процесуальних умов, які з позицій Конвенції є суттєвими для забезпечення «законності» позбавлення свободи. Це означає, що компетентний суд має перевірити не лише дотримання процесуальних вимог національного законодавства, а й обґрунтованість підозри, яка стала підставою для затримання, а також мети, з якою застосовували затримання та подальше тримання під вартою [255]. Проте, відповідно до чинного КПК України, не завжди гарантовано подальший судовий контроль за законністю проведення строків тримання під вартою. Зокрема, ЄСПЛ у справі «Чанєв проти України» зазначає, що КПК України, на відміну від звіту Уряду Комітетові міністрів, чітко й точно не врегульовує питання стосовно тримання особи під вартою в період після закінчення досудового розслідування та до початку судового розгляду. Отже, ч. 3 ст. 331 КПК України передбачає, що суд першої інстанції має двомісячний строк для вирішення питання щодо продовження тримання обвинуваченого під вартою, навіть якщо вже закінчився строк дії попередньої ухвали про тримання під вартою, постановленої слідчим суддею, як це відбулося в цій справі [266]. Таке положення вітчизняного кримінального процесуального законодавства, на думку ЄСПЛ, є порушенням п. 1 ст. 5 Конвенції [107].

Суд зазначає, що прийняти обґрунтоване рішення щодо застосування досліджуваного запобіжного заходу можливо лише за умови надання сторонам кримінального провадження рівних можливостей щодо самостійного обстоювання їхніх правових позицій перед судом, тобто суд акцентує на забезпеченні присутності підозрюваного, обвинуваченого під час вирішення питання щодо взяття та тримання під вартою. Зокрема, у п. 277 справи «Тимошенко проти України» ЄСПЛ констатує, що одне з призначень ухвалення обґрунтованого рішення з цього питання полягає в тому, щоб продемонструвати сторонам, що їхні позиції було враховано. Хоча ст. 5

Конвенції не покладає на суддю, що здійснює перегляд законності взяття особи під варту, зобов'язання розглядати кожен аргумент, що міститься в клопотаннях апелянта, її гарантії будуть позбавлені сутності, якщо суддя, ґрунтуючись на національному законодавстві та судовій практиці, поводитиметься з конкретними фактами, на які посилається затримана особа, як із несуттєвими або ігноруватиме їх, що може поставити під сумнів «законність» позбавлення свободи [263]. У п. 92 справи «Басюк проти України» Суд зазначає, що відмова в клопотанні про присутність у засіданні суду касаційної інстанції 10 серпня 2014 року позбавила заявницю ефективного контролю за законністю її тримання під вартою, як того вимагає п. 4 ст. 5 Конвенції [251]. Слід зауважити, що КПК України гарантує право підозрюваному бути присутнім під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу, крім випадків, передбачених ч. 6 ст. 193 КПК України. Однак зі змісту ст. 199 КПК України вбачається, що невирішеним є питання участі підозрюваного під час розгляду клопотання про продовження строку тримання під вартою.

Не вимагається, щоб перегляд за п. 4 ст. 5 Конвенції був автоматичним, однак краще, щоб особа мала можливість самостійно порушити провадження щодо перегляду (рішення у справах «De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium»; «Keus проти Нідерландів» (Keus v. the Netherlands» від 25 жовтня 1990 року, серія А № 185-С, заява № 12228/86) [303, с. 122–123].

Відповідно до КПК України, в ухвалі слідчого судді, суду про продовження строку тримання під вартою має бути обґрунтовано, як обставини, що свідчать про наявність зазначених ризиків, виправдовують тримання особи під вартою. З огляду на правові позиції ЄСПЛ, неналежне мотивування рішень про продовження строків тримання під вартою є системною проблемою, яка призводить до порушення п. 3 ст. 5 Конвенції. Судді вказують у своїх рішеннях однакові підстави протягом усього періоду тримання особи під вартою тоді, коли судді повинні наводити додаткові мотиви для обґрунтування необхідності збереження цього запобіжного заходу. На цих обставинах акцентує ЄСПЛ у рішенні у справі «Ткачов проти України» від 13 грудня 2007 року, у якому

констатував, що судові рішення про продовження строку тримання обвинуваченого під вартою не містило жодної підстави продовження цього строку, у зв'язку з чим ЄСПЛ не зміг оцінити, чи продовжували діяти ризики втечі заявника, які були на момент обрання такого запобіжного заходу, і чи продовжували вони виправдовувати позбавлення заявника свободи протягом усього періоду тримання його під вартою. ЄСПЛ дійшов висновку, що підстави продовження строку тримання обвинуваченого під вартою не були «відповідними і достатніми», а тому й констатував порушення п. 3 ст. 5 Конвенції [264].

Слід зазначити, що ні міжнародно-правові акти, ні практика ЄСПЛ не визначають, який строк тримання під вартою необхідно вважати розумним, лише зауважено, що він має бути обґрунтованим. Наприклад, ЄСПЛ у п. 266 справи «Тимошенко проти України» вказує, що обґрунтування будь-якого періоду позбавлення свободи – незалежно від того, наскільки нетривалим він є, – повинно бути переконливо доведене державними органами [263]. У п. 45 справи «Ткачов проти України» Суд повторює, що національні суди повинні передусім забезпечувати, щоб у конкретній справі запобіжне ув'язнення обвинуваченого не перевищувало розумний строк. Для цього вони повинні, ураховуючи принцип презумпції невинуватості, дослідити всі обставини справи, які можуть підтвердити або спростувати наявність суспільної потреби, що виправдовує відхилення від вимоги щодо поваги до свободи особи, і зазначити про це у своїх рішеннях про продовження строку тримання під вартою [264]. Водночас ЄСПЛ зазначає, що підстави, якими керувалися національні суди під час надання дозволу на взяття особу під варту, є недостатніми для обґрунтування судового рішення про подальше продовження строку тримання під вартою. Зокрема, у п. 41 справи «Сергій Волосюк проти України» Суд зауважує, що протягом усього часу тримання заявника під вартою єдиною підставою для обрання та продовження цього запобіжного заходу була тяжкість злочину, у якому підозрювали заявника. Однак зі спливом певного часу ця підстава вже не могла бути достатньою для виправдання

тривалого попереднього ув'язнення, і судові органи повинні були визначити інші підстави й чітко назвати їх, умотивовуючи свої рішення [64]. Своєю чергою КПК України в ст. 197 визначає максимальний строк тримання під вартою (щоправда, лише для стадії досудового розслідування). Натомість таке законодавче визначення строків, як і їх дотримання в практиці правозастосування, ще не гарантує відповідність міжнародному стандарту тримання під вартою протягом розумного строку в контексті практики ЄСПЛ. Зокрема, у п. 150 справи «Чумак проти України» Суд зазначив, що той факт, що максимального строку, передбаченого національним законодавством, не було перевищено, не може мати вирішальне значення для оцінки ЄСПЛ виправданості строку тримання під вартою [267; 107].

Суд орієнтує національні суди під час прийняття рішення про продовження тримання під вартою розглянути альтернативні засоби забезпечення явки особи до суду. У рішенні у справі «Цигоній проти України» від 24 листопада 2011 року ЄСПЛ встановив порушення п. 3 ст. 5 Конвенції у зв'язку з тим, що рішення судів про продовження строку тримання під вартою не містили належних і достатніх підстав для такого тримання, національні суди не розглянули жодних альтернативних триманням під вартою запобіжних заходів [303]. Те саме стосується і справи «Третьяков проти України» від 29 вересня 2011 року [330].

У рішенні в справі «Гарькавий проти України» від 18 лютого 2020 року ЄСПЛ встановив, що особа не може бути позбавлена або не може позбавлятися свободи, крім випадків, встановлених у п. 1 ст. 5 Конвенції. Цей перелік винятків є вичерпним, і лише вузьке тлумачення цих винятків відповідає завданням цього положення, а саме гарантувати, що нікого не буде свавільно позбавлено свободи. Отже, право на свободу й особисту недоторканість не є абсолютним і може бути обмежене, проте тільки на підставах і в порядку, які чітко визначені в законі [328].

У справі «Корнійкова проти України» ЄСПЛ встановив порушення пп. «с» п. 1 ст. 5 Конвенції, з огляду на те, що в протоколі затримання заявниці

не було наведено чітких підстав для такого затримання, а зазначені в ньому посилення були стандартними й не були проаналізовані в контексті обставин конкретної справи заявниці. Цим рішенням встановлено й порушення п. 1 та 3 ст. 5 Конвенції, з огляду на необґрунтованість постанови Дзержинського районного суду м. Харкова від 21 березня 2012 року про обрання заявниці запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, оскільки під час її постановлення не було належно враховано стан здоров'я заявниці й те, що вона була неповнолітньою, а відповідно до чинного законодавства до неповнолітніх такий запобіжний захід міг бути застосований лише у виняткових випадках [329].

На неприйнятність свавільного взяття та тримання під вартою акцентовано також у п. 62 справи «Луценко проти України», у якому зазначено, що будь-яке свавільне тримання під вартою не може відповідати п. 1 ст. 5 Конвенції. У цьому контексті термін «свавільність» є ширшим, ніж лише невідповідність національному законодавству. Як наслідок, законне позбавлення свободи за національним законодавством усе одно може бути свавільним, а отже, може порушувати Конвенцію, зокрема, коли з боку державних органів було вчинено недобросовісність або введення в оману [260]. Необхідно акцентувати на позиції ЄСПЛ щодо правової визначеності порядку тримання під вартою, яка була висвітлено в п. 125 справи «Грабовський проти України». Зокрема, Суд вказує на важливість того, щоб умови позбавлення волі, які містяться в національному законодавстві, були чітко визначені, а також щоб можливо було передбачити застосування законодавства, тобто щоб національне законодавство відповідало встановленому Конвенцією стандарту «законності» (стандарту, що вимагає, щоб законодавство було точним, щоб дати змогу приватній особі, якщо буде необхідно, після відповідних консультацій, передбачати в розумних межах наслідки, до яких може привести конкретне діяння) [256; 107].

У прецедентній практиці ЄСПЛ детальніше окреслено вимоги щодо зазначеного міжнародного стандарту тримання під вартою. Зокрема, зауважено,

що застосування досліджуваного запобіжного заходу можливе лише за наявності достатніх підстав для обмеження права на свободу й особисту недоторканість. У п. 61 справи «Руслан Яковенко проти України» ЄСПЛ зазначає: щоб тримання під вартою не було свавільним, необхідним є дотримання пропорційності між наведеною підставою тримання під вартою та власне триманням під вартою (урахування можливого покарання, яке загрожує особі) [261]. У п. 58 справи «Щербакова проти України» ЄСПЛ вказує, що особа, обвинувачена у вчиненні правопорушення, має завжди звільнитися до суду, крім випадків, коли держава може пред'явити «відповідні й достатні» підстави на виправдання продовженого тримання під вартою [268]. Вимога щодо тримання під вартою лише за наявності для цього підстав була врахована нашим законодавцем і відображена у ст. 177, 183 та 194 КПК України, відповідно до яких прокурор має довести необхідність тримання під вартою, а суд, з огляду на спростовну презумпцію не на користь застосування заходів забезпечення кримінального провадження [41, с. 85], на підставі принципу змагальності повинен встановити відповідні й достатні підстави для застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою [107, с. 54].

Отже, Конвенція, а також ухвалені на її підставі рішення ЄСПЛ містять стандарти, що забезпечують захист прав і свобод людини в кримінальному процесі. Такі положення є обов'язковими для виконання національними компетентними органами під час кримінального судочинства. Слід зауважити, що КПК України 1960 року не відповідав європейським стандартам дотримання прав, оскільки в судовому процесі переважало тотальне заперечення їх самостійного юридичного значення. З огляду на інтеграцію України до європейської спільноти, де діють давні правові традиції дотримання прав людини, питання щодо європейських стандартів у кримінальному процесі, у якому права людини зазнають найсуттєвіших обмежень, украй актуальне. Україна, ратифікувавши 17 липня 1997 року Конвенцію, визнала обов'язковість юрисдикції ЄСПЛ [109].

Однак, якщо порівняти українське законодавство та практику ЄСПЛ, можна дійти висновку не лише про відставання національного законодавства від міжнародних стандартів, а й про брак дієвого механізму забезпечення навіть закріплених у законах прав людини й громадянина. Адже в українському кримінальному процесуальному законодавстві переважають обвинувальні, інквізиційні начала. У цьому аспекті С. А. Шевчук, на нашу думку, цілком правильно зазначає, що питання захисту прав людини та приведення української системи цього захисту як за формою, так і за змістом до європейського рівня, принаймні стосовно мінімальних стандартів, що гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та практикою ЄСПЛ, є нашим першим важливим європейським іспитом на відданість нашої правничої еліти європейським правовим ідеалам і цінностям. Складання цього іспиту необхідне не лише для задоволення євроінтеграційних прагнень України та її вступу до Європейського Союзу. Це насамперед потрібно нашим громадянам, фізичним і юридичним особам, які щоденно потерпають від порушення своїх прав і свобод [313, с. 8; 182].

Загальними суб'єктами системи забезпечення та захисту конституційних прав і свобод людини є різноманітні державні інституції та силові структури (Служба безпеки України, МВС, прокуратура, суди загальної юрисдикції тощо). У кримінальному ж провадженні, на нашу думку, за сферою дії захист прав і свобод особи поділяють на внутрішньодержавний, що здійснюють за допомогою внутрішньодержавних засобів захисту прав та свобод особи, і міжнародний, що здійснюють на підставі загальноєвропейських засад і норм, які регулюють сферу захисту прав та свобод особи міжнародні установи й організації, наділені відповідними функціями й повноваженнями. Діяльність відповідних суб'єктів полягає в правових й організаційних заходах, спрямованих на: захист людини, її життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів незалежно від віку, статі, національної, расової приналежності, мови тощо; недопущення (припинення) у своїй діяльності незаконних обмежень і порушень прав, свобод та законних інтересів громадян (звільнення

необґрунтовано заарештованого чи затриманого тощо); забезпечення необхідних умов реалізації громадянами певних прав, свобод і законних інтересів; скасування незаконного правозастосовного акта та відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів особи; відшкодування шкоди, завданої внаслідок незаконного обмеження прав особи; притягнення особи, винної у вчиненні правопорушення, до відповідальності [182].

КПК України став найпрогресивнішим нормативно-правовим документом з позицій захисту людини і громадянина від незаконного кримінального переслідування та надання стороні захисту широких повноважень під час здійснення кримінального судочинства. Проте він містить деякі ризики, що впливають на правове становище підозрюваного в кримінальному процесі. До таких ризиків належать затримання особи в порядку ст. 208 КПК України, обчислення строків тримання під вартою під час розгляду кримінального провадження в судовому засіданні, дотримання розумних строків, час повідомлення особі про підозру, фактичну реалізацію підозрюваним права на захист до повідомлення особі про підозру, визначення поняття «обґрунтована підозра».

Водночас підстави застосування тримання під вартою як запобіжного заходу містяться в ч. 2 ст. 177 КПК України, їх формулювання надано відповідно до вимог Конвенції та інших міжнародних правових актів, зокрема на підставі практики ЄСПЛ. Однак, попри прагнення законодавця наблизитися до міжнародних стандартів щодо застосування тримання під вартою, низка питань залишається дискусійною, серед яких – визнання підозри обґрунтованою. Науковці не сформували єдиної позиції з приводу того, чи є доцільною оцінка судом доказів вини підозрюваного в той час, коли досудове розслідування ще не закінчено та кримінальне провадження не передано до суду. Водночас у п. 1 ч. 1 ст. 178 КПК України закріплено, що слідчий суддя, суд зобов'язаний оцінити вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення.

Отже, украй необхідним є розмежування оцінки обґрунтованості підозри про вчинення особою кримінального правопорушення, що здійснюють під час досудового розслідування, й оцінки достатності доказів вини обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, яка відбувається на стадії судового розгляду кримінального провадження. На цій проблемі ще до прийняття КПК України 2012 року акцентував увагу Верховний Суд України, який в Узагальненні практики застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання та досудового слідства зазначив, що під час складення відповідних постанов необхідно враховувати вимоги ст. 62 Конституції України, а також п. 2 ст. 6 Конвенції, зокрема щодо формулювань, які забезпечують дотримання принципу невинуватості особи. Крім того, зазначено, що під час розгляду подання про взяття під варту суддя не вправі досліджувати докази й давати їм оцінку чи в інший спосіб перевіряти доведеність вини підозрюваного, обвинуваченого, розглядати й вирішувати питання, які повинен вирішувати суд під час розгляду справи по суті обвинувачення [209]. Аналогічну позицію ЄСПЛ висловив у рішенні по справі «Мюррей проти Сполученого Королівства», зазначивши, що факти, які є причиною виникнення підозри, не повинні бути так само переконливими, як ті, що є необхідними для обґрунтування обвинувального вироку або висунення обвинувачення, черга якого надходить на наступній стадії процесу кримінального розслідування [258; 107].

Такі ризики не тільки пов'язані з діяльністю працівників правоохоронних органів, а й закладені в конструкції норми, яку можна тлумачити неоднозначно, а отже, і всупереч основним засадам кримінального судочинства, що так чи інакше призводить до обмеження прав учасників процесу. Верховний Суд України підставами для обрання запобіжного заходу тримання під вартою визначив існування обґрунтованої підозри щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості. Потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права та свободи особи, про який

ідеться в клопотанні слідчого, прокурора, і може бути виконане завдання, для реалізації якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням. Водночас слід урахувувати, що обов'язок доведення існування зазначених обставин, згідно з КПК України, покладено на слідчого, прокурора, який звертається з відповідним клопотанням [292].

Отже, попри те, що чинний КПК України діє вже близько десяти років, деякі його положення спричиняють складнощі в застосуванні, що пов'язано зі значною кількістю новел кримінального процесуального законодавства та браком практичних напрацювань щодо їх вирішення. Не є винятком і тримання під вартою. Положення КПК України сформульовано відповідно до міжнародних принципів кримінального провадження та відображають найсуттєвіші з них, зокрема щодо положень, сформульованих у Конвенції (формулювання мети застосування тримання під вартою, підстав та умов застосування цього виду запобіжного заходу).

3.2. Роль прокурора в механізмі охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою

Однією з важливих умов розбудови демократичної держави європейського зразка є створення дієвої системи кримінальної юстиції, яка здатна забезпечити безпеку громадян, захист їхніх прав і свобод, а також інтересів суспільства й держави від кримінальних правопорушень. Це зумовило прийняття 2012 року КПК України, який докорінно змінив систему кримінального провадження, правовий статус різних його учасників, процесуальну форму здійснення досудового розслідування та судочинства, як релевантний наслідок цих новацій – в Україні почала формуватися

правозастосовна практика, що відповідає європейським стандартам захисту прав людини й здійснення правосуддя [161].

Реформування системи кримінальної юстиції також позначилося й на органах, які здійснюють досудове розслідування, формують і підтримують обвинувачення. Важливою складовою цієї системи є прокуратура, правовий статус якої зазнав суттєвих коригувань унаслідок конституційної реформи в Україні. На сучасному етапі можна констатувати відповідність правового статусу прокуратури європейським рекомендаціям щодо ролі цієї інституції в державі [228].

Обмеження сфери функціонування прокуратури кримінальним судочинством позначилося на її ролі та значенні в системі органів державної влади, зумовило необхідність упровадження нових правових механізмів, що забезпечують реалізацію її конституційних функцій. Відповідно до ст. 131-1 Конституції України, прокуратура здійснює підтримання публічного обвинувачення в суді й організацію та процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення, відповідно до закону, інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними й іншими слідчими та розшуковими діями органів правопорядку. Зміну правового статусу прокуратури засвідчує також і розміщення ст. 131-1 в розділі VIII Конституції України, який має назву «Правосуддя», що демонструє підхід законодавця до визначення її ролі як найважливішого органу, який формує обвинувачення під час досудового розслідування, підтримує публічне обвинувачення в суді як сторона кримінального провадження, ініціює здійснення правосуддя та сприяє реалізації права на справедливий суд як обвинуваченого й потерпілого, так і інших учасників кримінального провадження, законні інтереси яких потребують судового захисту у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення [112].

Свою процесуальну функцію прокурор здійснює від імені та в інтересах держави, тобто діє *ex-officio*, що сприяє реалізації головного конституційного обов'язку держави щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини

(ст. 3 Конституції України) [112; 133]. Кримінальна процесуальна діяльність прокурора безпосередньо позначається на ефективності реалізації державної політики у сфері протидії злочинності. Важливе значення має діяльність прокурора під час досудового розслідування, оскільки саме на цій стадії кримінального провадження під керівництвом прокурора здійснюються процесуальні дії, спрямовані на розкриття кримінального правопорушення, збирання доказів причетності конкретної особи до його вчинення та формується база майбутнього публічного обвинувачення.

Надання можливості органам розслідування застосовувати потужний арсенал примусових заходів потребує забезпечення надійних кримінальних процесуальних механізмів недопущення порушень прав і свобод людини та громадянина. Тому на прокуратуру як незалежний орган влади покладено обов'язок забезпечити точне й неухильне виконання законів органами досудового розслідування. Саме органи прокуратури зобов'язані активно проводити наглядову діяльність з метою чіткого й у повному обсязі виконання завдання з виявлення, усунення та запобігання порушенням закону під час провадження досудового розслідування.

Охорона прав і свобод підозрюваного в досудовому розслідуванні безпосередньо залежить від законності прийнятих процесуальних рішень та виконуваних дій компетентними державними органами й посадовими особами. Ця обставина дає підстави стверджувати, що без суворого дотримання прав і законних інтересів особи, охорони їх від різних порушень немає і не може бути законності.

Здійснюючи нагляд за виконанням законів органами досудового розслідування під час розслідування кримінальних правопорушень прокурор реалізує цей напрям своєї діяльності в нерозривній єдності охорони прав і свобод людини й громадянина та законності в процесуальній діяльності посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження і наділені функціями застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Рекомендації КЕС(2000)19 Комітету міністрів Ради Європи «Щодо ролі прокурорів у системі кримінального правосуддя» визнають, що процесуальне керівництво може здійснювати прокуратура, надаючи прокурорам владні повноваження щодо органів розслідування [225, с. 140]. На думку А. Дворника, саме повноваження прокурора є основним елементом його правового статусу, які внаслідок набуття чинності КПК України 2012 року зазнали істотних змін щодо їх кількості, змісту та концептуальних підходів [62, с. 105]. Згідно чинним КПК України, прокурорів наділили не тільки владними, а й владно-розпорядчими повноваженнями. Порівняно нещодавно в теорії та практиці з'явилося нове поняття «процесуальне керівництво досудовим розслідуванням прокурором» [236, с. 41]. У зв'язку із визначенням прокурора ключовим владним суб'єктом досудового розслідування розгорнулася дискусія щодо сутності поняття «процесуальне керівництво досудовим розслідуванням прокурором» [236].

У КПК України процесуальне керівництво досудовим розслідуванням прокурором визнано формою прокурорського нагляду за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування (ч. 2 ст. 36 КПК України), унаслідок використання якої прокурор забезпечує професійне, ефективне та законне виконання слідчим поставлених перед ними завдань [233, с. 163]. Відповідно до цього в наказі Генеральної прокуратури України від 28 березня 2019 року № 51 «Про затвердження Порядку організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні» діяльність прокурора, який здійснює нагляд за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням у кримінальному провадженні, відбувається на засадах процесуальної самостійності та незалежності (п. 3 розділу 1). Тому прокурорів, задіяних у досудовому розслідуванні, називають «процесуальними керівниками досудового розслідування» та «керівниками прокуратур усіх рівнів» [207; 236].

Однак науковці термін «прокурорське процесуальне керівництво досудовим розслідуванням» трактують неоднозначно [236, с. 42–43]. Зокрема,

М. Бортун визначає процесуальне керівництво як один із засобів взаємодії прокурора зі слідчим [17, с. 96]; Ю. А. Гришин заперечує керівну роль прокурора під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, вважаючи, що процесуальне керівництво не сумісне зі здійсненням прокурорського нагляду за призначенням за змістом і порядком реалізації [50, с. 102]; О. М. Толочко доводить наявність у прокурора функції процесуального керівництва під час проведення досудового розслідування, однак тлумачать його як прокурорський нагляд [285]. Натомість М. В. Руденко прокурорське процесуальне керівництво під час проведення досудового розслідування визначає як самостійний напрям прокурорської діяльності, спрямований на забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування – дослідження всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення з метою надання зібраним доказам належної правової оцінки, що засвідчує функціональний характер зазначеної прокурорської діяльності. І це не можна вважати формою реалізації наглядових повноважень прокурора [233, с. 163; 236]. Із цього приводу Д. М. Мірковець зазначає, що в ролі процесуальних керівників можуть бути лише керівники органів досудового розслідування, яким більше притаманний цей вид процесуальної діяльності. Вони пропонують «відомчий контроль» замінити на термін «процесуальне керівництво» для характеристики діяльності цих владних суб'єктів досудового розслідування [172, с. 154]. Водночас В. П. Корж пропонує вилучити з ч. 2 ст. 36 КПК України словосполучення «у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням» [113, с. 86].

Своєю чергою М. В. Гошовський виокремлює два види прокурорського нагляду під час здійснення досудового розслідування: а) нагляд у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням (ч. 2 ст. 36 КПК) як основний вид нагляду; б) нагляд за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування (ч. 5, ч. 6 ст. 36 КПК) як вид контролю за його проведенням з боку керівників органів прокуратури [49, с. 72]. Характеризуючи прокурорський нагляд у досудовому провадженні двома взаємопов'язаними

аспектами – нагляд і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, законодавець, зазначає В. М. Юрчишин, припустився грубої методологічної помилки, оскільки визначив процесуальне керівництво формою нагляду, а не додатковою функцією [322, с. 26]. О. М. Толочко виокремлює такі процесуальні напрями прокурорської діяльності: процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, прокурорський нагляд за дотриманням законів органами досудового розслідування, організація проведення досудового кримінального провадження, підтримання державного обвинувачення (ст. 36 КПК України) [285, с. 63]. Тобто він розгалужує ці два поняття [236].

На підставі аналізу цих позицій встановлено, що функцію прокурорського нагляду за дотриманням законів у досудовому розслідуванні реалізує здебільшого прокурор вищого рівня (керівник органу прокуратури), а функцію процесуального керівництва – переважно прокурор, який здійснює повноваження прокурора в конкретному кримінальному провадженні (процесуальний керівник) [233, с. 166]. Трансформація правового статусу прокурора в КПК України зумовила докорінну зміну форм і напрямів його участі у вирішенні питань про застосування запобіжного заходу тримання під вартою, що актуалізує наукове осмислення відповідної проблематики [236, с. 45].

З метою створення належних умов для досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження, забезпечення законного й обґрунтованого вироку суду КПК України передбачає можливість застосування до підозрюваних та обвинувачених низки заходів. Чільне місце серед них посідають ЗЗКП, зокрема запобіжні заходи. За загальним правилом, їх застосовують щодо підозрюваних під час досудового розслідування та обвинувачених під час судового розгляду. Тому їх обрання здійснюють переважно одночасно чи безпосередньо після повідомлення про підозру [195].

Розглядаючи роль прокурора під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою, зокрема в компаративно-правовому аспекті, слід зазначити про діаметральну протилежність у визначенні його правового статусу

в законодавстві різних країн. Кримінальний процесуальний кодекс Грузії визнає початок і здійснення кримінального переслідування виключним дискреційним повноваженням прокурора (ст. 166), а отже, саме він наділений виключним правом подавати клопотання про застосування запобіжного заходу тримання під вартою до суду, який є безпосереднім суб'єктом прийняття відповідного процесуального рішення (ст. 196). Згідно з КПК Федеративної Республіки Німеччини, застосування примусових заходів до пред'явлення публічного обвинувачення є прерогативою суду: винести постанову про попереднє взяття під варту суд може як за клопотанням прокурора, так і за власною ініціативою (§ 125) [82].

Системний аналіз положень КПК України дає змогу виокремити декілька груп повноважень прокурора під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою: самостійне ініціювання обрання, зміни чи скасування такого ЗЗКП шляхом подання клопотання слідчому судді, суду; погодження відповідного клопотання слідчого; участь у судовому засіданні щодо його розгляду; виконання ухвал слідчого судді, суду про застосування запобіжного заходу тримання під вартою; контроль за виконанням запобіжного заходу тримання під вартою; апеляційне оскарження рішень слідчого судді відповідно до ч. 1, 2 ст. 309 КПК України [82].

У межах повноважень прокурора щодо забезпечення законності під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою та відповідно до Порядку організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні (2019) на керівників органів прокуратури й галузевих підрозділів апаратів прокуратур усіх рівнів покладено обов'язок: здійснювати контроль за законністю застосування запобіжного заходу тримання під вартою; забезпечувати неухильне дотримання прав підозрюваного, зокрема припинення обмежень, яких він зазнав у зв'язку із застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, після закінчення дії відповідної ухвали суду або її скасування; проводити перевірки, результати яких розглядати на оперативних нарадах у кожному випадку

погодження клопотань про продовження строків тримання під вартою, якщо це пов'язано з неналежним виконанням службових обов'язків; зберігати в матеріалах наглядового провадження матеріали, пов'язані із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження, тощо [207].

Більшість положень нормативно-правового акта має суто деталізаційне й організаційне спрямування. Крім цього, декларативним видається обов'язок прокурора вживати заходи щодо припинення обмежень, яких підозрюваний зазнав у зв'язку із застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, після закінчення дії відповідної ухвали суду або її скасування, оскільки ні КПК України, ні чинний Закон України «Про прокуратуру» [218] не передбачає форми припинення цих обмежень, і частково ці повноваження вже покладено на слідчого суддю (ст. 206 КПК України). Попри суперечливість окремих обов'язків, покладених на прокурора відомчим наказом, на підставі цих положень можна констатувати, що прокурорський нагляд у механізмі застосування запобіжного заходу тримання під вартою є систематичною та багатоаспектною діяльністю [82, с. 145].

Доречно зауважити про дослідження, проведене впродовж 2017–2020 років за ініціативою, організаційною та фінансовою підтримкою програмної ініціативи «Права людини і правосуддя» та Правової ініціативи відкритого суспільства [208]. Цей звіт визначає, що прокурор не завжди дотримується встановлених КПК України вимог до клопотання про застосування запобіжного заходу тримання під вартою, зокрема щодо подання слідчому судді або суду доказів обставин, на які вони посилаються, і загальних правил застосування ЗЗКП (у частині доведення підстав необхідності застосування).

На практиці прокурор майже ніколи самостійно не готує клопотання про застосування запобіжного заходу тримання під вартою, проте й не здійснює ретельну перевірку підготовлених слідчим клопотань. Процесуальний керівник часто обирає пасивну, подеколи суто формальну позицію під час судового розгляду клопотань про застосування запобіжного заходу тримання під вартою,

яка часто зводиться до озвучення положень КПК України щодо конкретного кримінального провадження. Деякі прокурори навіть вважають, що присутність слідчого цілком достатня для обґрунтування в судовому засіданні клопотання про застосування запобіжного заходу тримання під вартою. Зокрема, у 80 % клопотань щодо застосування запобіжного заходу тримання під вартою були складені слідчими Національної поліції. Обґрунтування перед слідчим суддею клопотання про обрання запобіжного заходу тримання під вартою здійснюють спільно з прокурором у 45 %, у 12 % слідчий самостійно здійснює обґрунтування. Близько 60 % опитаних прокурорів повідомили, що саме слідчий має обґрунтувати необхідність обрання запобіжного заходу тримання під вартою в суді, а прокурор підтримує позицію слідчого. 33 % прокурорів зазначили, що в суді під час обґрунтування запобіжного заходу тримання під вартою присутність прокурора не завжди є доцільною, у більшості випадків достатньо слідчого [208; 87, с. 8–9].

Це дослідження спонукало й нас визначитися з певними питаннями, що відобразилося в нашому анкетуванні. Зокрема, під час з'ясування питання: «Хто в кримінальному провадженні складає клопотання про застосування запобіжного заходу тримання під вартою?» – отримано такі відповіді: 86 % слідчих Національної поліції повідомили, що саме вони складають клопотання щодо застосування такого ЗЗКП; спільно з прокурором – 11 %, і тільки 3 % зазначили про складання клопотання прокурором (додатки Б, В, Д).

Опитані прокурори відповіли на це запитання так: саме вони складають клопотання щодо застосування запобіжного заходу тримання під вартою – 26 %, спільно зі слідчим – 33 %, а 41 % – повідомили про складання клопотання слідчим самостійно (додаток Г).

У межах проведеного анкетування в слідчих суддів було з'ясовано питання: «Хто обґрунтовує клопотання про застосування запобіжного заходу тримання під вартою?», на що судді відповіли: слідчий – 67 %, слідчий спільно з прокурором – 22 %, прокурор – 11 % (додаток В).

У доктрині, сформованій на підставі КПК 2012 року, панують різні погляди щодо напрямів діяльності прокурора під час застосування ЗЗКП. На думку А. В. Лапкіна, алгоритм участі прокурора в застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні має три етапи:

- 1) ініціювання застосування запобіжного заходу;
- 2) обрання запобіжного заходу;
- 3) виконання запобіжного заходу [148, с. 59; 82].

Однак слід зауважити, що клопотання слідчого, прокурора повинно містити чітке обґрунтування неможливості запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні, шляхом застосування більш м'яких запобіжних заходів, а також обґрунтування необхідності покладення на підозрюваного, обвинуваченого конкретних обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК України [133].

Водночас жодна обставина не може свідчити на користь або проти тримання під вартою напевно, а лише з певним ступенем вірогідності. Отже, «стандарт переконання», відповідно до якого слідчий суддя доходять висновку про необхідність тримання під вартою/відсутність підстав для цього, суттєво відрізняється від «стандарту доведення» під час судового розгляду справи й постановлення вироку. Слідчий, прокурор мають разом із клопотанням надати суду матеріали кримінального провадження, якими обґрунтовують необхідність застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Копії клопотання та цих матеріалів має бути надано й підозрюваному. У КПК встановлено строк надання таких копій – не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання [133].

На підставі вивчення слідчої практики виявлено непоодинокі випадки, коли клопотання обґрунтовано результатами проведених негласних слідчих (розшукових) дій. Найчастіше це притаманно початковому етапу розслідування збуту наркотичних засобів, одержання неправомірної вигоди тощо (після затримання особи, за якою проводили контроль за вчиненням злочину). Основу таких клопотань утворюють відомості, зафіксовані в документах, які мають

гриф таємності, у зв'язку з чим їх не надають стороні захисту. На наш погляд, це унеможливило реалізацію захистом своїх повноважень під час розгляду зазначеного клопотання в суді. У зв'язку із цим вважається за доцільне встановити норму, відповідно до якої сторона обвинувачення не може обґрунтовувати клопотання про обрання запобіжного заходу матеріалами, які не були надані для ознайомлення стороні захисту.

У зв'язку із цим необхідно доповнити ч. 4 ст. 193 КПК України положенням такого змісту: «Сторона обвинувачення не може ініціювати дослідження будь-яких матеріалів, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу, якщо вони не були надані підозрюваному, обвинуваченому в порядку, передбаченому частиною другою ст. 184 цього Кодексу». Факт подання до суду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою не обмежує слідчого, прокурора в можливості його відкликання, зміни або доповнення.

Судова практика визнає, що часто в клопотаннях про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слідчий, прокурор не зазначає точну інформацію щодо даних про особу, стосовно якої подають таке клопотання (неправильна адреса місця перебування, помилкові дані про прізвище, ім'я та по батькові тощо), не висвітлює обставини та не підтверджує факти необхідності застосування до осіб запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; непоодинокими є випадки, коли до клопотання не долучають копії матеріалів кримінального провадження, які мають істотне значення під час розгляду клопотання та можуть суттєво вплинути на висновки слідчого судді, що є перешкодою для повного, усебічного й об'єктивного розгляду таких клопотань. Окрему проблему становить подання слідчими та прокурорами клопотання про обрання запобіжного заходу, у якому чітко не зазначено дату затримання особи, оголошення в розшук або попереднього тримання такої особи під вартою/застосування до особи іншого запобіжного заходу; не засвідчено копії долучених до клопотання документів; немає витягу з ЄРДР щодо вчиненого особою кримінального правопорушення, що стає

суттєвою перешкодою в обчисленні строків і вирішенні питання щодо обґрунтованості підозри й оцінки наявних ризиків [209].

Слід ураховувати, що у випадку подання клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та одночасно клопотання про дозвіл на затримання з метою приводу обов'язок щодо надання копій клопотання та матеріалів, якими обґрунтовують необхідність затримання, встановлений ч. 2 ст. 184 КПК України, має бути виконано одразу ж після проведення такого затримання. Саме ж клопотання про застосування запобіжного заходу має знаходитися в слідчого судді до моменту виконання ухвали про дозвіл на затримання з метою приводу підозрюваного, обвинуваченого або до закінчення строку дії цієї ухвали.

Строк тримання під вартою обчислюють з моменту затримання особи. З огляду на те, що продовження строку тримання під вартою здійснюють у порядку, визначеному КПК України, то за такого продовження враховують вимоги щодо сукупного строку тримання під вартою, встановлені в ч. 3 ст. 197 КПК України. Тому, наприклад, під час надходження клопотання про продовження строку тримання під вартою особи, яка перебуває під вартою понад півтора року, у задоволенні такого клопотання має бути відмовлено.

На підтвердження цього О. Ю. Татаров визначає, що підставою для відкликання клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є наявність обставин, які спростовують повідомлену раніше підозру у вчиненні кримінального правопорушення [276; 277]. Причому здійснити це прокурор повинен у якомога стисліший строк (невідкладно) після того, як йому стануть відомі ці обставини. У такому вигляді фактично виключається одна з передбачених ст. 177 КПК підстав до застосування запобіжного заходу – наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а отже, застосування до такої особи заходів забезпечення кримінального провадження розглядатимуть як порушення її конституційних прав і свобод (ст. 185 КПК) [132, с. 477].

Крім відкликання клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, прокурор наділений правом відкликати і дозвіл на затримання, за умови, якщо він вже був наданий слідчим суддею, судом (ч. 3 ст. 190 КПК України).

За наявності обставин, які можуть вплинути на вирішення судом питання про застосування запобіжного заходу (наприклад, встановлено наявність іншої підозри, ніж повідомлена, обставин, які по-іншому характеризують особу підозрюваного, тощо), у КПК України передбачено можливість зміни чи доповнення клопотання про обрання запобіжного заходу, або й навіть заміни його новим (ст. 185 КПК України).

Такі процесуальні повноваження закріплено за прокурором і слідчим. З огляду на загальні засади КПК України, слідчому в такому разі слід погоджувати своє рішення з прокурором [296, с. 303–304].

Також ми не поділяємо позицію П. М. Гультая стосовно того, що прокурор самостійно приймає рішення про необхідність застосування запобіжного заходу [57, с. 10], оскільки відповідне рішення приймає слідчий суддя, натомість прокурор може бути лише суб'єктом, який доходить висновку про необхідність ініціювання перед слідчим суддею або судом питання про застосування запобіжного заходу в межах процесуального керівництва досудового розслідування або підтримання публічного обвинувачення (крім випадків, передбачених ст. 615 КПК України, та затримання особи в порядку ст. 207, 208 КПК України). Дослідник О. В. Єні виокремлює форми діяльності прокурора – процесуального керівника щодо застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування: 1) погодження або відмова в погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про застосування запобіжних заходів; 2) самостійне складання таких клопотань і звернення з ними до слідчого судді; 3) відкликання в разі необхідності клопотання, його доповнення чи зміна; 4) участь у судовому розгляді клопотань про застосування запобіжних заходів; їх обґрунтування перед слідчим суддею; 5) за наявності підстав – апеляційне оскарження ухвал слідчого судді або ж підготовка заперечення на апеляційні

скарги інших учасників; участь у перегляді в суді апеляційної інстанції) та під час судового розгляду (підготовка та звернення до суду із клопотанням про обрання запобіжного заходу (якщо його не було обрано), його зміну чи скасування та висловлення міркувань щодо клопотань потерпілого, сторони захисту з приводу заявлених ними клопотань про зміну чи скасування запобіжного заходу) [71, с. 51–52; 82].

Попри те, що правова регламентація порядку застосування ЗЗКП у досудовому та судовому провадженні різниться, слід визнати, що основні напрями діяльності прокурора все одно залишаються незмінними – ініціювання застосування ЗЗКП шляхом подання клопотання та участь у судовому розгляді щодо його вирішення. Відмінність полягає в наявності або відсутності лише окремих правомочностей: у прокурора з'являється можливість висловити думку щодо позиції потерпілого, який у досудовому провадженні не бере участі в розгляді клопотань про застосування ЗЗКП, а також у неможливості подальшого оскарження рішення суду [82].

Аналізуючи положення ст. 132, 176 КПК України, складно дійти однозначного висновку стосовно того, що саме є предметом нагляду під час погодження клопотання слідчого до слідчого судді про застосування ЗЗКП. Не висвітлено цей аспект і в наказі Генеральної прокуратури України. Вважаємо слушною думку В. А. Завтура, що інститут погодження є своєрідним процесуальним «фільтром», який має на меті не допустити до розгляду слідчим суддею ті клопотання, що не мають судової перспективи, тобто будуть повернені для усунення недоліків або залишені без задоволення [82, с. 143].

Водночас питання щодо підстав для відмови в погодженні майже не врегульовано нормативно, що залишає значний простір для дискреції під час здійснення прокурором відповідних повноважень. Зазначена проблема актуалізується з огляду на положення ч. 3 ст. 40 КПК України, яка передбачає можливість слідчого у випадках відмови прокурора в погодженні клопотання до слідчого судді про застосування запобіжного заходу тримання під вартою звернутися до керівника органу досудового розслідування, який після вивчення

клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня. Отже, дискусійним видається також і предмет такого «вивчення» в разі, якщо до керівника органу досудового розслідування надійде клопотання, відхилене процесуальним керівником [82].

Розглянемо деякі доктринальні позиції з цього приводу. Зокрема, Ю. Д. Москалюк іменує цей аспект прокурорського нагляду під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою як визначення й перевірку прокурором підстав для його застосування під час погодження відповідного клопотання слідчим або самостійного складання такого клопотання [177, с. 302]; О. М. Коріняк зазначає, що, попри те, що остаточне рішення залишається за слідчим суддею, прокурор, попередньо вирішуючи це питання в процесі розслідування, здійснює досудову перевірку законності й обґрунтованості застосування ЗЗКП досліджуваного виду та є гарантом захисту прав і свобод людини від неправомірного обмеження особистої свободи [114, с. 157].

Вивчаючи клопотання, прокурор має здійснити оцінку достатності підстав для звернення до слідчого судді з відповідним клопотанням. Під час розгляду слідчим суддею, судом клопотання про застосування запобіжного заходу тримання під вартою на прокурора покладено тягар доказування наявності обставин, що засвідчують необхідність його задоволення. У КПК України передбачено, що слідчий суддя, суд відмовляє в застосуванні запобіжного заходу, якщо слідчий, прокурор не доведе, що встановлені під час розгляду клопотання про застосування запобіжних заходів обставини є достатніми для переконання, що жоден з більш м'яких запобіжних заходів, передбачених ч. 1 ст. 176 КПК України, не може запобігти доведеним під час розгляду ризику або ризикам. У випадку, якщо прокурор не надасть достатньо доказів на підтвердження цієї фактичної обставини, закон дає змогу слідчому судді та суду обрати більш м'який запобіжний захід, ніж той, який зазначений у клопотанні, а також покласти на підозрюваного, обвинуваченого обов'язки, передбачені ч. 5 ст. 194 КПК України, необхідність покладення яких

встановлена з наведеного прокурором обґрунтування клопотання. Аналіз судових рішень, розміщених в ЄРДР, дає підстави для висновку, що прокурори постають перед проблемами в пошуку належних доказів для встановлення недостатності запобігання ризикам шляхом застосування менш суворого запобіжного заходу як самостійної фактичної обставини, що тягне за собою залишення клопотань без задоволення. Цікаво, що КПК Грузії покладає на прокурора інший тягар доказування – доцільності застосування того запобіжного заходу, про який ідеться в клопотанні, та можливість застосування іншого – менш суворого (ст. 198). І хоча такий підхід викликає зауваження в контексті віднесення прокурора до сторони обвинувачення, він спонукає до пошуку спеціальних умов для застосування менш суворого запобіжного заходу – осіб, які гідні бути поручителями, потенційних заставодавців, оптимального місця проживання на час перебування під домашнім арештом, чого національному законодавству бракує. Отже, зміну спрямованості діяльності прокурора в доказуванні необхідності застосування запобіжного заходу до підозрюваного й обвинуваченого можна і слід вважати перспективним напрямом удосконалення відповідних норм КПК України. Комплексний аналіз положень КПК України, відомчого наказу Генеральної прокуратури, положень Закону України «Про прокуратуру» засвідчує наявність двох напрямів участі прокурора в механізмі застосування запобіжного заходу тримання під вартою – самостійне складання або погодження відповідного клопотання слідчого до слідчого судді (оцінка достатності підстав для звернення) і доведення необхідності застосування запобіжного заходу тримання під вартою під час розгляду клопотання слідчим суддею або судом (несення тягара доказування) [82].

Акцентуємо увагу на особливості кримінальної процесуальної діяльності прокурора в механізмі охорони права особи на свободу й особисту недоторканість у кримінальному провадженні в контексті міжнародних стандартів. Зокрема, у Керівних принципах, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судові переслідування, прийнятих Восьмим конгресом Організації

Об'єднаних Націй з попередження злочинності та поводження з правопорушниками 7 вересня 1990 року [98], зазначено, що обвинувачі відповідно до закону виконують свої обов'язки справедливо, послідовно та швидко, поважають і захищають людську гідність, права людини, сприяючи тим самим забезпеченню належного процесу й безперебійного функціонування системи кримінального правосуддя.

Наступний важливий документ, у якому визначено правовий статус прокурора в кримінальному провадженні, – Рекомендація Rec (2000)19 Комітету міністрів державам-членам «Щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя» (2000) [225; 36]. Із цього приводу Є. Бурдоль й О. Литвинчук стверджують, ця Рекомендація є основоположним документом, у якому визначено орієнтири прокуратури, яка відповідає б демократичним принципам права, вона стала першою спробою детального аналізу статусу, ролі та форм роботи органів прокуратури держав – членів Ради Європи з метою узгодження їх з європейськими стандартами [21, с. 27–29; 36].

Однією з підстав прийняття такої Рекомендації стала необхідність посилення ефективності не лише національних систем кримінального судочинства, а й міжнародного співробітництва в кримінальних справах, гарантуючи принципи, закладені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Саме на підставі цього в Рекомендації передбачено, що прокурор у кримінальному провадженні зобов'язаний поважати й намагатися захищати права людини, відповідно до Конвенції. Якщо прокурори уповноважені вжити заходів, що призведуть до втручання в основні права та свободи підозрюваного, то за цими заходами має бути встановлено судовий контроль [109]. Слід зазначити, що такі нормативно-правові акти світової спільноти є основою для проведення дослідження особливостей нормативно-правового регулювання діяльності прокурора в механізмі забезпечення прав особи в кримінальному провадженні. З огляду на євроінтеграційні інтереси України та її міжнародні зобов'язання, ці документи мають важливе значення в питаннях адаптації законодавства України до законодавства Європейського

Союзу. У зв'язку із цим справедливою слід вважати думку О. Медведька стосовно того, що членство України в Раді Європи та перспектива входження до Євросоюзу вкотре підтверджують гостру необхідність адаптації її правових інститутів до норм європейської спільноти, згідно з якими прокуратура має змінити свої роль і функції шляхом перетворення на орган, який відповідатиме демократичним, європейським стандартам [36].

Проаналізувавши викладене, доцільно зазначити про результати проведеного нами анкетування. Зокрема, лише 39 % співробітників прокуратури повідомили, що сучасний стан забезпечення прав підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою відповідає міжнародним стандартам, 31 % респондентів зазначили про належний рівень його застосування, і решта 30 % не змогли відповісти на це запитання (додаток Г).

Під час з'ясування цього самого питання в захисників отримано такі відповіді: 61 % респондентів констатували належний рівень застосування, 18 % зауважили, що цілком відповідає, і 21 % – не змогли відповісти на це запитання (додаток Д).

Підбиваючи підсумки, вважаємо за можливе скласти алгоритм участі прокурора під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою, що передбачає такі етапи:

- 1) ініціювання (шляхом складання клопотання) або погодження застосування ЗЗКП;
- 2) обрання такого ЗЗКП, як тримання під вартою;
- 3) постановлення/складання рішення щодо обраного запобіжного заходу тримання під вартою;
- 4) застосування/виконання ЗЗКП;
- 5) скасування/зміна ЗЗКП.

На кожному із цих етапів участь прокурора в забезпеченні законності застосування ЗЗКП відбувається у своєрідних формах і властивими лише їм засобами й методами прокурорської діяльності [148].

Зокрема, на першому етапі прокурор реалізує повноваження, визначене в п. 10 ч. 2 ст. 36 КПК України. Щодо ролі прокурора на цьому етапі схвально оцінюємо висновок дослідників про те, що в кожному випадку застосування запобіжного заходу тримання під вартою прокурор фактично попередньо вирішує зазначене питання, здійснюючи досудову перевірку законності й обґрунтованості застосування такого заходу в кримінальному провадженні. Без позитивного волевиявлення прокурора щодо необхідності застосування заходу забезпечення, оформленого у вигляді клопотання встановленої форми, складеного або затвердженого прокурором, слідчий суддя не має права розглянути й вирішити це питання [148, с. 60].

Здебільшого саме прокурор є ініціатором застосування заходу забезпечення, визначаючи його вид і зміст зобов'язань, які він передбачає. Прокурор бере участь у вирішенні питання про застосування заходу забезпечення слідчим суддею, судом, що здійснюють шляхом участі прокурора в розгляді клопотання про застосування заходу забезпечення. Відповідно до ч. 1 ст. 193 КПК України, розгляд клопотання про застосування певного заходу забезпечення відбувається за участю прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника. Отже, основним завданням прокурора на цьому етапі є доведення перед представниками судової влади умов і підстав для застосування конкретного заходу з тим, аби переконати їх у тому, що рішення про застосування запобіжного заходу тримання під вартою, який обмежує права й свободи підозрюваного, відповідає характеру певного суспільного інтересу (визначеним у КПК конкретним підставам і меті), що, попри презумпцію невинуватості, превалює над принципом поваги до свободи особи [148].

На етапі виконання заходу забезпечення прокурор здійснює нагляд за дотриманням встановлених законом порядку й умов безпосередньої реалізації заходу. Водночас необхідно враховувати, що в законодавстві передбачено диференціацію суб'єктів виконання різних ЗЗКП. Тому предмет і зміст наглядової діяльності прокурора на цьому етапі різняться залежно від виду ЗЗКП. Постає складність у визначенні функціональної спрямованості діяльності

прокурора щодо нагляду за законністю виконання ЗЗКП. За видом примусу заходи забезпечення в науковій літературі поділяють на фізично-примусові та психолого-примусові: фізично-примусові заходи (взяття під варту, затримання) фізично обмежують особисту свободу підозрюваного, обвинуваченого, ізолюючи його від суспільства; психолого-примусові заходи пов'язані із застосуванням щодо підозрюваного, обвинуваченого психічного впливу [131, с. 250]. Тобто особисте зобов'язання, особиста порука та застава належать до заходів, не пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, а затримання, домашній арешт і тримання під вартою – до таких, які передбачають таке обмеження. З огляду на цю ознаку, у контексті конституційних функцій прокуратури прокурорський нагляд за виконанням другої групи заходів забезпечення необхідно розглядати в контексті продовження функції прокуратури щодо нагляду за дотриманням законів під час виконання судових рішень у кримінальних провадженнях, а також застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Тобто якщо на етапах ініціювання та обрання цих запобіжних заходів прокурор діяв суто в межах функції нагляду за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, то на етапі виконання цих запобіжних заходів він виходить за межі кримінального провадження. Повноваження його регламентовані не ст. 36 КПК України, а ст. 44, 45 Закону України «Про прокуратуру», Законом України «Про попереднє ув'язнення», а на відомчому рівні він керується не наказом Генерального прокурора України «Порядок організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні» (2019), а наказом Генерального прокурора України «Про організацію діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян» (2020).

В організаційному аспекті на цих етапах розмежовують суб'єктів прокурорської діяльності: якщо на етапах ініціювання та обрання цього запобіжного заходу прокурор був процесуальним керівником досудового розслідування, то на етапі виконання такого заходу перевірки здійснюють залежно від підпорядкованого й адміністративно-територіального розташування об'єктів нагляду.

На наш погляд, таке розмежування є штучним і перешкоджає належному виконанню завдань кримінального провадження, на досягнення яких і спрямоване застосування ЗЗКП: як тих, що передбачають обмеження особистої свободи громадян, так і тих, які з цим не пов'язані. Тому діяльність прокурора щодо забезпечення їх законності на всіх етапах застосування ЗЗКП у правовому й організаційному аспектах має бути цілісною, її слід розглядати в контексті участі прокурора в кримінальному провадженні [148].

Системний аналіз положень КПК України дав змогу виокремити повноваження прокурора під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою, а саме: самостійне ініціювання обрання, зміни чи скасування запобіжного заходу тримання під вартою шляхом подання клопотання слідчому судді, суду; погодження відповідного клопотання слідчого; участь у судовому засіданні щодо його розгляду; виконання ухвал слідчого судді, суду про застосування запобіжного заходу тримання під вартою; контроль за виконанням такого заходу; апеляційне оскарження рішень слідчого судді. На наш погляд, діяльність прокурора щодо забезпечення їх законності на всіх етапах застосування запобіжного заходу тримання під вартою в правовому й організаційному аспектах має бути цілісною, її слід розглядати в контексті участі прокурора в кримінальному провадженні.

3.3. Судовий контроль за дотриманням прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою

Історія людства засвідчує, що рівень демократії в суспільстві зумовлений місцем суду в системі органів державної влади та його роллю в захисті прав і свобод людини та громадянина. Саме суд має забезпечити ефективність відновлення порушених прав і свобод людини, а наявність незалежності судової влади є необхідною умовою існування демократичної правової держави. Суд в Україні виконує державну функцію захисту прав і свобод людини й громадянина, а права та свободи людини є сенсом і змістом діяльності суду [180].

Міжнародна спільнота давно визнала, що найдієвіше права й свободи людини може захистити тільки суд, оскільки він має гарантії незалежності, діє гласно, відкрито, приймає свої рішення лише на підставі закону й відповідно до передбаченої законом процедури.

Наявна в Україні система правосуддя, чинне законодавство здатні забезпечити досягнення задекларованої мети. Необхідною умовою цього є послідовне використання в правозастосовній діяльності рішень Європейського суду з прав людини як джерела права.

Серед національних механізмів правової охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів громадян важливе місце посідає кримінальний процесуальний інститут судового контролю. Відповідно до КПК України функціонування цього інституту через процесуальну діяльність слідчого судді має забезпечити дотримання прав, свобод й інтересів осіб у кримінальному провадженні.

Обґрунтованою є позиція А. Р. Туманянца, що запровадження у вітчизняному кримінальному процесі інституту слідчого судді є правильним шляхом до розв'язання низки проблем на стадії досудового розслідування,

оскільки його введення має усунути частину не властивих як слідчому, так і прокуророві функцій, а чіткий їх розподіл на стадії досудового розслідування буде гарантією реалізації принципу змагальності [287, с. 897]. За чинним процесуальним законом суд набуває першорядного значення, і цілком природно, що слідчий суддя стає однією з ключових фігур у кримінальному процесі. А тому лише активна позиція суддівського корпусу та правничого середовища щодо послідовного дотримання вимог Конституції України, реалізації положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та впровадження в практику рішень ЄСПЛ дадуть змогу здійснити суттєві кроки до утвердження ефективного судового захисту прав і свобод людини й громадянина в кримінальному процесі [109; 46].

Суб'єкти судового контролю мають тривалу історію розвитку. Уперше фігуру слідчого судді було запроваджено у Франції 1808 року, а згодом цей інститут перейняли інші держави Європи [117, с. 342], хоча ще до кодифікації кримінального процесу у Франції та частині Німеччини діяли судді, які відповідали за розслідування, дослідження доказів і формулювання остаточного обвинувачення. У літературі зазначено, що ще за часів Російської імперії в період судової реформи 1864 року було запроваджено поняття «судовий слідчий» [300, с. 89]. Однак необхідно уточнити, що правова сутність таких суб'єктів, як слідчий суддя та судовий слідчий, різняться [147].

Вважаємо за доцільне звернутися до досвіду іноземних держав, у яких передбачено діяльність слідчого судді в кримінальному процесі. Власне слідчі судді як спеціальні суб'єкти з певним спектром процесуальних повноважень наявні в правових системах різних країн: слідчий суддя у Франції, дільничний суддя у Німеччині, магістрат у США, тому виникнення інституту слідчого судді в кримінальному процесуальному законодавстві України було цілком правомірним [46].

Термін «судовий контроль за досудовим розслідуванням» має французьке походження. Його було започатковано у Франкському королівстві епохи Карла Великого (VIII ст.) на етапі зародження розшукового кримінального процесу

через запровадження інституту королівських об'їзних суддів (*missi dominici*), до обов'язків яких належало чотири рази на рік об'їжджати певні місцевості, приймати й розглядати скарги, розпитувати про злочини (*inquisition*) та головувати в судових засіданнях. Кримінальне процесуальне законодавство країн Європи по-різному визначає суб'єкта, який уповноважений здійснювати судовий контроль під час досудового розслідування. В англосаксонській правовій сім'ї цей термін використовують умовно, оскільки діяльність суду становить невід'ємну частину досудового розслідування (Велика Британія). У цьому аспекті необхідно зауважити про інститут *habeas corpus*, за яким затримана особа повинна бути доставлена в суд, що перевіряє підстави такого затримання (арешту), а за їх відсутності звільняє. За законодавством цієї країни обшук здійснюють на підставі судового наказу. Водночас поширеними є випадки, коли поліція проводить таку процесуальну дію без судового наказу: наприклад, обшук, який супроводжується арештом, або обшук місця проживання підозрюваного/арештованого тощо. Коли уповноваженим правоохоронним органам необхідно вийти за межі наданих їм повноважень, вони повинні в установленому порядку звернутися до суду з проханням про видачу судового наказу – процесуального акта, що дає змогу вчинити певну процесуальну дію. Матеріали досудового розслідування, за якими необхідно виносити обвинувальний акт, схвалені державним обвинувачем, підлягають перевірці в магістратському суді. У процесі такої перевірки суддя заслуховує обвинувача й вивчає зібрані докази. Уважаючи, що їх достатньо, суддя ухвалює рішення про віддання обвинуваченого до суду. У разі такого рішення судді обвинувач складає обвинувальний акт і передає його для затвердження до суду. Однак у Великій Британії передбачено підстави для скасування й перегляду рішень, зокрема, основними напрямками перегляду (*the grounds*) рішень суду, що виносять у порядку судового контролю, є «незаконність», «нерозумність» і «процесуальне порушення». «Незаконністю» вважають порушення законодавства, що визначає повноваження певної судової інстанції; «нерозумність» властива рішенням, які явно суперечать логіці й наявним

моральним нормам; «процесуальним порушенням» є невиконання процесуальних правил, відмова в правосудді та недостатність процесуальної справедливості [46]. У США функціонує процедура спрощеного судового слідства, яку було закріплено 1980 року в Правилах судового провадження федеральними магістратами справ про менш небезпечні злочини. Умови передання цих справ на розгляд магістратів регламентовані правилами, визначеними федеральними районними судами. Однак у будь-якому випадку необхідна письмова згода обвинуваченого на спрощений порядок розгляду справи щодо нього. У процесі такого розгляду приймають рішення про винність особи й міру покарання. Підстави прийняття рішення не мотивують і стисло фіксують у протоколі. На практиці розгляд справи зводиться лише до уточнення прізвища й імені обвинуваченого та визначення йому міри покарання. Особу, котра визнала себе винною у вчиненні злочину, позбавляють права на оскарження фактичних обставин справи, вона може оскаржувати лише неправильне застосування щодо неї кримінального та кримінально-процесуального закону. Тому, з огляду на викладене вище, збирання доказів здійснюють під час обшуку й арешту [59, с. 189; 46, с. 15]. Основним органом розслідування кримінальних справ у цій країні, а отже, й основним органом, що здійснює арешт й обшук, є поліція. Законодавче вирішення питання про здійснення арешту або обшуку належить до компетенції суддів, водночас рішення судді про видачу ордера на арешт або обшук зумовлене думкою поліції та прокуратури, тому ці заходи можуть суттєво обмежувати права й свободи громадян у кримінальному процесі США. У кримінальному процесі Франції функціонують і слідчі судді, й судді з питань свобод та ув'язнення. Проведення досудового слідства у Франції належить до компетенції судового відомства, тому слідчі органи також розділяються на слідчі органи загальної юрисдикції та спеціалізовані слідчі органи. Функціонують два органи досудового слідства загальної юрисдикції: слідчий суддя (перша інстанція) і слідча камера.

У Німеччині судові повноваження під час проведення дізнання покладали на суддю-дізнавача. Кримінальний процесуальний кодекс – єдиний нормативний акт, що встановлював порядок проведення процесуальних дій за рішенням суду під час досудового розслідування: поміщення обвинуваченого для спостереження у психіатричну лікарню; тілесний огляд обвинуваченого, взяття проби крові за рішенням суду, огляд інших осіб; провадження виїмки; контроль телефонних переговорів; провадження виїмки поштової кореспонденції; здійснення обшуку; вилучення або арешт майна суду; здійснення виїмки періодичного друкованого видання; слідчий арешт; перевірка арешту. Тобто сфера судового контролю під час досудового розслідування є достатньо значною. Суд також може допитувати обвинувачених, важливих свідків на досудових стадіях процесу [46].

У деяких країнах навіть є тенденції щодо недоцільності виокремлення слідчого судді як спеціального суб'єкта, оскільки ці функції має здійснювати будь-який суддя, якому на розгляд у загальному порядку надходять відповідні клопотання чи скарги, розгляд яких нині належить до компетенції слідчого судді. Неухильною тенденцією розвитку досудового розслідування є зміцнення юрисдикційних функцій слідчого судді й одночасно ослаблення його розшукових повноважень. У кримінальному процесуальному законодавстві європейських країн і країн СНД по-різному визначають суб'єкт, уповноважений здійснювати контрольні функції на досудовому провадженні. Наприклад, посада слідчого судді передбачена в КПК Латвії та Італії. Інститут судді з кримінального переслідування діє в КПК Республіки Молдови. У КПК Литовської Республіки закріплено статус судді досудового провадження [46].

Здійснений порівняльний аналіз дає підстави для висновку, що англосаксонська модель інституту слідчих суддів (США, Велика Британія) вирізняється невтручанням компетентної посадової особи судової влади в досудове провадження в кримінальному процесі, водночас континентальна модель (Україна, Франція, ФРН) передбачає, що слідчий суддя наділений широкими повноваженнями саме на досудовому провадженні. Більшість

слідчих, розшукових та інших процесуальних дій, які обмежують конституційні права людини, проводять виключно за рішенням уповноваженої особи судових органів (слідчого судді). У невідкладних випадках, коли поліція, слідчий мають право провести процесуальні дії без відповідного рішення суду, останній має бути негайно повідомлений про них і, з огляду на конкретні обставини, ухвалити рішення про визнання отриманих фактичних даних допустимими доказами.

Історія розвитку національного кримінального процесуального законодавства України свідчить про докорінні зміни, які відбулися за часи її незалежності в аспекті контролю за дотриманням прав, свобод й інтересів осіб у кримінальному провадженні під час досудового розслідування.

Зокрема, КПК України 1960 року функцію контролю за дотриманням прав, свобод й інтересів осіб у кримінальному процесі під час досудового слідства здебільшого покладав на органи прокуратури. Саме прокурори мали за законом значну частину повноважень на здійснення нагляду за законністю ведення досудового слідства загалом.

Відповідно до чинного КПК України, слідчий суддя уповноважений здійснювати судовий контроль за дотриманням прав, свобод й інтересів осіб у кримінальному провадженні шляхом ухвалення рішень про застосування ЗЗКП, надання дозволів на проведення окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, а також розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора під час досудового розслідування.

Слід зазначити, що «судовий контроль за досудовим розслідуванням – законодавчо регламентована, непреюдиціальна діяльність, здійснювана за наявності процесуальної підстави у визначених межах спеціальним суб'єктом – слідчим суддею з метою перевірки дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні» [126, с. 55].

Водночас законодавець у п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України визначив: «слідчий суддя – суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення в порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за

дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні» [133].

Досліджуючи питання судового контролю, Н. П. Сиза зазначила, що його здійснюють у таких процесуальних формах: 1) ухвалення рішення про застосування, зміну чи припинення заходів забезпечення кримінального провадження; 2) розгляду скарг учасників досудового розслідування на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора; 3) надання дозволу на здійснення відповідних слідчих дій; 4) вирішення самовідводів, відводів; 5) перевірка інформації про порушення прав затриманих на досудовому розслідуванні з ініціативи слідчого судді та їх припинення [240].

Слушно зазначає М. Є. Шумило, що стадія досудового розслідування є найвразливішою для порушення прав людини й громадянина, у якій переплітаються та не збігаються інтереси особи, суспільства і держави [135, с. 375–380]. Водночас, стверджує О. Г. Яновська, рішення слідчих суддів щодо застосування ЗЗКП найчутливіше сприймають й оцінюють учасники кримінального судочинства, адже такі рішення найчастіше обмежують чи порушують такі конституційні права, як право на свободу, особисту недоторканість, право на приватне життя і власність [324, с. 12–17].

У цьому контексті Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ в інформаційному листі від 5 квітня 2013 року № 223-559/0/4-13 роз'яснив у п. 1: «Вирішуючи питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, у кожному випадку розгляду відповідних клопотань слідчі судді зобов'язані: сумлінно і принципово здійснювати повноваження із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні під час досудового розслідування, діяти в межах і відповідно до вимог закону; перевірити наявність об'єктивної необхідності та виправданість такого втручання у права і свободи особи, з'ясувати можливість досягнення мети, на яку посилається автор клопотання, без застосування цих заходів» [212].

Під час проведення досудового розслідування на слідчого суддю покладають особливі повноваження з нагляду й оцінки процесуальної діяльності учасників кримінального провадження, контроль за дотриманням конституційних прав і свобод підозрюваного (обвинуваченого). Саме слідчий суддя повинен об'єктивно оцінити представлені докази на підтримку клопотання про застосування заходу забезпечення, або ж законність і допустимість певних доказів, які потім будуть досліджені в судовому порядку. Тому за таких умов слідчий суддя завжди перебуватиме під непрямим «підсвідомим» впливом учасників досудового слідства, і лише його неупереджений погляд на факти дасть змогу отримати справедливий результат роботи. Забезпечення контролю за дотриманням прав, свобод і законних інтересів осіб, які беруть участь у досудовому слідстві, покладає на слідчого суддю обов'язок спостереження за діями, передусім правоохоронних органів, як носіїв владних функцій. Однак слід урахувувати, що поняття прихильності й завчасного «переходу» на чийсь бік суперечить базовим принципам здійснення правосуддя та кримінального процесу загалом. Слідчий суддя є гарантом законності, його безсторонність забезпечує встановлення істини й рівноправності на досудовому слідстві, що своєю чергою безпосередньо відображається в процесі судового розгляду [16, с. 99].

Рішення слідчих суддів щодо застосування ЗЗКП найчутливіше сприймають та оцінюють учасники кримінального судочинства, адже такі рішення найчастіше обмежують чи порушують такі конституційні права, як право на свободу, особисту недоторканість, право на приватне життя та власність. Невирішеність низки проблемних питань під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження засвідчують також і два інформаційні листи Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ: «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» від 5 квітня 2013 року [212] та «Про деякі питання порядку

застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 4 квітня 2013 року [213; 324].

У п. 1 інформаційного листа від 5 квітня 2013 року зазначено, що, вирішуючи питання про застосування ЗЗКП, у кожному випадку розгляду відповідних клопотань слідчі судді зобов'язані сумлінно та принципово здійснювати повноваження із судового контролю за дотриманням прав, свобод й інтересів осіб у кримінальному провадженні під час досудового розслідування, діяти в межах і відповідно до вимог закону; перевіряти наявність об'єктивної необхідності та виправданість такого втручання у права й свободи особи, з'ясувати можливість досягнення мети, на яку посилається автор клопотання, без застосування цих заходів. Водночас слідчий суддя, вирішуючи питання про застосування, продовження, зміну або скасування запобіжного заходу під час розгляду відповідних клопотань, зобов'язаний враховувати, що запобіжні заходи в кримінальному провадженні обмежують права особи на свободу й особисту недоторканість, гарантовані ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [109], а тому можуть бути застосовані тільки за наявності законної мети й підстав, визначених КПК України, з огляду на відповідну практику ЄСПЛ. Така позиція відповідає і ч. 5 ст. 9 КПК України, згідно з якою кримінальне процесуальне законодавство України слід застосовувати з огляду на практику ЄСПЛ [324].

Відповідно до вимог ч. 3 ст. 5 Конвенції, після спливу певного проміжку часу навіть обґрунтована підозра у вчиненні злочину не може бути єдиним виправданням тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого, а тому слідчий суддя, суд у разі задоволення клопотання про обрання або продовження терміну застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має чітко зазначити в судовому рішенні про наявність іншої підстави або ризику, що передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України. Крім того, така позиція викладена в п. 60 рішення ЄСПЛ у справі «Слоєв проти України» від 6 листопада 2008 року. Суди повинні зважити на всі обставини, що свідчать за і проти наявності

справжнього суспільного інтересу, який, з огляду на презумпцію невинуватості, виправдовує відступ від принципу поваги до особистої свободи (п. 35 рішення ЄСПЛ у справі «Летел'є проти Франції» від 26 червня 1991 року) [324].

Отже, значення судового контролю полягає в тому, що завдяки діяльності слідчого судді забезпечують невідкладним судовим захистом права, свободи й інтереси учасників кримінального провадження, а також створюють належні умови для реалізації засади змагальності під час досудового розслідування [45, с. 244].

Досліджуючи діяльність слідчого судді на досудовому розслідуванні, доречно виокремити систему специфічних засад її здійснення, які запропонував Р. І. Тракало, серед них такі:

1. Законність дій слідчого судді.

Під час кримінального провадження слідчий суддя зобов'язаний неухильно дотримуватися вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. Невиконання або неточне дотримання кримінального процесуального законодавства України слідчим суддею призводить до суддівського свавілля, підриває авторитет судової влади, порушує права громадян.

2. Вірогідність визначення слідчого судді під час здійснення судового контролю.

Відповідно до ч. 3 ст. 35 КПК України, визначення судді (запасного судді, слідчого судді), а в разі колегіального розгляду – судді-доповідача для розгляду конкретного провадження здійснює Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система під час реєстрації відповідних матеріалів, скарги, клопотання, заяви чи іншого процесуального документа за принципом випадковості та в хронологічному порядку, з огляду на спеціалізацію та задля рівномірного навантаження для кожного судді, заборони брати участь у перевірці вироків й ухвал для судді, який брав участь в ухваленні вироку або ухвали, про перевірку яких порушують питання (крім перегляду за

нововиявленими обставинами), перебування суддів у відпустці, відсутності у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, відрядженням, а також інших передбачених законом випадків, через які суддя не може здійснювати правосуддя або брати участь у розгляді судових справ [133].

3. Швидкість (оперативність) розгляду слідчим суддею клопотань слідчого.

Клопотання про застосування або зміну запобіжного заходу тримання під вартою розглядає слідчий суддя невідкладно, але не пізніше ніж за сімдесят дві години з моменту фактичного затримання підозрюваного, обвинуваченого або з моменту надходження до суду клопотання, якщо підозрюваний, обвинувачений перебуває на свободі, чи з моменту подання підозрюваним, обвинуваченим, його захисником до суду відповідного клопотання (ст. 186 КПК України). Слідчий суддя зобов'язаний розглянути клопотання підозрюваного, обвинуваченого про зміну запобіжного заходу протягом трьох днів з дня його одержання згідно з правилами, передбаченими для розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу (ч. 4 ст. 201 КПК України). Клопотання про обшук розглядають у суді в день його надходження за участю слідчого або прокурора (ч. 4 ст. 234 КПК України) тощо [133].

4. Своєчасність виконання ухвал слідчого судді на проведення процесуальної дії.

Ухвала слідчого судді щодо застосування запобіжного заходу тримання під вартою підлягає негайному виконанню після її оголошення (ст. 205 КПК України). Строк дії ухвал на обшук житла чи іншого володіння особи не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали (п. 1 ч. 2 ст. 235 КПК України).

5. Допустимість повторного звернення до слідчого судді за відмови в наданні дозволу на проведення процесуальної дії.

Постановлення слідчим суддею ухвали про відмову в наданні дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії не перешкоджає повторному

зверненню з новим клопотанням про надання такого дозволу (ч. 5 ст. 248 КПК України).

б. Апеляційний порядок оскарження ухвал слідчого судді (ст. 309–310 КПК України) [78, с. 351–353].

Слід акцентувати на нормативному змісті принципу публічності під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою, який становлять приписи щодо наділення слідчого судді такими повноваженнями, реалізація яких дає змогу забезпечити оптимальне співвідношення приватних і публічних інтересів під час його застосування. Активність й ініціативність слідчого судді під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу тримання під вартою має бути спрямована на забезпечення прийняття ним законного, обґрунтованого, вмотивованого й доцільного рішення. Остання властивість визначає межі накладених правообмежень, тобто врахування інтересів як слідства, так й особи, щодо якої обирають запобіжний захід [54, с. 14; 42].

Ми поділяємо думку Л. Д. Удалової та О. В. Рибалки, які зазначають, що суд повинен мати можливість самостійно визначати межі пізнання обставин діяння, що інкримінують обвинуваченому, і за недостатньої доброякісності наданих сторонами доказів, їх пасивності й невміння (неможливості) отримати додаткові докази, суд, не замінюючи жодну з сторін, не виражаючи її інтереси, повинен мати право на виявлення та формування в разі можливості конвергентної (достатньої) сукупності доказів [289, с. 38; 42].

Обов'язок постановлення вмотивованого й обґрунтованого рішення визначено в змісті ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 157, ч. 2 ст. 173 КПК України. Відповідно до цих положень, слідчий суддя повинен ураховувати обставини, що мають значення для вирішення клопотань про тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, арешту майна, застосування запобіжних заходів тощо. Виконання цього обов'язку не залежить від волі інших осіб, а також від виду ЗЗКП. Це публічний обов'язок слідчого судді, який походить із сутності правосуддя як специфічної форми діяльності органів публічної влади [42].

Ураховуючи таку аргументацію, Д. М. Говорун пропонує надати слідчому судді право заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про застосування будь-якого заходу забезпечення кримінального провадження [42, с. 183]. Така позиція видається нам не цілком обґрунтованою, оскільки суд на будь-якій стадії процесу в судовому слуханні має таке право, а в певних випадках – й обов'язок дослідити докази в кримінальному провадженні.

Отже, окреслені засади визначають найважливіші риси здійснення повноважень слідчим суддею як специфічної діяльності під час досудового розслідування, першочергово під час застосування ЗЗКП.

Повноваження слідчого судді закріплено в КПК України, хоча окремої статті, яка містила б чіткий їх перелік, немає. У зв'язку із цим у юридичній літературі є різні погляди щодо класифікації повноважень слідчого судді. Зокрема, Н. З. Рогатинська поділяє повноваження слідчого судді на три групи: повноваження під час застосування заходів процесуального примусу на стадії досудового розслідування; повноваження слідчого судді під час розгляду скарг на дії та рішення особи, яка здійснює дізнання, слідчого або прокурора; повноваження слідчого судді під час проведення слідчих дій, які обмежують конституційні права громадян [227, с. 286]. В. О. Попелюшко пропонує розширену класифікацію повноважень слідчого судді за критерієм предмета правового регулювання, якому відповідає структурна побудова чинного КПК України, а саме: 1) повноваження у сфері процесуальних відносин, пов'язаних із ЗЗКП; 2) повноваження, пов'язані з розглядом і вирішенням питань щодо дачі дозволу на проведення визначених у законі слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на збирання доказів; 3) повноваження щодо розгляду та вирішення скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора; 4) повноваження щодо збирання доказів у разі відмови слідчим, прокурором стороні захисту в задоволенні клопотання; 5) повноваження, пов'язані зі встановленням процесуальних строків; 6) повноваження з розгляду та вирішення питань про

відводи під час досудового розслідування прокурора, слідчого, захисника, представника, спеціаліста, перекладача, експерта, секретаря судового засідання; 7) повноваження щодо вирішення на стадії досудового розслідування долі речових доказів; 8) повноваження щодо вирішення питання про використання інформації, отриманої внаслідок проведення негласної слідчої (розшукової) дії про ознаки кримінального правопорушення, яке не розслідують у цьому кримінальному провадженні; 9) повноваження щодо захисту прав людини, закріплених у ст. 206 КПК України [206, с. 10–16; 293].

На наш погляд, оптимальною є класифікація повноважень слідчого судді, запропонована В. О. Попелюшком. Вона є розширеною, однак охоплює всі можливі процесуальні дії та рішення, що й реалізують охорону прав, свобод і законних інтересів підозрюваного першочергово.

Суд, що здійснює судовий контроль за дотриманням прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою, для того щоб бути їх гарантом, зобов'язаний під час здійснення своєї діяльності виконувати вимоги законодавства. Науковці це трактують по-різному.

На думку М. А. Макарова, слідчі судді, вирішуючи питання про застосування ЗЗКП, у кожному випадку розгляду відповідних клопотань зобов'язані: сумлінно та принципово здійснювати повноваження із судового контролю за дотриманням прав, свобод й інтересів осіб у кримінальному провадженні під час досудового розслідування, діяти в межах і відповідно до вимог закону; перевіряти наявність об'єктивної необхідності та виправданість такого втручання в права та свободи особи, з'ясувати можливість досягнення мети, на яку посилається автор клопотання, без застосування цих заходів; зважати, що незалежно від визначеного процесуальним законом суб'єкта ініціювання застосування заходів забезпечення, обов'язок довести наявність трьох необхідних складових для їх застосування (ч. 3 ст. 132 КПК України) покладено на слідчого та/або прокурора; урахувати, що докази на підтвердження обставин, викладених у клопотанні про застосування заходів забезпечення, подає особа, яка заявляє таке клопотання; пам'ятати, що суддя,

який брав участь у кримінальному провадженні під час досудового розслідування, згідно з ч. 1 ст. 76 КПК України, не має права брати участь у цьому провадженні в суді як першої, так й апеляційної та касаційної інстанцій, а також під час перегляду судових рішень Верховним Судом або за нововиявленими обставинами [159].

Вважаємо доцільною думку Ю. М. Грошевого та О. Г. Шила, які зазначають, що врахування слідчим суддею, судом усіх необхідних обставин під час вирішення питання про застосування ЗЗКП, дотримання вимог закону стосовно порядку постановлення рішення, його форми й змісту надає йому, крім законності, обґрунтованості та вмотивованості, ще однієї необхідної ознаки, яка стосується його змістовної сторони, а саме справедливості. З огляду на це, вимога справедливості має бути не тільки моральною, а й правовою категорією, а тому має отримати відповідне нормативне забезпечення. Справедливість цього процесуального рішення тісно пов'язана з його обґрунтованістю та вмотивованістю, проте вона має самостійне значення, оскільки визначається моральною атмосферою, у якій здійснюють кримінальну процесуальну діяльність, моральною свідомістю її уповноважених суб'єктів, урахуванням моральних підстав прийняття такого рішення [129, с. 226; 67].

На думку І. І. Заболотного, сучасний судовий контроль у механізмі забезпечення прав людини під час застосування ЗЗКП, як і КПК України загалом, ґрунтується виключно на прогресивних положеннях, визначених міжнародною спільнотою, а тому є надзвичайно потужним інструментом у забезпеченні такої засади кримінального провадження, як верховенство права [81, с. 303]. Своєю чергою В. В. Городовенко зазначає, що слідчий суддя фактично в кримінальному провадженні є гарантом дотримання і захисту прав, свобод й інтересів підозрюваних та обвинувачених осіб, об'єктивно і незалежною, неупередженою фігурою, яка приймає самостійні рішення [48, с. 22; 67].

У зв'язку із зазначеним, вважаємо необхідним закріпити в чинному КПК України повноваження слідчого судді під час застосування ЗЗКП, зокрема

тримання під вартою. Таке доповнення пропонуємо викласти в розділі II, главі 10, передбачивши ст. 132-1 «Повноваження слідчого судді під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження», яку викласти в такій редакції:

«1. Слідчий суддя, з метою забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження уповноважений:

1) визначати підсудність поданого клопотання в кримінальному провадженні;

2) розглядати скарги на дії та рішення особи, яка здійснює дізнання, слідчого або прокурора;

3) фіксувати заяви або прийняти від особи письмову заяву щодо застосування до неї неправомірних дій та вжити необхідних заходів;

4) розглядати й вирішувати питання про відводи під час досудового розслідування прокурора, слідчого, захисника, представника, спеціаліста, перекладача, експерта, секретаря судового засідання;

5) у разі необхідності забезпечити реалізацію права підозрюваного, обвинуваченого на захист;

6) перевіряти наявність об'єктивної необхідності застосування певного заходу забезпечення кримінального провадження;

7) постановляти відповідні законні судові рішення;

8) дотримуватися встановлених процесуальних строків;

9) уповноважувати сторону обвинувачення на проведення процесуальних дій;

10) зобов'язувати будь-який орган державної влади чи службову особу до виконання судового рішення щодо заходу забезпечення кримінального провадження;

11) дотримуватися вимог щодо захисту прав людини, закріплених у ст. 206 цього Кодексу;

12) здійснювати інші повноваження, передбачені цим Кодексом».

Це доповнення норми чинного КПК України, на нашу думку, буде додатковою гарантією охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування ЗЗКП загалом і тримання під вартою зокрема, у зв'язку з тим, що саме слідчий суддя є одним з головних учасників кримінального провадження на цьому етапі.

З огляду на подані вище пропозиції, що стосуються альтернативи до ухвали слідчого судді щодо деяких ЗЗКП, вважаємо запропоновані зміни актуальними. Про це зауважують і судді, яких було опитано під час нашого дослідження. Зокрема, 59 % опитаних суддів повідомили, що вважають доречним доповнення чинного КПК України ст. 132-1 «Повноваження слідчого судді під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» (додаток В).

Акцентуємо увагу на новелі чинного КПК України, що прописана в ст. 206 «Загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини» КПК України.

Частини 1, 2 та 3 ст. 206 цього Кодексу передбачають, що кожен слідчий суддя суду, в межах територіальної юрисдикції якого перебуває особа, яку тримають під вартою, має право постановити ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу забезпечити дотримання прав такої особи. Якщо слідчий суддя отримає з будь-яких джерел відомості, які створюють обґрунтовану підозру, що в межах територіальної юрисдикції суду перебуває особа, позбавлена свободи за відсутності судового рішення, яке набрало законної сили, або не звільнена з-під варти після внесення застави в установленому КПК порядку, він зобов'язаний постановити ухвалу, якою має зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу, під вартою яких тримають особу, негайно доставити цю особу до слідчого судді для з'ясування підстав позбавлення свободи, і зобов'язаний звільнити позбавлену свободи особу, якщо орган державної влади чи службова особа, під вартою яких тримають особу, не надасть судового рішення, яке набрало законної сили, або не доведе наявності інших правових підстав для позбавлення особи свободи. Крім того, слідчий суддя зобов'язаний вжити заходів щодо фіксування

та перевірки заяви особи про застосування до неї насильства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державної установи або вжити необхідних заходів для забезпечення безпеки особи згідно із законодавством (ч. 6 ст. 206 КПК України) [232].

Отже, тенденції розвитку кримінального процесуального законодавства України свідчать про посилення гарантій прав осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, і значне розширення повноважень суду на стадії досудового розслідування в кримінальному провадженні, зокрема шляхом упровадження інституту слідчого судді. Ми поділяємо позицію В. Руденка, який зазначає, що до слідчих суддів Кодекс висуває підвищені вимоги щодо оперативності розгляду ними питань, які належать до їх компетенції, вимагає посиленої уваги й далекоглядності у своїх рішеннях, встановлюючи необхідність у різних ситуаціях ухвалювати рішення негайно, наділяючи їх змогою вирішувати найчутливіші для особи питання – обмеження її прав і свобод [232, с. 78].

Варта уваги думка М. І. Дерев'янка, який зауважує, що суд (слідчий суддя, суддя) може бути повноправним гарантом прав і свобод особи під час застосування ЗЗКП лише за таких взаємопов'язаних умов: 1) правових; 2) соціальних; 3) морально-вольових [67].

Правовими умовами, за яких суд є гарантом прав і свобод особи під час застосування ЗЗКП, є норми кримінального процесуального закону, неухильне дотримання яких суб'єктом правозастосування не дасть змоги піддавати сумніву його процесуальне рішення, давати підстави для оскарження. Це права й обов'язки слідчого судді, суду щодо застосування ЗЗКП, а також гарантії незалежності суддів, які визначені Законом України «Про судоустрій і статус суддів», а також іншими правовими актами. Соціальними умовами, за наявності яких суд є гарантом прав і свобод особи під час застосування ЗЗКП, слід вважати умови, які створюють внутрішнє переконання судді в правильності прийняття ним процесуального рішення про обмеження права особи на свободу й не суперечать стандартам у сфері судочинства, Кодексу суддівської етики,

Бангалорським принципам поведінки суддів тощо. Такою умовою є високий рівень соціального забезпечення суддів, що має встановити гідний рівень життя та відсутність матеріальної мотивації під час прийняття ними рішень [67].

Морально-вольовими умовами є людяність, чесність, справедливість, некорумпованість, непідкупність, принциповість, патріотизм, професіоналізм, старанність тощо. Надзвичайно актуальною та невід'ємною морально-вольовою умовою є наявність внутрішньої стійкої вольової сили кожного судді для протистояння будь-якому адміністративному впливу.

Комплексне поєднання зазначених умов сприяє об'єктивності, незалежності й неупередженості суду в питанні застосування запобіжного заходу тримання під вартою як гаранта прав і свобод під час його застосування.

Узагальнюючи викладене вище, вважаємо можливим запропонувати такі доповнення до норм чинного КПК України, які будуть посилювати гарантії охорони прав, свобод й інтересів підозрюваного в кримінальному провадженні загалом, під час застосування ЗЗКП і тримання під вартою зокрема.

Пропонуємо внести зміни до ст. 7 «Загальні засади кримінального провадження» КПК України, де в п. 15-1 передбачити таке:

«1. Зміст і форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких, зокрема, належать:

15-1) судовий контроль за дотриманням прав, свобод і законних інтересів підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні».

Також вважаємо необхідним додати до норм глави 2 КПК України ст. 22-1 «Судовий контроль за дотриманням прав, свобод та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні», яку викласти в такій редакції:

«1. Судовий контроль за дотриманням прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні під час досудового розслідування покладається на слідчого суддю.

2. Повноваження слідчого судді щодо дотримання прав, свобод і законних інтересів осіб у кримінальному провадженні поширюються на:

- 1) встановлення належної попередньої кваліфікації кримінального правопорушення та оголошення чи зміни повідомлення про підозру органами досудового розслідування, прокурором;
- 2) застосування заходів забезпечення кримінального провадження;
- 3) розгляд скарг на дії та рішення особи, яка здійснює дізнання, слідчого або прокурора;
- 4) проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, які обмежують конституційні права громадян;
- 5) встановлення процесуальних строків у кримінальному провадженні;
- 6) проведення спеціального досудового розслідування;
- 7) зупинення досудового розслідування».

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що тримання під вартою можуть застосовувати в кримінальному провадженні за рішенням слідчого судді. Правовими умовами, за яких суд є гарантом прав і свобод особи, є норми кримінального процесуального закону, неухильне дотримання яких суб'єктом правозастосування не дозволить піддавати сумніву його процесуальне рішення, давати підстави для оскарження. Це права й обов'язки слідчого судді, суду щодо застосування тримання під вартою, а також гарантії незалежності суддів, які визначені Законом України «Про судоустрій і статус суддів» (2016). Соціальними умовами, за наявності яких суд є гарантом прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою, слід вважати умови, які створюють внутрішнє переконання судді в правильності прийняття ним процесуального рішення про обмеження права особи на свободу й не суперечать стандартам у сфері судочинства, Кодексу суддівської етики (2013), Бангалорським принципам поведінки суддів (2006) тощо. Морально-вольовими умовами є людяність, чесність, справедливість, некорумпованість, непідкупність, принциповість, патріотизм, професіоналізм, старанність тощо. Надзвичайно актуальною та невід'ємною морально-вольовою умовою є наявність внутрішньої стійкої вольової сили кожного судді для протистояння будь-якому адміністративному впливу.

Комплексне поєднання зазначених умов сприяє об'єктивності, незалежності й неупередженості суду в питанні застосування запобіжного заходу тримання під вартою як гаранта прав і свобод під час його застосуванні.

Висновки до розділу 3

1. Встановлено, що механізм забезпечення прав підозрюваного в кримінальному провадженні передбачає такі форми: створення умов для належної реалізації особою своїх прав; охорону прав; захист прав. Виокремлення в механізмі забезпечення прав людини трьох самостійних форм зумовлено наявністю різних завдань, що реалізують під час охорони прав підозрюваного, а отже, використанням різних засобів для досягнення цієї мети.

Окреме місце в такому механізмі захисту посідають міжнародні стандарти забезпечення та дотримання прав людини, що містяться в міжнародно-правових актах (Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Європейська конвенція про видачу правопорушників, Основні принципи незалежності судових органів тощо), що є обов'язковими для виконання національними компетентними органами під час кримінального судочинства.

2. За правовим змістом і наслідками рішення ЄСПЛ сприяють ефективному відновленню порушеного права. У зв'язку із цим їх реальне втілення в практичну площину забезпечує дотримання засади верховенства права й законності в кримінальному провадженні, що є запорукою ефективності досягнення його завдань і мети. Для забезпечення практичного застосування зазначених положень у діяльності правоохоронних органів, слідчих суддів і судів під час затримання, обрання та застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою запропоновано внести зміни до КПК України, відповідно

до яких під час вирішення питання про обрання та продовження строку дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою врахування практики ЄСПЛ є обов'язковим.

3. Оскільки більшість заходів забезпечення кримінального провадження, передусім запобіжні заходи, частково обмежують права і свободи осіб, яких підозрюють у вчиненні кримінальних правопорушень, проте їх застосування необхідне для реалізації остаточних завдань кримінального провадження, саме прокурор відіграє особливу роль у застосуванні конкретних заходів щодо осіб у кожному окремому випадку. Саме від нього залежить міра обраного запобіжного заходу та рівень забезпеченості кримінального провадження, оскільки щодо клопотання слідчого – він може не погодити або надто м'який для конкретного випадку, або, навпаки, надто суворий запобіжний захід, а щодо слідчого судді – його присутність під час розгляду клопотання та переконлива аргументація на користь необхідності його задоволення здебільшого відіграють належну роль у цьому процесі.

4. Системний аналіз положень КПК України дав змогу виокремити повноваження прокурора під час застосування тримання під вартою, а саме: самостійне ініціювання обрання, зміни чи скасування такого шляхом подання клопотання слідчому судді, суду; погодження відповідного клопотання слідчого; участь у судовому засіданні щодо його розгляду; виконання ухвал слідчого судді, суду; контроль за виконанням запобіжних заходів; апеляційне оскарження рішень слідчого судді.

На підставі вивчення слідчої та прокурорської практики з'ясовано, що прокурор у більшості випадків не готує клопотання про застосування такого ЗЗКП, як тримання під вартою, і не здійснює ретельну перевірку таких клопотань слідчим.

5. Акцентовано на тому, що тенденції розвитку кримінального процесуального законодавства України засвідчують посилення гарантій прав осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, і значне розширення

повноважень суду на стадії досудового розслідування в кримінальному провадженні шляхом упровадження інституту слідчого судді.

6. Встановлено, що суд (слідчий суддя, суддя) може бути повноправним гарантом прав і свобод підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою лише за таких умов: а) правових – норми кримінального процесуального закону, неухильне дотримання яких суб'єктом правозастосування не дозволить піддавати сумніву його процесуальне рішення, давати підстави для оскарження (права й обов'язки слідчого судді, суду щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а також гарантії незалежності суддів, які визначені Законом України «Про судоустрій і статус суддів», а також іншими правовими актами); б) соціальних – які створюють внутрішнє переконання судді в правильності прийняття ним процесуального рішення про обмеження права особи на свободу й не суперечать стандартам у сфері судочинства, Кодексу суддівської етики, Бангалорським принципам поведінки суддів тощо; в) морально-вольових – людяність, чесність, справедливість, некорумпованість, непідкупність, принциповість, патріотизм, професіоналізм, старанність тощо, а також наявність внутрішньої стійкої вольової сили судді для протистояння будь-якому адміністративному впливу.

З метою посилення гарантій охорони прав, свобод й інтересів підозрюваного в кримінальному провадженні загалом і під час застосування ЗЗКП запропоновано внести доповнення до ч. 1 ст. 7 КПК України, зокрема: «15-1) судовий контроль за дотриманням прав, свобод і законних інтересів підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні». Главу 2 КПК України доповнити ст. 22-1 «Судовий контроль за дотриманням прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні».

ВИСНОВКИ

У дисертації на підставі узагальнення концепцій вітчизняних й іноземних учених, законодавства та багаторічної практики правоохоронних органів України, ЄСПЛ розроблено наукові положення й отримано результати, що сукупно розв'язують важливе наукове завдання щодо охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою, зокрема:

1. Нині охорона прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування ЗЗКП набула ґрунтовного теоретичного узагальнення, що зумовлено імплементацією в кримінальне процесуальне законодавство міжнародних стандартів захисту прав і свобод людини. Вивчення стану дослідженості проблемних питань охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою дало підстави для висновку, що значну частину наукових розвідок здійснювали в межах проблематики охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного в кримінальному провадженні загалом. Більшість наукових напрацювань стосується окремих фрагментів проведення досліджуваних дій чи аспектів, щодо яких автор дослідження має власну позицію (зокрема щодо сутності забезпечення, дотримання та гарантій захисту прав і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою), унаслідок чого й досі не розроблено концептуальної моделі процесуального механізму охорони прав, свобод та законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою, зокрема єдиного підходу до ролі прокурора в механізмі охорони й судовому контролю за дотриманням прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування такого заходу.

2. Процедура та порядок набуття статусу підозрюваного не є досконалою та потребує пильної уваги з боку як законодавців, так і вчених. Це пов'язано з обґрунтованістю доказів, які наявні під час повідомлення про підозру;

поєднанням обставин кримінального провадження з відповідною особою на підставі достовірності та ймовірності; чітким виконанням правоохоронними органами положень чинного кримінального процесуального законодавства та недопущенням порушень прав і свобод людини, навіть якщо ця людина має статус підозрюваної особи.

Обґрунтовано необхідність уніфікації рішення про надання особі статусу підозрюваного, що полягає в заміні такого процесуального документа, як «повідомлення особі про підозру», на винесення слідчим за погодженням із прокурором або прокурором постанови про залучення особи як підозрюваного, з обов'язковим врученням копії цієї постанови та пам'ятки про роз'яснення прав. Тобто особу мають визнавати підозрюваним з моменту складення постанови про залучення особи як підозрюваного. Вручення копії постанови та пам'ятки обмежити строком: протягом 24 год з моменту складення постанови, а в разі, якщо особа ухиляється від розслідування, її місцезнаходження невідоме – негайно після її явки до слідчого, прокурора або в цей строк з моменту встановлення її місцезнаходження.

3. З'ясовано, що поняття «охорона прав» і «захист прав» слід розмежовувати, оскільки вони спрямовані на досягнення різних завдань та різняться способами використання.

Охороною прав, свобод і законних інтересів підозрюваного необхідно вважати сукупність процесуальних гарантій, які здійснює сторона обвинувачення на підставі чинного законодавства для безперешкодної реалізації підозрюваним своїх суб'єктивних прав, зокрема кримінальних процесуальних, а також законних інтересів у кримінальному провадженні, унаслідок порушення яких настає відповідальність.

Захист прав підозрюваного в кримінальному провадженні – це діяльність, яка полягає в недопущенні порушень прав підозрюваного (у разі загрози порушення прав чи перешкоди їх здійсненню), або у формі відновлення порушених прав, що спрямована на повну реабілітацію його прав,

відшкодування йому завданої шкоди, а також притягнення винної особи до юридичної відповідальності.

4. Жоден правовий інститут, пов'язаний з обмеженням або позбавленням прав, свобод й інтересів людини, не може бути здійснений фактично без наявності встановлених законом правил та умов. Тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовують до підозрюваних, зазначених у ч. 2 ст. 183 КПК України, за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні ними злочину, ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, і за умови, що прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, окресленим у ст. 177 КПК України. Головними причинами недотримання в Україні порядку тримання під вартою в контексті забезпечення права особи на свободу й особисту недоторканість є недосконалість нормативної регламентації інституту тримання під вартою (39 %); помилки та порушення, яких припускаються в правореалізаційній практиці (32 %); недостатнє врахування практики ЄСПЛ, зокрема в частині змістового наповнення загальних міжнародних стандартів (29 %).

5. Засобами кримінальних процесуальних гарантій є система складових (суспільних, політичних, соціально-економічних, ідеологічних тощо), які забезпечують функціонування верховенства права відповідно до практики ЄСПЛ; засади кримінального провадження; кримінальна процесуальна форма; дотримання процесуальних строків; процесуальні права й обов'язки учасників кримінального провадження; заходи забезпечення кримінального провадження.

З огляду на матеріали кримінальних проваджень, виокремлено види засобів кримінальних процесуальних гарантій прав підозрюваного під час застосування тримання під вартою, до яких належать: 1) права підозрюваного, що можуть бути гарантіями інших його прав; 2) повноваження слідчого з охорони та захисту прав підозрюваного; 3) діяльність захисника й законного представника із забезпечення прав підозрюваного; 4) прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва за дотриманням прав підозрюваного; 5) судовий контроль за дотриманням прав підозрюваного.

6. Здійснено класифікацію юридичних гарантій прав і свобод підозрюваного під час застосування тримання під вартою за такими критеріями: 1) за поширеністю: а) національні, передбачені кримінальним процесуальним законодавством України; б) міжнародні, а також ті, що пов'язані з наявністю континентальних систем захисту прав і свобод особи під час застосування заходів забезпечення; 2) залежно від правового статусу особи, щодо якої застосовують такий захід забезпечення кримінального провадження, як тримання під вартою: а) гарантії особи, що користується загальним правовим статусом; б) гарантії щодо окремої категорії осіб і неповнолітніх.

Запропоновано розглядати систему гарантій загалом, а не класифікувати за певним критерієм. Тож до гарантій прав і свобод підозрюваного під час застосування тримання під вартою віднесено: а) розвинену та дієву систему вітчизняного кримінального процесуального законодавства, у якій немає прогалин і колізій щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження, вона ґрунтується на міжнародних стандартах поваги до прав і свобод особи; б) високий рівень юридичної правосвідомості як суб'єктів застосування заходів забезпечення, так і громадян загалом; в) розвинену кримінальну процесуальну форму; г) ефективне та негайне застосування систем захисту прав і свобод особи у випадку порушень як підстав, так і порядку застосування тримання під вартою; д) розвинені форми державного та громадського контролю за застосуванням тримання під вартою або його незастосуванням; е) наявність юридичної відповідальності за порушення підстав, строків і порядку застосування тримання під вартою; ж) правову активність особи, щодо якої застосовують тримання під вартою.

7. Процесуальними гарантіями, на відміну від процесуальних та інших прав, слід вважати передбачені в кримінальному процесуальному законі правові вимоги (правові засоби й умови), за допомогою яких забезпечують реальну можливість використання підозрюваним прав і досягнення законних інтересів. Виокремлено процесуальні гарантії охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного в кримінальному провадженні, а саме: процесуальні

норми та закріплені в них права й обов'язки підозрюваного; засади кримінального провадження; кримінально-процесуальна форма; діяльність учасників кримінального провадження (повноваження слідчого, прокурора, суду); процесуальні строки; процесуальні санкції.

Акцентовано, що важливу роль у забезпеченні реалізації, захисту й охорони прав і свобод підозрюваного в Україні як правовій державі відіграє право особи на правову допомогу. Водночас захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до ЄРАУ або стосовно якого в ЄРАУ містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю.

З метою розвантаження роботи слідчих підрозділів вважаємо за необхідне доповнити ч. 1 ст. 50 КПК України «Підтвердження повноважень захисника» таким положенням: «3) витягом з Єдиного реєстру адвокатів України (в частині інформації про зупинення, припинення або поновлення права на заняття адвокатською діяльністю).

8. Механізм охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час запобіжного заходу тримання під вартою в кримінальному провадженні визначено як передбачену міжнародними й вітчизняними нормативно-правовими актами можливість звернутися до уповноважених міжнародних, вітчизняних та іноземних органів, організацій, установ з вимогою примусити особу на виконання функцій держави до законного й обов'язкового поведіння з людиною; регламентований правом комплекс особливих процедур, здійснюваних уповноваженими органами та їх службовими особами, спрямованих на поновлення (підтвердження) або відновлення порушеного (оскарженого) права.

9. Головними напрямками участі прокурора в механізмі охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час запобіжного заходу тримання під вартою є: а) самостійне складання або погодження відповідного клопотання слідчого до слідчого судді (оцінка достатності підстав для звернення); б) доведення необхідності застосування тримання під вартою під

час розгляду клопотання слідчим суддею або судом (доказування). Лише 39 % опитаних прокурорів зазначили, що сучасний стан забезпечення прав підозрюваного під час застосування такого заходу відповідає міжнародним стандартам, 31 % – констатували належний рівень його застосування

Запропоновано алгоритм участі прокурора під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою щодо підозрюваного, який передбачає такі етапи: 1) ініціювання (шляхом складання клопотання) або погодження застосування певного заходу забезпечення кримінального провадження (реалізація повноважень, визначених у п. 10 ч. 2 ст. 36 КПК України); 2) обрання заходу забезпечення кримінального провадження (доведення перед представниками судової влади умов і підстав для застосування тримання під вартою); 3) постановлення/складання рішення щодо обраного заходу забезпечення кримінального провадження – тримання під вартою; 4) застосування/виконання заходу забезпечення кримінального провадження (нагляд за дотриманням встановлених законом порядку й умов безпосередньої реалізації заходу); 5) скасування/зміна тримання під вартою.

На кожному з цих етапів участь прокурора в забезпеченні законності застосування тримання під вартою відбувається у своєрідних формах, із застосуванням відповідних засобів і методів прокурорської діяльності.

10. Аргументовано необхідність закріпити повноваження слідчого судді під час застосування ЗЗКП у розділі II глави 10 ст. 132-1 «Повноваження слідчого судді під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження», яку викласти в такій редакції:

«1. Слідчий суддя з метою забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження уповноважений:

- 1) визначати підсудність поданого клопотання в кримінальному провадженні;
- 2) розглядати скарги на дії та рішення особи, яка здійснює дізнання, слідчого або прокурора;

3) фіксувати заяви або прийняти від особи письмову заяву щодо застосування до неї неправомірних дій та вжити необхідних заходів;

4) розглядати та вирішувати питання про відводи під час досудового розслідування прокурора, слідчого, захисника, представника, спеціаліста, перекладача, експерта, секретаря судового засідання;

5) у випадку необхідності забезпечити реалізацію права підозрюваного, обвинуваченого на захист;

6) перевіряти наявність об'єктивної необхідності застосування певного заходу забезпечення кримінального провадження;

7) постановляти відповідні законні судові рішення;

8) дотримуватися встановлених процесуальних строків;

9) уповноважувати сторону обвинувачення на проведення процесуальних дій;

10) зобов'язувати будь-який орган державної влади чи службову особу до виконання судового рішення щодо заходу забезпечення кримінального провадження;

11) дотримуватися вимог щодо захисту прав людини, закріплених у ст. 206 цього Кодексу;

12) здійснювати інші повноваження, передбачені цим Кодексом».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В. І. Соотношение понятий «охрана», «защита», «гарантирование», «обеспечение» прав ребенка. *Государство и право*. 2006. № 6. С. 68–74.
2. Аверченко А. К. Подозреваемый и реализация его прав в уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Томск, 2001. 237 с.
3. Авраменко О. В., Благута Р. І., Хитра А. Я. Заходи забезпечення кримінального провадження : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 191 с.
4. Агакерімов О. Н. Підстави обрання запобіжних заходів взагалі, так і домашнього арешту зокрема, у світлі сучасного вітчизняного кримінального провадження. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2015. № 3. С. 56–61.
5. Алексеев Н. С., Даев В. Г., Кокорев Л. Д. Очерк развития науки советского уголовного процесса. Воронеж : Воронеж. ун-т, 1980. 251 с.
6. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. М. : Юрид. лит, 1981. Т. 1. 360 с.
7. Аленін Ю. П., Гловюк І. В. Повідомлення про підозру: загальна характеристика та проблеми удосконалення. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 161–169. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2014_1_18.
8. Аналіз судової практики Верховного Суду України. *Судова влада України*. *Верховний Суд* : [сайт]. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/analiz/>.
9. Ахундова А. Б. Захист прав підозрюваного у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 19 с.
10. Ахундова А. Б. Захист прав підозрюваного у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Луцьк, 2013. 232 с.
11. Бабкова В. В. Проблеми здійснення прокурором наглядових повноважень у формі процесуального керівництва під час проведення

досудового розслідування. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 3. С. 71–73.

12. Байрамов Р. Р. Правовое регулирование содержания под стражей подозреваемых и обвиняемых в следственных изоляторах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. СПб., 2003. 20 с.

13. Берестовський І. Захист прав людини і громадянина як функція української держави. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 124–131.

14. Божьев В. П., Гаврилов А. К., Чугунов В. Е. Советский уголовный процесс. Часть Общая : учеб. пособ. Волгоград : Высш. следств. шк. МВД СССР, 1973. 376 с.

15. Большой словарь иностранных слов. URL: <http://www.onlinedics.ru/slovar/inyaz/g/garantija.html>

16. Бондюк А. Ф. Захист прав та свобод людини і громадянина на досудовому слідстві в світлі дотримання слідчим суддею основоположних принципів. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 3/1 (13). С. 96–99.

17. Бортун М. Взаємодія прокурора зі слідчим, слідчим суддею на стадії досудового розслідування. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 4. С. 95–99.

18. Боруш А. О. Інститут підозри в кримінальному провадженні: поняття, ознаки та значення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2014. Вип. 6–1, Т. 4. С. 29–33.

19. Бубир Ю. В. Система гарантій прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів. *Форум права*. 2013. № 4. С. 40–46. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_4_9.pdf.

20. Буланова Н. В. Заключение под стражу при предварительном расследовании преступлений : науч.-метод. пособ. / под ред. М. Е. Токаревой. М. : Юрлитинформ, 2005. 256 с.

21. Бурдоль Є., Литвинчук О. Деякі аспекти імплементації в Україні рекомендацій Ради Європи стосовно ролі прокуратури в системі кримінальної юстиції. *Вісник прокуратури*. 2010. № 4. С. 27–34.

22. Бурлака О. В. Забезпечення реалізації слідчим суддею функції захисту прав, свобод та інтересів особи у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 18 с.

23. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків : Юрайт, 2017. 408 с.

24. Велигодский В. В. Судебная реформа и проблемы института подозрения в российском уголовном судопроизводстве. *Актуальные проблемы российского права*. 2008. № 1. С. 277–283.

25. Великий енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2012. 1020 с.

26. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученко ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : Юридична думка, 2007. 992 с.

27. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 / [уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

28. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.

29. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 / [уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2007. 1736 с.

30. Винокуров О. В. Захист прав підозрюваного при затриманні та застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 20 с.

31. Винокуров О. В. Захист прав підозрюваного при затриманні та застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 257 с.

32. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе : монография. М. : Наука, 1979. 230 с.

33. Витрук Н. В. Социально-правовой механизм реализации конституционных прав и свобод граждан. *Конституционный статус личности в СССР*. М., 1980. С. 195–210.

34. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России : учеб. пособ. М. : МГУ ; ИНФРА-М- НОРМА, 1997. 304 с.

35. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2000. 16 с.

36. Волков К. Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність при затриманні особи. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 3. С. 108–112.

37. Воротинцев Є. Удосконалення процесуального порядку повідомлення про підозру під час кримінального провадження. *Вісник прокуратури*. 2014. № 4. С. 60–65.

38. Гасанов К. К. Конституционный механизм защиты основных прав человека : монография. М. : ЮНИТИ–ДАНА ; Закон и право, 2004. 431 с.

39. Гаспарян Н. Праву не свидетельствовать против себя нужны дополнительные гарантии. *Российская юстиция*. 2000. № 12. С. 32–37.

40. Гирович В. В. Система загальних засад кримінального провадження та деякі випадки їх взаємодії. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія : Юридична. 2016. № 4. С. 251–261.

41. Гловюк І. В. Презумпції й тягар доказування в розгляді слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 84–89.

42. Говорун Д. М. Активність слідчого судді у застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження як засіб реалізації принципу публічності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 179–184.

43. Годованець В. Ф., Головін А. С. Конституційне право України : навч. посіб. Київ : Персонал, 2011. 386 с.

44. Гора М. А. Щодо змісту та співвідношення понять «захист», «охорона», «забезпечення» та «гарантування» особистих немайнових прав. *Вісник Одеського національного університету*. Серія : Правознавство. 2010. Т. 15, Вип. 1. С. 62–69.

45. Горбачевський В. Я. Судовий контроль на стадії досудового розслідування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 243–246.

46. Горелкіна К. Г. Особливості процесуального статусу слідчого судді: порівняльний аналіз. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 14–19.

47. Горностай К. Захист, охорона, гарантії прав і свобод людини і громадянина: співвідношення понять. *Держава і право* : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. 2001. Вип. 12. С. 51–55.

48. Городовенко В. В. Слідчий суддя як суб'єкт надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Кримінальний процесуальний кодекс України: перші проблеми та здобутки* : матеріали круглого столу (Запоріжжя, 20 листоп. 2013 р.) / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2013. С. 20–22.

49. Гошовський М. Роль прокурора на стадії досудового розслідування. Забезпечення процесуального керівництва розслідуванням. *Слово національної школи суддів України*. 2013. № 4 (5). С. 71–74.

50. Гришин Ю. А. О статусе прокурора на стадии досудебного расследования в реформируемом уголовном процессе. *Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 20 квіт. 2012 р.). Луганськ, 2012. С. 98–107.

51. Громов Н. А., Полуниин С. А. Санкции в уголовно-процессуальном праве России. М. : Городец, 1998. 152 с.

52. Громов Н. А., Попов А. М., Черкасов А. Д. Совершенствование и правовая природа ареста как меры уголовно-процессуального пресечения. *Российский следователь*. 2001. № 5. С. 13–16.

53. Грошевий Ю. М. Концептуальні засади побудови проекту кримінально-процесуального кодексу України. Харків : Право, 2011. 652 с.

54. Грошевий Ю. М. Проблеми законності та обґрунтованості обраних запобіжних заходів, не пов'язаних із взяттям під варту, і перспективи їх подальшого розвитку. *Роль захисника у досудовому слідстві при обранні запобіжних заходів, не пов'язаних із взяттям під варту* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 22–23 лют. 2006 р.). Харків, 2006. С. 9–14.

55. Грошевий Ю. М., Шило О. Г. Підстави обрання запобіжних заходів за новим КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 220–226.

56. Гузела М. До проблеми прав підозрюваного в кримінальному провадженні: міжнародні стандарти забезпечення. *Вісник Львівського університету*. Серія : Юридична. 2016. Вип. 63. С. 187–194. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2016_63_22.

57. Гультай П. М. Прокурорський нагляд за додержанням законів при застосуванні запобіжних заходів у досудовому кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2015. 20 с.

58. Гумін О. М. Система заходів забезпечення кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 226–231.

59. Гуценко К. Ф., Головка Л. В., Филимонов Б. А. Уголовный процесс западных государств : учебник. [2-е изд., доп. и испр.]. М. : Зерцало-М, 2012. 528 с.

60. Давимука І. Спірні проблеми допустимості доказів у кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 6. С. 90–93.

61. Даль А. Л., Абламський С. Є. Тримання під вартою як запобіжний захід у кримінальному провадженні : монографія / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : ХНУВС ; Панов, 2017. 238 с.

62. Дворник А. Мета і завдання прокурора у досудовому кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 2. С. 105–111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2013_2_22.

63. Дело «Моисеев против Российской Федерации» (Заявление № 62936/00) : постановление Европейского Суда по правам человека от 9 окт. 2008 г. *Европейский Суд по правам человека* : [сайт]. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-150448>.

64. Дело «Сергей Волосюк против Украины» (Заявление № 1291/03) : решение Европейского Суда по правам человека от 12 марта 2009 г. ; окончательное 12 июня 2009 г. *Европейский Суд по правам человека* : [сайт]. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107683>.

65. Демиденко В. О. Утвердження і забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина в діяльності міліції : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2002. 16 с.

66. Дерев'янку М. І. Гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 20 с.

67. Дерев'янку М. І. Суд як гарант прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 19–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2016_1_4.

68. Домбровська О. В. Конституційне право на життя людини і громадянина та забезпечення його реалізації органами внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2005. 19 с.

69. Дручек О. М. Поняття адміністративно-правового забезпечення прав, свобод та інтересів дитини органами внутрішніх справ України. *Форум права*. 2013. № 2. С. 123–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_2_22.

70. Дунаєва А. В. Діяльність слідчого щодо розшуку підозрюваного : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 21 с.

71. Єні О. Діяльність прокурора при підготовці клопотань про застосування запобіжних заходів. *Вісник прокуратури*. 2016. № 5. С. 50–59.

72. Жук А. А. Значення судового контролю у дотриманні прав, свобод та законних інтересів підозрюваного при застосуванні запобіжного заходу тримання під вартою на основі аналізу вітчизняної та міжнародної судової практики. *KELM*. 2021. № 6. С. 152–156. (Республіка Польща). URL: <http://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/7293>.

73. Жук А. А. Класифікація гарантій прав і свобод підозрюваного під час застосування запобіжного заходу «тримання під вартою». *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 243–248. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2021/2/44.pdf>.

74. Жук А. А. Повідомлення особі про підозру як початковий етап реалізації функції обвинувачення: проблеми та перспективи. *Актуальні питання криміналістики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 20 груд. 2019 р.) / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2019. С. 357–360.

75. Жук А. А. Повноваження слідчого судді щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Актуальні питання правового та патріотичного виховання здобувачів вищої освіти ЗВО зі специфічними умовами навчання в умовах воєнного стану* : матеріали наук.-теорет. конф., присвяч. Дню науки та пам'яті С. М. Легуші (Київ, 19 трав. 2022 р.) / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2022. С. 228–230.

76. Жук А. А. Проблеми забезпечення гарантій прав і свобод підозрюваного при застосуванні запобіжного заходу «тримання під вартою». *Актуальні проблеми кримінального права* : тези доп. Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 20 листоп. 2020 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 298–301.

77. Жук А. А. Роль прокурора в механізмі охорони прав, свобод та законних інтересів підозрюваного в разі застосування запобіжного заходу

«тримання під вартою». *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 254–259. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/3/43.pdf>.

78. Жук А. А. Судовий контроль як механізм охорони прав, свобод та законних інтересів підозрюваного при застосуванні запобіжного заходу тримання під вартою. *Актуальні проблеми кримінального права* : тези доп. X Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 22 листоп. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 351–353.

79. Жук А. А. Процесуальний статус підозрюваного у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 71–78. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/12/39.pdf>.

80. Жук А. А. Судовий контроль за дотриманням прав, свобод та законних інтересів підозрюваного при застосуванні запобіжного заходу тримання під вартою. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 116–121. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/11/41.pdf>.

81. Заболотний І. І. Судовий контроль у механізмі забезпечення прав людини під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Серія : Юридические науки. 2013. № 2–2, Т. 26 (65). С. 300–304.

82. Завтур В. А. Прокурор як суб'єкт доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 140–146.

83. Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2010. 584 с.

84. Загоруй І. С. Система конституционных гарантий защиты прав и свобод человека и гражданина в Украине. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. 1998. № 6. С. 57–59.

85. Зайцев О. И., Смирнов П. А. Подозреваемый в уголовном процес се : монография. М. : Экзамен, 2015. 320 с.

86. Захист прав, свобод та законних інтересів громадян України у процесі здійснення правоохоронної діяльності : монографія /

[В. П. Діхтієвський, В. М. Безчастний, В. П. Філонов, та ін.]; за заг. ред. В. П. Діхтієвського. Донецьк : Ноулідж, 2009. 218 с.

87. Звіт за результатами моніторингу судового розгляду справ / [уклад.: В. І. Валько, А. Я. Марчук]. Київ, 2021. 20 с.

88. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2020 рік (№ 1-к).. URL: https://court.gov.ua/insh/sudova_statystyka/rik_2020

89. Зеленська М. І. Класифікація гарантій прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 26–32.

90. Иванов О. В. Защита гражданских прав как правовой институт и как научная проблема. *Вопросы советского государства и права*. Иркутск, 1967. Вып. 8, ч. 3. С. 41–55.

91. Івасюк І. Г. Інститут «повідомлення про підозру» нового кримінального процесуального законодавства України. *Митна справа*. 2013. № 4 (88), ч. 2, кн. 2. С. 74–79.

92. Ільєва Т. Г. Функція судового контролю у кримінальному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 22 с.

93. Капліна О. В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 238–242.

94. Капустинський В. А. Вплив діяльності Європейського суду з прав людини на формування національних правозахисних систем і дотримання державами стандартів захисту прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2006. 20 с.

95. Карнеева Л. М. Привлечение к уголовной ответственности. Законность и обоснованность. М. : Юрид. лит., 1971. 133 с.

96. Карпенко М. І., Омельчук К. І. Заходи забезпечення кримінального провадження. *Юридична наука*. 2013. № 11. С. 81–89.

97. Керівні принципи ООН для запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-рядські керівні принципи) : прийняті та проголошені резолюцією № 45/112 Генеральної Асамблеї ООН від 01 груд. 1990 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_861#Text

98. Керівні принципи, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судове переслідування : прийняті Восьмим конгресом Організації Об'єднаних Націй з попередження злочинності та поведження з правопорушниками 7 вересня 1990 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_859

99. Клімова Г. П. Права і свободи людини в Україні: класифікація, гарантії реалізації. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2006. Вип. 11. С. 184–193.

100. Коваленко Е. Д. Використання оперативної інформації як підстави для застосування заходів процесуального примусу у кримінальному судочинстві : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 20 с.

101. Коваленко Є. Г., Маляренко В. Т. Кримінальний процес України: підручник. [2-е вид., перероб. і допов.]. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 712 с.

102. Ковінько Д. В. Поняття та зміст конституційного забезпечення прав людини і громадянина в Україні. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. Серія : Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2011. № 2. С. 47–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2011_2_12.

103. Кожевников С. Н. Меры защиты в советском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1968. 18 с.

104. Кокорев Л. Д., Лукашевич В. З. Процессуальные гарантии прав и законных интересов личности в уголовном судопроизводстве. *Вестник Ленинградского университета*. 1977. № 11, вып. 2. С. 109–116.

105. Колодій А. М. Права людини і громадянина в Конституції України : фондова лекція. Київ, 2014. 49 с.

106. Колодчин Д. В. Тримання під вартою як запобіжний захід : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 20 с.

107. Колодчин Д. В. Тримання під вартою як запобіжний захід : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 270 с.

108. Колоколов Н. А. Методика проведения основных судебно-контрольных действий в стадии предварительного расследования. М. : Юрлитинформ, 2004. 192 с.

109. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : підписана 04 листоп. 1950 р. в м. Римі та протоколи до неї ; ратифікована Верховною Радою України від 17 лип. 1997 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

110. Конституция Российской Федерации : постатейный науч.-практ. коммент. / под руководством ректора МГЮА академика РАН О. Е. Кутафина. М. : МГЮА, 2015. 844 с.

111. Конституційне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2008. Т. 2. 800 с.

112. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

113. Корж В. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України: проблеми впровадження в практичну діяльність. *Вісник прокуратури*. 2012. № 10. С. 79–89.

114. Коріняк О. М. Захист прав і свобод людини при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні України : монографія / за заг. ред. Г. К. Кожевнікова. Київ : Нац. акад. прокуратури України ; Запоріжжя : ЛПС, 2013. 196 с.

115. Корчева Т. В. Щодо питання забезпечення права на захист особи у кримінальному провадженні за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Теорія і практика правознавства*. 2013. № 1 (3). С. 22–25.

116. Корчева Т. В. Щодо питання реалізації прав учасників процесу у кримінальному провадженні за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Форум права*. 2012. № 2. С. 367–371.

117. Косов В. В. Суд (суддя) як суб'єкт судовоконтрольної діяльності у досудових стадіях кримінального процесу. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2011. № 8. Спецвипуск. С. 338–345.

118. Кохановський Д. О. Гарантії захисту прав та законних інтересів підозрюваного під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження: поняття та система. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. № 3. С. 244–254.

119. Кохановський Д. О. Забезпечення права на захист при застосуванні до підозрюваного заходів забезпечення кримінального провадження. *Юридична наука як правова основа інноваційного розвитку України* : матеріали підсум. наук.-теорет. конф. (Київ, 13 квіт. 2017 р.) / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. С. 158–162

120. Кохановський Д. О. Механізм забезпечення прав і свобод особи як складного правового явища, поняття та характеристика. *Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні* : міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 4 груд. 2015 р.). Запоріжжя, 2015. С. 31–35.

121. Кохановський Д. О. Проблемні питання щодо визначення поняття та сутності забезпечення прав особи в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2014. Вип. 28, Т. 3. С. 73–75.

122. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посіб. [6-те вид., виправл. та доповн.]. Київ : Атіка, 2008. 592 с.

123. Кравчук М. В., Тихаський Т. І. Природа рішень Європейського суду з прав людини. *Актуальна юриспруденція* : [сайт]. URL: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1046%3A250515-10&catid=121%3A1-0515&Itemid=143&lang=ru.

124. Красавчикова Л. О. Личная жизнь граждан под охраной закона. М. : Юрид. лит., 1983. 160 с.
125. Крестовська Н. М. Теорія держави і права : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 584 с.
126. Крикливець Д. Є. Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 321 с.
127. Кримінальне процесуальне право України : навч. посіб. / за ред. В. Г. Гончаренка, В. А. Колесника. Київ : Юстиніан, 2014. 576 с.
128. Кримінальний процес за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (Особлива частина) : курс лекцій / [О. Ю. Хабло, О. С. Степанов, М. П. Климчук та ін.] ; за заг. ред. Л. Д. Удалової. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2012. 200 с.
129. Кримінальний процес : підручник / [Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.
130. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 544 с.
131. Кримінальний процес : підручник / за ред. Ю. М. Грошового та О. В. Капліної. Харків : Право, 2010. 608 с.
132. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. Т. 1. 768 с.
133. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
134. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, О. В. Капліна, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. Т. 1. 823 с.

135. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.

136. Кримінально-процесуальний кодекс України : прийнятий 28 груд. 1960 р. ; зі змін. і допов. станом на 01 берез. 2011 р. / [упоряд. : В. І. Маринів, О. Г. Щило]. Харків. : Право, 2011. 232 с.

137. Кубрак П. М. Сутність процесуальних гарантій у кримінальному провадженні України. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Право. 2016. № 2 (14). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16kpmkpu.pdf>.

138. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (Особлива частина) / [О. Ю. Хабло, О. С. Степанов, М. П. Климчук та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2012. 200 с.

139. Кухнюк Д. В. Судовий прецедент як джерело кримінально-процесуального права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 20 с.

140. Куцова Э. Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе предмет, цель, содержание. М. : Юрид. лит., 1973. 200 с.

141. Куцова Э. Ф. Уголовно-процессуальные гарантии прав и законных интересов личности (советский уголовный процесс) : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. М., 1986. 46 с.

142. Кучинська О. П. Роль принципів кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 460 с.

143. Кучинська О. П. Механізм забезпечення прав особи в кримінальному процесі. *Закон и жизнь*. 2012. № 4. С. 28–30.

144. Кучинська О. П. Поняття гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Адвокат*. 2012. № 7 (142). С. 4–8.

145. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 288 с.

146. Кушніренко О. Г., Слінько Т. М. Права і свободи людини та громадянина : навч. посіб. Харків : Факт, 2001. 230 с.

147. Кушніт В. П., Циліорик І. І. Про слідчого суддю як суб'єкта здійснення судового контролю. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки 2016. № 850. С. 513–520.

148. Лапкін А. В. Забезпечення прокурором законності застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 58–63.

149. Лепей О. В., Вакулик О. О. Деякі аспекти предмета оскарження під час досудового розслідування. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6, Т. 3. С. 190–193.

150. Лисюк Ю. В. Окремі аспекти набуття процесуального статусу підозрюваного у досудовому розслідуванні. *Вісник академії адвокатури*. 2014. № 2 (30), Т. 2. С. 56–62.

151. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник. Київ : Істина, 2014. 432 с.

152. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальні гарантії реалізації змагального методу кримінально-процесуального права. *Правничий вісник університету «Крок»*. 2007. Вип. 2. С. 203–209.

153. Лобойко Л. М. Реалізація норм чинного КПК України щодо досудового провадження: окремі аспекти. *Право України*. 2013. № 11. С. 22–31.

154. Лукашева Е. А. Права человека : учебник. [2 изд., перераб.]. М. : Норма ; ИНФРА-М, 2011. 560 с.

155. Любавіна В. П. Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини як засада кримінального провадження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2018. 20 с.

156. Мазур О. С. Забезпечення прав та законних інтересів особи, яку затримано за підозрою у вчиненні злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 18 с.

157. Мазур О. С. Засоби забезпечення прав та законних інтересів підозрюваного: поняття і система. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4 (16). С. 128–135.

158. Макаров М. А. Межі оскарження слідчому судді рішень, дій чи бездіяльності слідчого та прокурора. *Юридична наука*. 2015. № 6. С. 138–143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_6_19.

159. Макаров М. А. Судовий контроль у кримінальному провадженні : монографія. Київ : КНТ, 2016. 403 с.

160. Макаров М. А. Судовий контроль у кримінальному процесі: теоретичні та правові основи : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 38 с.

161. Максименко А. Особливості формування інституту повідомлення про підозру в кримінальному процесі України. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 трав. 2021 р.) / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. С. 367–370. URL: https://www.naiu.kiev.ua/images/news/img/2021/05/310521_.pdf

162. Маляренко В. Т., Аленин Ю. П. Уголовно-процессуальный кодекс Украины : науч.-практ. комент. Харьков : Одиссей, 2005. 968 с.

163. Матузов Н. И. Правовая система и личность. Саратов : Саратов. ун-т, 1987. 294 с.

164. Матузов Н. И. Теория и практика прав человека в России. *Изв. вузов. Правоведение*. 1998. № 4. С. 40–44.

165. Меринов Э. А. Реализация института недопустимости доказательств в уголовном судопроизводстве: теория и практика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Владивосток, 2007. 22 с.

166. Мирошниченко Т. М. Реалізація засади презумпції невинуватості в процесі кримінального процесуального доказування. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. Серія : Правою 2016. Вип. 40 (2). С. 118–122. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_40 %282 %29__30](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_40%282%29__30).

167. Митрофанов І. І., Степаненко С. В. Прокуратура як суб'єкт запобігання злочинам : монографія. Кременчук : Щербатих О. В., 2011. 256 с.

168. Михайленко А. Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан. Київ : Юринком Інтер, 1999. 120 с.

169. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : підручник. [2-ге вид., переробл. і доповн.]. Київ : Либідь, 1999. 536 с.

170. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : прийнято Генеральною Асамблеєю ООН від 16 груд. 1966 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

171. Мірковець В. І. Забезпечення права на свободу та особисту недоторканість при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 20 с.

172. Мірковець Д. М. Інститут керівництва досудовим слідством за проектом КПК України. *Проблеми реформування кримінально-процесуального та кримінального законодавства України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / ХНУВС. Харків, 2011. С. 152–156.

173. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : підручник. [2-ге вид., перероб. і допов.]. Київ : Либідь, 1999. 536 с.

174. Міщенко С. Окремі аспекти реалізації принципу «законність» у кримінальному провадженні. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 4. С. 56–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2013_4_17.

175. Мороз І. Роль і статус адвоката в кримінальному процесі. *Юридичний вісник України*. 2011. № 50. С. 13–16.

176. Москалюк Ю. Д. Домашній арешт і тримання під вартою в системі заходів забезпечення кримінального провадження в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2015. 200 с.

177. Москалюк Ю. Д. Процесуальний контроль і нагляд за законністю та обґрунтованістю обрання запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту та

тримання під вартою. *Вісник Запорізького національного університету*. Серія : Юридичні науки. 2014. № 4 (2). С. 298–303.

178. Моторигіна М. Г. Процесуальні гарантії забезпечення прав сторони захисту у змагальному кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 120–125.

179. Назаров В. В. Аспекти забезпечення органами досудового слідства, прокуратурою, судами конституційних прав і свобод громадян. *Криміналістичний вісник*. 2007. № 1. С. 11–18.

180. Назаров В. В. Механізм судового захисту прав та свобод людини і громадянина у кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 240–245.

181. Назаров В. В. Обмеження конституційних прав людини в кримінальному провадженні : дис ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2009. 451 с.

182. Назаров В. В. Особливості механізму захисту прав людини у кримінальному провадженні. *Форум права*. 2009. № 1. С. 385–391. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2009_1_54.

183. Назаров В. В., Омельяненко Г. М. Кримінальний процес України : підручник. Київ : Юрид. думка, 2005. 548 с.

184. Назаров В. В., Тракало Р. І. Судовий контроль у кримінальному провадженні: теоретичні та практичні аспекти. *Європейські перспективи*. 2014. № 10. С. 89–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2014_10_17.

185. Наливайко О. І. Правовий захист людини як предмет дослідження загальної теорії держави і права. *Держава і право* : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. 2011. Вип. 12. С. 18–21.

186. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства : учебник. М. : Норма, 2000. 552 с.

187. Никоненко М. Я. Види заходів забезпечення кримінального провадження та їх місце і роль у процесі доказування. *Судова апеляція*. 2014. № 1 (34). URL: <http://kia.court.gov.ua/sud2690/1j/4q/121408>.

188. Никоненко М. Я. Кримінальні процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи, яка підозрюється у вчиненні злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 212 с.

189. Новоселов В. Способы защиты прав, свобод, гарантированных Конституцией СССР. *Советская юстиция*. 1979. № 18. С. 7–9.

190. Нор В. Т. Презумпція невинуватості як принцип кримінального судочинства та його інтерпретація Європейським судом з прав людини. *Вісник Львівського університету*. Серія : Юридична. 2011. Вип. 53. С. 390–391.

191. Огляд рішень Європейського суду з прав людини за 2021 рік. / Верховний Суд України. Київ, 2021. 73 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_ESPL_01_2021.pdf

192. Оборотов Ю. Дослідження цінності держави як актуальний напрямок сучасного правознавства. *Право України*. 2010. № 1. С. 45–51.

193. Ойгензихт В. А. Формы обеспечения интересов субъектов гражданских правоотношений. *Осуществление и защита гражданских и трудовых прав*. Краснодар, 2008. С. 21.

194. Опалева А. А. Конституционное право неприкосновенности личности и его обеспечение в деятельности органов внутренних дел : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. М., 1986. 19 с.

195. Палюх А. І. Обґрунтування застосування запобіжних заходів у кримінальному судочинстві. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2018. № 19. С. 214–220. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/77>.

196. Палюх А. І. Участь прокурора в доказуванні під час досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 20 с.

197. Парфенова М. В. Охрана конституционных прав подозреваемого и обвиняемого в досудебных стадиях уголовного процесса России. М. : Юрлитинформ, 2004. 184 с.

198. Паршак С. А. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження у контексті правозахисної функції держави. *Європейські перспективи*. 2014. № 7. С. 157–162.

199. Пеший Д. А. Засада законності та її забезпечення у досудовому кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 25 с.

200. Півненко Л. В., Коробка А. Б. Участь захисника у кримінальному судочинстві за новим КПК України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Серія : Право. 2013. Вип. 20. С. 92–97.

201. Погорецький М. А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Право. 2014. № 2 (10). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14pmaxph.pdf>.

202. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник : у 2 т. Київ : Юрид. думка, 2006. Т. 1. 544 с.

203. Погорецький М. А. Кримінально-процесуальні гарантії державної таємниці: до визначення поняття. *Вісник прокуратури*. 2009. № 11. С. 88–96.

204. Пономаренко А. В. Забезпечення прав і законних інтересів особи, ув'язненої під час досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 19 с.

205. Поняття і види прав, свобод та обов'язків. *Студопедія. Ваша шкোলопедія* : [сайт]. URL: https://studopedia.com.ua/1_168679_lyudini-I-gromadyanina.html

206. Попелюшко В. О. Слідчий суддя у кримінальному провадженні. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Право. 2014. № 1 (9). С. 10–16. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n1/14pvoukr.pdf>.

207. Порядок організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні : наказ Генеральної прокуратури України від 28 берез. 2019 р. № 51. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0363-19#Text>.

208. Права людини та правосуддя. *Міжнародний фонд «Відродження»* : [сайт]. URL: http://www.irf.ua/programs/human_rights.

209. Практика застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання та досудового слідства : постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 квіт. 2003 р. № 4. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-03>.

210. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>

211. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

212. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження : інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05 квіт. 2013 р. № 223-558/0/4-13. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13#Text>

213. Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04 квіт. 2013 р. № 511–550/0/4–13. *Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ* : [сайт]. URL: http://sc.gov.ua/ua/2013_rik.html.

214. Про засади державної політики України в галузі прав людини : постанова Верховної Ради України від 17 черв. 1999 р. № 757-XIV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757-14>.

215. Про застосування судами міжнародних договорів при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 груд. 2014 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>.

216. Про організацію діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян : наказ Генерального прокурора України від 03 серп. 2020 р. № 353. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0353905-20#Text>.

217. Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судових рішень у цивільних справах : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07 лют. 2014 р. № 6. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006740-14>.

218. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

219. Про узагальнення судової практики забезпечення права на захист у кримінальному провадженні : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 верес. 2015 р. № 9. *Протокол* : [сайт]. URL: [https://protocol.ua/ru/vssu_uzagalnennya_sudovoi_praktiki_pro_zabezpechennya_prava_na_zahist_u_kriminalnomu_provadgenni_\(vityag\)](https://protocol.ua/ru/vssu_uzagalnennya_sudovoi_praktiki_pro_zabezpechennya_prava_na_zahist_u_kriminalnomu_provadgenni_(vityag)))/

220. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини і громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення : монографія. Київ : Логос, 2006. 416 с.

221. Рабінович П. Права людини і громадянина: можливості вдосконалення конституційних гарантій. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 3 (70). С. 3–15.

222. Радзівська В. В. Щодо правового визначення поняття «механізм забезпечення прав і свобод людини і громадянина». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 3. С. 149–152.

223. Реалізація нового КПК України у 2013 році: моніторинговий звіт / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, З. М. Саїдова, М. І. Хавронюк. Київ : Москаленко О. М., 2013. 40 с.

224. Ребезюк В. Правова природа, зміст та ознаки механізму охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 145–148.

225. Рекомендація REC (2000) 19 Комітету Міністрів державам-членам «Про роль служби публічного обвинувачення в системі кримінальної юстиції» : ухв. Комітетом Міністрів від 06 жовт. 2000 р. на 724 засіданні заступників міністрів). URL: http://pravo.org.ua/files/zarub_zakon/rek_2000.pdf.

226. Рибалко В. О. Оцінні поняття, використовувані при регламентації тримання під вартою. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія : Юридична. 2015. № 3. С. 252–261.

227. Рогатинська Н. З. Слідчий суддя: постановка та дослідження проблеми в Україні. *Право і суспільство*. 2014. № 1–2. С. 284–287.

228. Рогатюк І. В. Процесуальна діяльність прокурора на стадії досудового розслідування : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 544 с.

229. Рогатюк І. В. Теоретичні, правові та праксеологічні основи кримінальної процесуальної діяльності прокурора у досудовому розслідуванні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 40 с.

230. Рожнова В. В. Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 209 с.

231. Руденко А. Е. Заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права підозрюваного, обвинуваченого та інших осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 20 с.

232. Руденко В. Процесуальний статус слідчого судді. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 3. С. 71–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2013_3_12.

233. Руденко М. М. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як нова функція прокуратури України: поняття, зміст і структура. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 160–168.

234. Рябухина О. А., Циганюк Ю. В. Система кримінального процесуального законодавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2014. № 10–1, Т. 2. С. 110–113.

235. Садова Т. В. Обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві України та держав англо-американської правової системи в контексті міжнародних стандартів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2009. 243 с.

236. Сакал В. М. Місце та роль прокурора – процесуального керівника в організації досудового розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 41–51.

237. Сафин Н. Ш. Проблема соотношения процессуальных прав подозреваемого и процессуальных гарантий их реализации. *Вопросы осуществления прав и обязанностей в развитом социалистическом обществе*. Казань, 1983. С. 96–99.

238. Сергеев В. И. Адвокат в уголовном процессе : учеб. пособ. М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2004. 351 с.

239. Серета К. О. Правове регулювання запобіжних заходів у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 20 с.

240. Сиза Н. П. Повноваження слідчого судді щодо здійснення судового контролю у кримінальному процесі України. *Часопис Національного*

університету «Острозька академія». Серія : Право. 2012. № 2 (6). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12snpkpu.pf>.

241. Сисоєнко Г. І. Процесуальні строки за КПК 2012 р. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2014. № 5. С. 106–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chcks_2014_5_12.

242. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. [4 вид., доповн. і переробл.]. Київ : Алерта, 2013. 524 с.

243. Скрябін О. М. Участь захисника в окремих кримінальних провадженнях : монографія. Запоріжжя : Просвіта, 2017. 380 с.

244. Смирнов А. В., Калиновский К. Б. Уголовный процесс : учебник / под общ. ред. А. В. Смирнова. [4-е изд., перераб. и доп.]. М. : КНОРУС, 2008. 704 с.

245. Смирнов В. В. Арест как мера пресечения, применяемая следователем органов внутренних дел. Хабаровск : Хабаров. ВШ МВД СССР, 1987. 156 с.

246. Смоков С. М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому Кримінальному процесуальному кодексі України. *Форум права*. 2012. № 2. С. 628–632.

247. Снежко О. В. Конституционные основы государственной защиты прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Саратов, 1999. 193 с.

248. Сопронюк О. Класифікація кримінально-процесуальних санкцій. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2. С. 194–199. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2015_2_39.

249. Сорока О. О. Деякі питання застосування практики ЄСПЛ (кримінально-правовий аспект). *Право і суспільство*. 2014. № 1–2. С. 267–272.

250. Справа «Аквіліна проти Мальти» : рішення Європейського суду з прав людини від 29 квіт. 1999 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980379>.

251. Справа «Басюк проти України» (Заява № 7064/05) : рішення Європейського суду з прав людини 1 черв. 2016 р. ; остаточне від 23 жовт. 2016 р. *Європейського суду з прав людини* : [сайт]. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75646>.

252. Справа «Белоусов проти України» : рішення Європейського суду з прав людини від 07 лют. 2014 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_989.

253. Справа «Боротюк проти України» (Заява № 33579/04) : рішення Європейського суду з прав людини від 16 груд. 2010 р. *Офіційний вісник України*. 2012. № 8. Ст. 315.

254. Справа «Броуган та інші проти Сполученого Королівства»: рішення Європейського суду з прав людини від 28 жовт. 1988 р. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі* : [сайт]. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIIdx=430>.

255. Справа «Геращенко проти України» (Заява № 20602/05) : рішення Європейського суду з прав людини від 7 листоп. 2013 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 44. Ст. 1177.

256. Справа «Грабовський проти України» (Заява № 6847/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 29 листоп. 2018 ; остаточне від 12 квіт. 2019 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70865>.

257. Справа «Гриненко проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 15 листоп. 2012 р. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

258. Справа «Джон Мюррей проти Сполученого Королівства» (John Murray v. the United Kingdom) : рішення Європейського суду з прав людини. *Вибрані справи Європейського суду з прав людини*. [2-ге вид.]. Київ, 2004. Вип. I. С. 61–93.

259. Справа «Калашников проти Росії»: рішення Європейського суду з прав людини від 15 лип. 2002 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980057>.

260. Справа «Луценко проти України» (Заява № 6492/11) : рішення Європейського суду з прав людини від 3 лип. 2012 р. ; остаточне від 19 листоп. 2012 р. *Офіційний вісник України*. 2013. № 1. Ст. 446

261. Справа «Руслан Яковенко проти України» (Заява № 5425/11) : рішення Європейського суду з прав людини від 4 черв. 2015 р. ; остаточне від 4 верес. 2015 р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 91. Ст. 3107

262. Справа «Солдатенко проти України» (Заява № 2440/07) : рішення Європейського суду з прав людини від 23 жовт. 2008 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 25. Ст. 1005.

263. Справа «Тимошенко проти України» : рішення Європейського суду з прав людини від 30 квіт. 2013 р. *Міністерство юстиції України* : [сайт]. URL: <http://old.minjust.gov.ua/34536>.

264. Справа «Ткачов проти України» (Заява № 39458/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 13 груд. 2007 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 31. Ст. 1031.

265. Справа «Фокс, Кемпбелл і Гартлі проти Сполученого Королівства» (Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom) : рішення Європейського суду з прав людини від 30 серп. 1990 р. *Вибрані справи Європейського суду з прав людини*. [2-ге вид.]. Київ, 2004. Вип. I. С. 5–9. URL: <http://www.refworld.org/docid/3ae6b6f90.html>

266. Справа «Чанєв проти України» (Заява № 46193/13) : рішення Європейського Суду з прав людини від 9 жовт. 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 18. Ст. 513.

267. Справа «Чумак проти України» (скарга № 62936/00) : постанова Європейського Суду з прав людини від 19 трав. 2016 р. HUDOC : database. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-150448>.

268. Справа «Щербакова проти України» від 20 верес. 2018 р. Протокол :[сайт]. URL: https://protocol.ua/ua/250_pравових_pozitsiy_espl_u_kriminalnomu_provadzenni_onovlena_sistematizovana_dobirka/.

269. Справа за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) : рішення Конституційного Суду України від 01 груд. 2004 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/v018p710-04>.

270. Справа за 9 конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) : рішення Конституційного Суду України 12 квіт. 2012 р. № 9-рп/2012. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

271. Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі : рішення Ради адвокатів України від 17 груд. 2013 р. *Національна Асоціація Адвокатів України* : [сайт]. URL: <http://www.unba.org.ua>.

272. Степанов А. С. Співвідношення прокурорського нагляду, відомчого та судового контролю під час досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 20 с.

273. Столмаков А. И. Понятие и классификация санкций норм уголовно-процессуального права. *Изв. вузов. Правоведение*. 1977. № 3. С. 40–46.

274. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса : учебник. М. : Наука, 1968. Т. 1. 468 с.

275. Судовий контроль під час досудового розслідування у кримінальному провадженні : навч. посіб. / [О. В. Капліна, М. О. Карпенко, В. І. Маринів та ін.]. Харків : Право, 2016. 96 с.

276. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС) : монографія. Донецьк : ПРОМІНЬ, 2012. 640 с.

277. Татаров О. Ю. Особливості застосування деяких нових інститутів кримінального процесуального законодавства України. *Право України*. 2013. № 11. С. 63–70.

278. Теоретичні та практичні проблеми забезпечення ефективності досудового провадження / [В. В. Тищенко, Ю. П. Аленін, О. П. Ващук, А. В. Мурзановська, О. О. Торбас, Ю. М. Немно, А. О. Панасюк, М. В. Шкрибайло, О. А. Земляна]. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. 17. С. 106–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npronua_2015_17_6.

279. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. М. : Юристъ, 1997. 672 с.

280. Теория государства и права : учебник / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. М. : Норма ; Инфра-М, 1997. 504 с.

281. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Київ : Алерта, 2014. 768 с.

282. Тимошенко Ю. П. Історія розвитку інституту запобіжних заходів у кримінальному процесі України. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2017. № 1. С. 211–218.

283. Тихонов Б. Ю. Субъективные права советских граждан, их охрана и защита : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 1972. 16 с.

284. Тищенко О. І. Тримання під вартою: окремі питання правозастосовних реалій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2014. Вип. 27 (3). С. 135–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_27%283%29_35.

285. Толочко О. Правова природа процесуального керівництва прокурором досудовим розслідуванням. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 2. С. 62–63.

286. Трофименко В. М. Уголовно-процессуальные гарантии и их схема. *Проблемы совершенствования украинского законодательства и повышения*

эффективности правоприменительной деятельности / отв. ред. Н. И. Панов ; Нац. юрид. акад. Украины им. Ярослава Мудрого. Харьков, 1997. С. 170–174.

287. Туманянц А. Р. Слідчий суддя як суб'єкт реалізації судових функцій у досудовому провадженні. *Форум права*. 2011. № 2. С. 896–901. URL: <http://www.nbuuv.gov.ua/ejournals/FP/20112/11tarudp.pdf>.

288. Удалова Л. Д., Корсун В. Я. Суд як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ : Скіф, 2012. 168 с.

289. Удалова Л. Д., Рибалка О. В. Суб'єкти кримінально-процесуального доказування : навч. посіб. Київ : КНТ, 2012. 160 с.

290. Удалова Л. Д., Савицька С. Л. Кримінально-процесуальні гарантії діяльності адвоката : монографія. Київ : КНТ, 2014. 170 с.

291. Узагальнення про практику здійснення апеляційним судом процесуального повноваження щодо призначення нового розгляду в суді першої інстанції від 01 січ. 2017 р. *ЛІГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00217.html.

292. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження від 07 лют. 2014 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14>.

293. Усенко Ю. А. Особливості визначення правового статусу слідчого судді. *Актуальна юриспруденція* : [сайт]. URL: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=958%3A111214-21&catid=114%3A6-1214&Itemid=140&lang=ru.

294. Фараон О. В. Повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 20 с.

295. Фараон О. В. Поняття повідомлення про підозру. *Актуальні проблеми застосування кримінального законодавства* : матеріали круглого столу (м. Київ, 28 листоп. 2013 р.). Київ, 2013. С. 183–186.

296. Фаринник В. І. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження: теорія та практика : монографія. Київ : Алерта, 2017. 548 с.

297. Фаринник В. І. Розвиток правового регулювання оцінки доказів за Кримінальним процесуальним кодексом України. *Митна справа*. 2014. № 3 (88), ч. 1. С. 13–18.

298. Фаринник В. І. Теоретичні, правові та праксеологічні проблеми застосування заходів забезпечення кримінального провадження в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 35 с.

299. Фірман О. В. Заходи забезпечення кримінального провадження та їх класифікація *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 231–234.

300. Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2 т. СПб. : Альфа, 1996. Т. 1. 552 с.

301. Фоміна Т. Г. Дискусійні питання щодо визначення системи кримінально-процесуальних гарантій. *Право і безпека*. 2010. № 5. С. 154–157.

302. Франк Л. В. Задержание и арест подозреваемого в советском уголовном процессе (уголовно-процессуальные и криминалистические исследования) : монографія. Душанбе : Таджикский гос. ун-т, 1963. 236 с.

303. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : наук.-метод. посіб. для суддів. [2-ге вид. виправл., доповн.]. Київ, 2015. 208 с.

304. Фулей Т. І. Презумпція невинуватості: концептуальні підходи. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1. С. 39–53.

305. Функція судового контролю у кримінальному процесі : монографія / Л. Д. Удалова, Д. О. Савицький, В. В. Рожнова, Т. Г. Ільєва. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 176 с.

306. Хитра А. Я., Дацак Я. О. Застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія : Юридична. 2016. № 3. С. 292–302.

307. Черечукина Л. В. Судебный порядок обжалования законности и обоснованности процессуальных действий и решений в ходе досудебного

следствия, а также ходатайств о производстве следственных действий, ареста и содержания под стражей : учеб.-метод. пособ. Луганск : РИО ЛИВД, 1997. 46 с.

308. Черкесова А. С. Гарантії прав і свобод людини при їх обмеженні у кримінальному провадженні : автореф дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 21 с.

309. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты. СПб. : Ленингр. ун-т, 1968. 72 с.

310. Шапутько С. В. Повноваження слідчого судді щодо судового контролю у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 20 с.

311. Шаренко С. Л. Проблемні питання розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 5. С. 44–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chcks_2013_5_6.

312. Шевчук В. П. До питання про критерії класифікації порушень кримінально-процесуального закону. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 193–198.

313. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини : монографія. Київ : Реферат, 2012. 344 с.

314. Шило О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України : монографія. Харків : Право, 2011. 472 с.

315. Шилова Д. В. Захист прав та законних інтересів учасників кримінального провадження при його закритті на стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2014. 20 с.

316. Шпотаківська О. В. Суспільні та особисті інтереси у кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 16 с.

317. Шубина Т. Б. Теоретические проблемы защиты права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Самара, 1997. 228 с.

318. Шумило М. Є., Рудей В. С. Реалізація конституційного принципу таємниці листування, телефонній розмов, телеграфної та іншої кореспонденції

у досудових стадій кримінального процесу України : монографія. Харків : Бровін О. В., 2012. 208 с.

319. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні – 2020. Київ, березень, 2021. 355 с. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/schoricha-dopovid-2020.pdf>

320. Элькин П. С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права. М. : Юрид. лит., 1967. 192 с.

321. Юридичні гарантії охорони прав і свобод громадян : метод. рек. Луцьк, 2012. URL: <http://bibl.com.ua/pravo/3735/index.html>

322. Юрчишин В. М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці : монографія. Чернівці : Родовід, 2013. 308 с.

323. Юрчишин В. М. Процесуальні функції прокурора у досудовій стадії кримінального провадження: призначення, система : навч. посіб. Чернівці : Техно-друк, 2014. 276 с.

324. Яновська О. Г. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні. *Вісник академії адвокатури України*. 2013. № 2 (27). С. 12–17.

325. Яновська О. Г. Оскарження адвокатом рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора та слідчого судді під час досудового розслідування : наук.-практ. посіб. Київ : Прецедент, 2013. 32 с.

326. Яшин С. В. Защита прав и законных интересов личности в досудебном производстве по уголовным делам : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. СПб., 2004. 159 с.

327. Case of Ilgar Mammadov v. Azerbaijan (Application no. 15172/13) : Judgment European Court of Human Rights, 22 May 2014, final 13/10/14. *HUDOC* : database. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-144124>.

328. The Case of Garkavyi v. Ukraine (Application no. 25978/07) : Judgment European Court of Human Rights, Strasbourg 18 February 2010. URL: [file:///D:/My %20Documents/001-107561.pdf](file:///D:/My%20Documents/001-107561.pdf).

329. The Case of Korneykova v. Ukraine (Application no. 39884/05) : Judgment European Court of Human Rights, Strasbourg 18 January 2012. URL: <content/uploads/2016/05/CASE-OF-KORNEYKOVA-v.-UKRAINE.pdf>.

330. The Case of Tretyakov v. Ukraine (Application no. 16698/05) : Judgment European Court of Human Rights, Strasbourg 29 September 2011. *HUDOC* : database. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-106454>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Акти впровадження

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

19. 07. 2022

А К Т

про впровадження матеріалів дисертаційного дослідження
Жука Андрія Андрійовича на тему «Охорона прав, свобод та законних
інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу
тримання під вартою» в науково-дослідну роботу
Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: завідувача наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 НАВС доктора юридичних наук, професора Вознюка Андрія Андрійовича (голова комісії), заступника начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності НАВС, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Калиновського Олександра Валерійовича, старшого наукового співробітника наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 НАВС кандидата юридичних наук Буряк Марії Василівни склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Жука Андрія Андрійовича на тему «Охорона прав, свобод та законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою» впроваджені в науково-дослідну діяльність академії.

1. Наукові праці Жука Андрія Андрійовича, присвячені питанням кримінально-процесуальних особливостей охорони прав, свобод та законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою.

2. Матеріали дисертаційного дослідження Жука Андрія Андрійовича застосовуються під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, методик правоохоронної діяльності, аналітичних оглядів, пропозицій щодо внесення змін у нормативно-правові акти.

Голова комісії:

Андрій ВОЗНЮК

Члени комісії:

Олександр КАЛИНОВСЬКИЙ

Марія БУРАК

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВСТВА

04053, Київ, пров. Неесторівський, 4, тел. 235 96 01, факс. 235 96 05, e-mail: zak_norm@rada.gov.ua

№ 22/04-1-15

„12” січня 2022р.

АКТ
впровадження у практичну діяльність
Інституту законодавства Верховної Ради України
результатів дисертаційного дослідження здобувача вищої освіти ступеня
доктора філософії Жука Андрія Андрійовича на тему «Охорона прав,
свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування
запобіжного заходу тримання під вартою»

Повідомляємо спеціалізованій вченій раді Національної академії внутрішніх справ, що наукові положення, розроблені здобувачем вищої освіти ступеня доктора філософії Жуком Андрієм Андрійовичем на тему «Охорона прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою», які стосуються комплексного дослідження процесуального порядку охорони прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування тримання під вартою, можуть бути використані Інститутом законодавства Верховної Ради України при підготовці відповідних законопроектів щодо регулювання цього інституту.

Заслужують на увагу розроблені Жуком Андрієм Андрійовичем зміни та доповнення до чинного національного законодавства, зокрема:

- із метою розвантаження роботи слідчих підрозділів запропоновано доповнити ч. 1 ст. 50 КПК України «Підтвердження повноважень захисника» таким положенням: «3) витягом з Єдиного реєстру адвокатів України (в частині інформації про зупинення, припинення або поновлення права на заняття адвокатською діяльністю);
- запропоновано алгоритм участі прокурора під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою щодо підозрюваного, який передбачає такі етапи: 1) ініціювання (шляхом

складання клопотання) або погодження застосування певного заходу забезпечення кримінального провадження (реалізація повноважень, визначених у п. 10 ч. 2 ст. 36 КПК України); 2) обрання заходу забезпечення кримінального провадження (доведення перед представниками судової влади умов і підстав для застосування тримання під вартою); 3) постановлення/складання рішення щодо обраного заходу забезпечення кримінального провадження – тримання під вартою; 4) застосування/виконання заходу забезпечення кримінального провадження (нагляд за дотриманням встановлених законом порядку й умов безпосередньої реалізації заходу); 5) скасування/зміна тримання під вартою;

- аргументовано необхідність закріпити повноваження слідчого судді під час застосування ЗЗКП у розділі II глави 10 ст. 132-1 «Повноваження слідчого судді під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження», яку викласти в такій редакції:

«1. Слідчий суддя з метою забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження уповноважений:

- 1) визначати підсудність поданого клопотання в кримінальному провадженні;
- 2) розглядати скарги на дії та рішення особи, яка здійснює дізнання, слідчого або прокурора;
- 3) фіксувати заяви або прийняти від особи письмову заяву щодо застосування до неї неправомірних дій та вжити необхідних заходів;
- 4) розглядати та вирішувати питання про відводи під час досудового розслідування прокурора, слідчого, захисника, представника, спеціаліста, перекладача, експерта, секретаря судового засідання;
- 5) у випадку необхідності забезпечити реалізацію права підозрюваного, обвинуваченого на захист;

6) перевіряти наявність об'єктивної необхідності застосування певного заходу забезпечення кримінального провадження;

7) постановляти відповідні законні судові рішення;

8) дотримуватися встановлених процесуальних строків;

9) уповноважувати сторону обвинувачення на проведення процесуальних дій;

10) зобов'язувати будь-який орган державної влади чи службову особу до виконання судового рішення щодо заходу забезпечення кримінального провадження;

11) дотримуватися вимог щодо захисту прав людини, закріплених у ст. 206 цього Кодексу;

12) здійснювати інші повноваження, передбачені цим Кодексом».

Наведені вище висновки та рекомендації Жука Андрія Андрійовича взяті до уваги Інститутом законодавства Верховної Ради України і будуть враховуватись при підготовці експертно-аналітичних матеріалів для відповідних Комітетів Верховної Ради України з метою удосконалення кримінально-процесуального законодавства України.

В.о. Керівника

Леся САВЧЕНКО

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник Голови Національної
поліції України – начальник
Головного слідчого управління
доктор юридичних наук, доцент
Заслужений юрист України

 Максим Цуцкірідзе
15. 12 2021

А К Т

**впровадження у практичну діяльність органів досудового розслідування
матеріалів дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня
доктора філософії – аспіранта кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ
Жука Андрія Андрійовича**

Комісія у складі: заступника начальника відділу ГСУ НП України, Жерняка С.М., заступника начальника відділу ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Черненка О.О., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Загамули В.В. склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії – аспіранта кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Жука Андрія Андрійовича на тему: «Охорона прав, свобод та законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою» можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

**Заступник начальника відділу
ГСУ НП України**

Сергій ЖЕРНЯК

**Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук**

Олександр ЧЕРНЕНКО

**Старший слідчий в
особливо важливих справах
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук**

Вадим ЗАГАМУЛА

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник Департаменту карного
розшуку Національної поліції

України
полковник поліції

Вадим Дзюбинський

12 2021 р.

АКТ

про впровадження в практичну діяльність підрозділів Департаменту карного розшуку Національної поліції України результатів дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії – аспіранта кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Жука Андрія Андрійовича

Комісія у складі: заступника начальника управління – начальника відділу ДКР НП України підполковника поліції Слєпініна Сергія Миколайовича (голова), головного оперуповноваженого ДКР НП України підполковника поліції Контура Руслана Миколайовича, головного оперуповноваженого ДКР НП України майора поліції Даниленко Дмитра Петровича, склала цей акт про те що результати наукового дослідження на тему «Судовий контроль за дотриманням прав, свобод та законних інтересів підозрюваного при застосуванні запобіжного заходу тримання під вартою» аспіранта кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Жука Андрія Андрійовича використовуються під час оперативно-службової діяльності та аналітичної роботи працівників підрозділів ДКР НП України зокрема, при підготовці нормативно-правових актів, які регламентують діяльність та повноваження підрозділів Національної поліції України, визначення проблемних питань щодо забезпечення прав, свобод та інтересів учасників кримінального провадження які можуть виникати під час проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій.

Комісія вважає, що результати наукового дослідження на тему «Судовий контроль за дотриманням прав, свобод та законних інтересів підозрюваного при застосуванні запобіжного заходу тримання під вартою» аспіранта кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Жука Андрія Андрійовича впровадженні в практичну діяльність підрозділів карного розшуку Національної поліції України.

Голова комісії
Заступник начальника управління –
начальник відділу ДКР НП України
підполковник поліції

Сергій СЛЕПІНІН

Члени комісії:
Головний оперуповноважений
ДКР НП України
підполковник поліції

Руслан КОНТУР

Головний оперуповноважений
ДКР НП України
майор поліції

Дмитро ДАНИЛЕНКО

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор Національної
академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор
Станіслав ГУСАРЄВ

10 / 11 2021 р.

АКТ

впровадження результатів дисертації аспіранта кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Жука Андрія Андрійовича на тему «Охорона прав, свобод та законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою» в освітній процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія в складі: начальника навчально-методичного відділу Національної академії внутрішніх справ Колодейчак Станіслави Іванівни (голова комісії), завідувача кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, доцента Самодіна Артема Володимировича, завідувача кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, доктора юридичних наук, доцента Макарова Марка Анатолійовича склала цей акт про те, що результати дисертації аспіранта кафедри кримінального процесу Жука Андрія Андрійовича на тему «Охорона прав, свобод та законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою» впроваджені в освітній процес академії, зокрема:

Матеріали дисертації Жука Андрія Андрійовича застосовуються в освітньому процесі під час підготовки та проведення лекцій, семінарських і практичних занять для здобувачів вищої освіти з навчальних дисциплін: «Криміналістика», «Основи криміналістики», «Методика розслідування кримінальних правопорушень», «Кримінальний процес», «Актуальні питання кримінального процесуального права», «Кримінально-процесуальне доказування», «Досудове розслідування».

Результати дисертаційного дослідження Жука Андрія Андрійовича на тему «Охорона прав, свобод та законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою» відображені в наукових статтях і матеріалах науково - практичних конференцій для здобувачів вищої освіти, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

1. Жук А.А. Роль прокурора в механізмі охорони прав, свобод та законних інтересів підозрюваного в разі застосування запобіжного заходу «тримання під вартою». Підприємництво, господарство і право. 2021. № 3. С. 254–259;

2. Жук А.А. Класифікація гарантій прав і свобод підозрюваного під час застосування запобіжного заходу «тримання під вартою». Підприємництво, господарство і право. 2021. № 2. С. 243–248;

3. Жук А. А. Судовий контроль за дотриманням прав, свобод та законних інтересів підозрюваного при застосуванні запобіжного заходу тримання під вартою. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 11. С. 116–121;

4. Жук А. А. Процесуальний статус підозрюваного у кримінальному провадженні. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 12. С. 71–78;

5. Жук А. А. Проблеми забезпечення гарантій прав і свобод підозрюваного при застосуванні запобіжного заходу «тримання під вартою». *Актуальні проблеми кримінального права: тези доп. Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка* (Київ, 20 листоп. 2020 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 298–301;

6. Жук А. А. Повідомлення особі про підозру, як початковий етап реалізації функції обвинувачення, проблеми та перспективи. *Актуальні питання криміналістики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (Київ, 20 груд. 2019 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 357–360;

7. Жук А. А. Судовий контроль, як механізм охорони прав, свобод та законних інтересів підозрюваного при застосуванні запобіжного заходу тримання під вартою. *Актуальні проблеми кримінального права: тези доп. Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка* (Київ, 22 листоп. 2019 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 351–353.

Зазначені праці підтвердили високий теоретичний і навчально-методичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами використання під час підготовки та проведення усіх видів занять.

Голова комісії

Станіслава КОЛОДЕЙЧАК

Члени комісії:

Артем САМОДІН

Марк МАКАРОВ

**Результати анкетування
працівників слідчих підрозділів Національної поліції України
щодо забезпечення прав підозрюваного під час застосування
запобіжного заходу тримання під вартою (120 опитаних респондентів)**

№ з/п	Питання	%
1.	<p align="center">Який Ваш стаж роботи у слідчих підрозділах Національної поліції України?</p> <ul style="list-style-type: none"> – до 1 року – від 1 до 3 років – від 3 до 5 років – від 5 до 10 років – понад 10 років 	<p align="right">9 % 17 % 34 % 32 % 8 %</p>
2.	<p align="center">Чи сприяють, на Вашу думку, положення Кримінального процесуального кодексу України 2012 року забезпеченню прав підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою (порівняно з КПК 1960 р.)?</p> <ul style="list-style-type: none"> – так – ні 	<p align="right">91 % 9 %</p>
3.	<p align="center">З яких джерел Ви отримуєте інформацію та знання щодо забезпечення прав підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою?</p> <ul style="list-style-type: none"> – під час вивчення нормативно-правових актів – зі спеціальної літератури – з аналізу судової практики – від більш досвідчених колег – не отримую взагалі – інше 	<p align="right">3 % 83 % 2 % 8 % 1 % 3 %</p>
4.	<p align="center">Ви регулярно досліджуєте практику Європейського суду з прав людини?</p> <ul style="list-style-type: none"> – так – ні – взагалі ніколи не досліджував 	<p align="right">8 % 90 % 2 %</p>
5.	<p align="center">Чи вважаєте Ви, що наявні в КПК України гарантії захисту прав і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою ефективно захищають їхні права та законні інтереси?</p> <ul style="list-style-type: none"> – так – ні 	<p align="right">68 % 32 %</p>

6.	<p>Як, на Вашу думку, врегульовано статус підозрюваного у КПК України?</p> <ul style="list-style-type: none"> – статус підозрюваного чітко не визначено – статус підозрюваного визначено на належному рівні 	<p>37 % 63 %</p>
7.	<p>Хто в кримінальному провадженні складає клопотання про застосування запобіжного заходу тримання під вартою?</p> <ul style="list-style-type: none"> – самі (слідчі) – спільно з прокурором – прокурор 	<p>86 % 11 % 3 %</p>
8.	<p>Ви можете назвати принципи кримінального процесу, закріплені в КПК України, які повинні дотримуватися під час застосування до підозрюваного заходів забезпечення кримінального провадження?</p> <ul style="list-style-type: none"> – так – ні 	<p>23 % 77 %</p>
9.	<p>Чи вважаєте Ви, що слідчий повинен нести юридичну відповідальність за порушення прав підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою?</p> <ul style="list-style-type: none"> – так – ні 	<p>26 % 74 %</p>
10.	<p>Чи вважаєте Ви доцільним впровадження інституту слідчого судді в кримінальне процесуальне законодавство України?</p> <ul style="list-style-type: none"> – доцільно – не доцільно – потребує законодавчого вдосконалення – складно відповісти 	<p>34 % – 38 % 28 %</p>

**Результати анкетування
суддів щодо забезпечення прав підозрюваного під час застосування
запобіжного заходу тримання під вартою (45 опитаних суддів)**

№ з/п	Запитання та варіанти відповіді	%
1	Який Ваш стаж роботи суддею? – до 1 року – від 1 до 3 років – від 3 до 5 років – від 5 до 10 років – понад 10 років	9 % 17 % 14 % 32 % 28 %
2	Чи сприяють, на Вашу думку, положення Кримінального процесуального кодексу України 2012 року забезпеченню прав підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою (порівняно з КПК 1960 р.)? – так – ні	96 % 4 %
3	З яких джерел Ви отримуєте інформацію та знання щодо забезпечення прав підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою? – під час вивчення нормативно-правових актів – зі спеціальної літератури – з аналізу судової практики – від більш досвідчених колег – не отримую взагалі – інше	23 % 33 % 32 % 8 % 1 % 3 %
4	Ви регулярно досліджуєте практику Європейського суду з прав людини? – так – ні – взагалі ніколи не досліджував	23 % 86 % 1 %
5	Чи вважаєте Ви, наявні у КПК України гарантії захисту прав та законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою ефективно захищають їх права та законні інтереси? – так – ні	58 % 42 %
6	Як, на Вашу думку, урегульовано статус підозрюваного в КПК України?	

	<ul style="list-style-type: none"> – статус підозрюваного чітко не визначено – статус підозрюваного визначено на належному рівні 	<p>26 %</p> <p>74 %</p>
7	<p>Чи знайомі Ви з рішеннями Європейського суду з прав людини щодо кваліфікації катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність людини, поводження?</p> <ul style="list-style-type: none"> – так – ні 	<p>56 %</p> <p>44 %</p>
8	<p>Хто в кримінальному провадженні складає клопотання про застосування запобіжного заходу тримання під вартою?</p> <ul style="list-style-type: none"> – слідчий – слідчий спільно з прокурором – прокурор 	<p>67 %</p> <p>22 %</p> <p>11 %</p>
15	<p>Чи вважаєте Ви, що слідчий повинен нести юридичну відповідальність за порушення прав підозрюваного під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження?</p> <ul style="list-style-type: none"> – так – ні 	<p>64 %</p> <p>36 %</p>
16	<p>Чи вважаєте Ви, що принцип свободи та особистої недоторканності достатньо закріплений у КПК України?</p> <ul style="list-style-type: none"> – так – ні 	<p>22 %</p> <p>78 %</p>
17	<p>Чи вважаєте Ви, що порядок обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в КПК України необхідно вдосконалити?</p> <ul style="list-style-type: none"> – так – ні 	<p>88 %</p> <p>12 %</p>

**Результати анкетування
працівників прокуратури щодо забезпечення прав підозрюваного
під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження
(75 опитаних респондентів)**

№ з/п	Запитання та варіанти відповіді	%
1	Який Ваш стаж роботи в прокуратурі України? – до 1 року – від 1 до 3 років – від 3 до 5 років – від 5 до 10 років – понад 10 років	8 % 18 % 19 % 26 % 30 %
2	Чи сприяють, на Вашу думку, положення КПК України 2012 року забезпеченню прав підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою (у порівнянні з КПК 1960 р.)? – так – ні	90 % 10 %
3	З яких джерел Ви отримуєте інформацію та знання щодо забезпечення прав підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою? – під час вивчення нормативно-правових актів – зі спеціальної літератури – з аналізу судової практики – від більш досвідчених колег – не отримую взагалі – інше	12 % 28 % 34 % 4 % 1 % 19 %
4	Ви регулярно досліджуєте практику Європейського суду з прав людини? – так – ні – взагалі ніколи не досліджував	9 % 85 % 6 %
5	Чи вважаєте Ви, наявні в КПК України гарантії захисту прав і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою ефективно захищають їх права та законні інтереси? – так – ні	23 % 77 %
6	Як, на Вашу думку, урегульовано статус підозрюваного у КПК України? – статус підозрюваного чітко не визначено	29 %

	– статус підозрюваного визначено на належному рівні	71 %
7	Чи вважаєте ви сучасний стан забезпечення прав підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою відповідає міжнародним стандартам? – належний рівень його застосування – повністю відповідає – важко відповісти	31 % 39 % 30 %
11	Нелюдське поводження з підозрюваним під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою обов'язково пов'язане із фізичним насильством? – так – ні	19 % 81 %
12	Ви можете назвати принципи кримінального процесу, закріплені в КПК України, які повинні дотримуватися під час застосування до підозрюваного запобіжного заходу тримання під вартою? – так – ні	12 % 88 %
13	Ви можете пояснити зміст кримінально-процесуального принципу свободи та особистої недоторканності? – так – ні	10 % 90 %
15	Чи вважаєте Ви, що слідчий повинен нести юридичну відповідальність за порушення прав підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою? – так – ні	68 % 32 %
	Чи вважаєте Ви доцільним впровадження інституту слідчого судді в кримінальне процесуальне законодавство України? – доцільно – не доцільно – потребує законодавчого вдосконалення – важко відповісти	45 % – 43 % 12 %

**Результати анкетування
захисників щодо забезпечення прав підозрюваного
під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою
(60 опитаних респондентів)**

№ з/п	Запитання та варіанти відповіді	%
1	Який Ваш стаж роботи в адвокатурі України? – до 1 року – від 1 до 3 років – від 3 до 5 років – від 5 до 10 років – понад 10 років	5 % 15 % 10 % 25 % 40 %
2	Чи сприяють, на Вашу думку, положення Кримінального процесуального кодексу України 2012 року забезпеченню прав підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою (у порівнянні з КПК 1960 р.)? – так – ні	99 % 1 %
3	З яких джерел Ви отримуєте інформацію та знання щодо забезпечення прав підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою? – під час вивчення нормативно-правових актів – зі спеціальної літератури – з аналізу судової практики – від більш досвідчених колег – не отримую взагалі – інше	28 % 20 % 32 % 15 % 1 % 4 %
4	Ви регулярно досліджуєте практику Європейського суду з прав людини? – так – ні – взагалі ніколи не досліджував	38 % 62 % 0 %
5	Чи вважаєте Ви, наявні в КПК України гарантії захисту прав і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою ефективно захищають їх права та законні інтереси? – так – ні	23 % 77 %
6	Чи вважаєте ви сучасний стан забезпечення прав підозрюваного під час застосування запобіжного заходу	

	<p>тримання під вартою відповідає міжнародним стандартам?</p> <ul style="list-style-type: none"> – належний рівень його застосування – повністю відповідає – важко відповісти 	<p>61 % 18 % 21 %</p>
7	<p>Як, на Вашу думку, врегульовано статус підозрюваного у КПК України?</p> <ul style="list-style-type: none"> – статус підозрюваного чітко не визначено – статус підозрюваного визначено на належному рівні 	<p>62 % 38 %</p>
	<p>Чи наявні були порушення під час роз'яснення прав підозрюваному?</p> <ul style="list-style-type: none"> – так, права підозрюваного їм практично не повідомлялись, окрім права на захист – права роз'яснені чітко – права зачитувались, але не роз'яснювались – підозрюваному надано КПК для самостійного ознайомлення 	<p>65 % 10 % 17 % 8 %</p>
12	<p>Ви можете назвати принципи кримінального процесу, закріплені в КПК України, які повинні дотримуватися під час застосування до підозрюваного запобіжного заходу тримання під вартою?</p> <ul style="list-style-type: none"> – так – ні 	<p>62 % 38 %</p>
15	<p>Чи вважаєте Ви, що слідчий повинен нести юридичну відповідальність за порушення прав підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою?</p> <ul style="list-style-type: none"> – так – ні 	<p>88 % 12 %</p>
16	<p>Чи задоволені Ви системою винагороди адвокатів за надання безоплатної вторинної правової допомоги?</p> <ul style="list-style-type: none"> – так – ні 	<p>8 % 92 %</p>
17	<p>Чи зустрічалися Ви з випадками коли підозрюваний до якого застосовуються заходи кримінального провадження не в змозі оплатити послуги адвоката?</p> <ul style="list-style-type: none"> – так – ні 	<p>65 % 35 %</p>
19	<p>Чи стикалися Ви з випадками порушення права на захист?</p> <ul style="list-style-type: none"> – так – ні 	<p>61 % 39 %</p>
21	<p>Чи підтримуєте Ви пропозицію щодо обов'язкового роз'яснення прав особі, до якої тільки буде застосований</p>	

	запобіжний захід тримання під вартою? – так – ні	69 % 31 %
	Чи вважаєте Ви доцільним впровадження інституту слідчого судді в кримінальне процесуальне законодавство України? – доцільно – не доцільно – потребує законодавчого вдосконалення – складно відповісти	48 % – 39 % 13 %

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ
змін до Кримінального процесуального кодексу України,
які запропоновано в тексті дослідження

Чинна редакція	Пропонована редакція
Кримінальний процесуальний кодекс України	
<p>Стаття 7. Загальні засади кримінального провадження</p> <p>1. Зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких, зокрема, відносяться:</p> <p>15) змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості</p>	<p>1. Зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких, зокрема, відносяться:</p> <p>15) змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;</p> <p>15-1) судовий контроль за дотриманням прав, свобод і законних інтересів підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні</p>
	<p>ст. 22-1 «Судовий контроль за дотриманням прав, свобод та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні»:</p> <p>1. Судовий контроль за дотриманням прав, свобод та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні під час досудового розслідування покладається на слідчого суддю.</p> <p>2. Повноваження слідчого судді щодо дотримання прав, свобод та законних інтересів осіб у кримінальному провадженні поширюються на:</p> <p>1) встановлення належної попередньої кваліфікації кримінального правопорушення та оголошення чи зміни повідомлення про підозру органами досудового розслідування, прокурором;</p> <p>2) застосування заходів забезпечення кримінального провадження;</p> <p>3) розгляд скарг на дії та рішення особи, яка здійснює дізнання, слідчого або прокурора;</p>

	<p>4) проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, які обмежують конституційні права громадян;</p> <p>5) встановлення процесуальних строків у кримінальному провадженні;</p> <p>6) проведення спеціального досудового розслідування;</p> <p>7) зупинення досудового розслідування</p>
<p>Стаття 50. Підтвердження повноважень захисника</p> <p>1. Повноваження захисника на участь у кримінальному провадженні підтверджуються:</p> <p>1) свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю;</p> <p>2) ордером, договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги</p>	<p>1. Повноваження захисника на участь у кримінальному провадженні підтверджуються:</p> <p>1) свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю;</p> <p>2) ордером, договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги.</p> <p>3) витягом з Єдиного реєстру адвокатів України (у частині інформації про зупинення, припинення або поновлення права на заняття адвокатською діяльністю)</p>
	<p>ст. 132-1 «Повноваження слідчого судді при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження», яку викласти у такій редакції:</p> <p>1. Слідчий суддя, з метою забезпечення прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, уповноважений:</p> <p>1) визначати підсудність поданого клопотання у кримінальному провадженні;</p> <p>2) розглядати скарги на дії та рішення особи, яка здійснює дізнання, слідчого або прокурора;</p> <p>3) фіксувати заяви або прийняти від особи письмову заяву щодо застосування до неї неправомірних дій та вжити необхідних заходів;</p> <p>4) розглядати та вирішувати питання про відводи під час досудового розслідування прокурора, слідчого, захисника, представника, спеціаліста, перекладача, експерта, секретаря судового засідання;</p>

	<p>5) у випадку необхідності забезпечити реалізацію права підозрюваного, обвинуваченого на захист;</p> <p>6) перевіряти наявність об'єктивної необхідності застосування певного заходу забезпечення кримінального провадження;</p> <p>7) постановляти відповідні законні судові рішення;</p> <p>8) дотримуватися встановлених процесуальних строків;</p> <p>9) уповноважувати сторону обвинувачення на проведення процесуальних дій;</p> <p>10) зобов'язувати будь-який орган державної влади чи службову особу до виконання судового рішення щодо заходу забезпечення кримінального провадження;</p> <p>11) дотримуватися вимог щодо захисту прав людини, закріплених у ст. 206 цього Кодексу;</p> <p>12) здійснювати інші повноваження, передбачені цим Кодексом</p>
<p>Стаття 136. Підтвердження отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом</p> <p>1. Належним підтвердженням отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом є розпис особи про отримання повістки, в тому числі на поштовому повідомленні, відеозапис вручення особі повістки, будь-які інші дані, які підтверджують факт вручення особі повістки про виклик або ознайомлення з її змістом</p>	<p>1. Належним підтвердженням отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом є розпис особи про отримання повістки, у тому числі на поштовому повідомленні, відеозапис вручення особі повістки або рапорт, у якому зазначають дату, час, суть розмови, дані про особу, яку викликають</p>
<p>Стаття 193. Порядок розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу</p> <p>4. За клопотанням сторін або за власною ініціативою</p>	<p>4. Сторона обвинувачення не може ініціювати дослідження будь-яких матеріалів, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу, якщо вони не були надані підозрюваному, обвинуваченому в</p>

<p>слідчий суддя, суд має право заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу</p>	<p>порядку, передбаченому частиною другою ст. 184 цього Кодексу</p>
	<p>Стаття 276-1 «Постанова про визнання особи як підозрюваного»</p> <p>1. У випадках, передбачених ч. 1 ст. 276 цього Кодексу, прокурор, слідчий за погодженням з прокурором виносить постанову про залучення особи як підозрюваного.</p> <p>2. У постанові зазначається зміст підозри, фактичні обставини і правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність і наводяться мотиви прийнятого рішення.</p> <p>3. Копія постанови та пам'ятка вручається підозрюваному одночасно з врученням письмового повідомлення про підозру»</p>

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Жук А. А. Судовий контроль за дотриманням прав, свобод та законних інтересів підозрюваного при застосуванні запобіжного заходу тримання під вартою. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 116–121. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/11/41.pdf>.

2. Жук А. А. Процесуальний статус підозрюваного у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 71–78. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/12/39.pdf>.

3. Жук А. А. Класифікація гарантій прав і свобод підозрюваного під час застосування запобіжного заходу «тримання під вартою». *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 243–248. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/2/44.pdf>.

4. Жук А. А. Роль прокурора в механізмі охорони прав, свобод та законних інтересів підозрюваного в разі застосування запобіжного заходу «тримання під вартою». *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 254–259. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/3/43.pdf>.

5. Жук А. А. Значення судового контролю у дотриманні прав, свобод та законних інтересів підозрюваного при застосуванні запобіжного заходу тримання під вартою на основі аналізу вітчизняної та міжнародної судової практики. *KELM*. 2021. № 6. С. 152–156 (Республіка Польща). URL: <http://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/7293>.

6. Жук А. А. Повідомлення особі про підозру як початковий етап реалізації функції обвинувачення: проблеми та перспективи. *Актуальні питання криміналістики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 20 груд. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 357–360.

7. Жук А. А. Судовий контроль як механізм охорони прав, свобод та законних інтересів підозрюваного при застосуванні запобіжного заходу

тримання під вартою. *Актуальні проблеми кримінального права* : тези доп. X Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 22 листоп. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 351–353.

8. Жук А. А. Проблеми забезпечення гарантій прав і свобод підозрюваного при застосуванні запобіжного заходу «тримання під вартою». *Актуальні проблеми кримінального права* : тези доп. Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 20 листоп. 2020 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 298–301.

9. Жук А. А. Повноваження слідчого судді щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Актуальні питання правового та патріотичного виховання здобувачів вищої освіти ЗВО зі специфічними умовами навчання в умовах воєнного стану* : матеріали наук.-теорет. конф., присвяч. Дню науки та пам'яті С. М. Легуші (Київ, 19 трав. 2022 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 228–230.